T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İRAN'IN NÜKLEER ENERJİ POLİTİKASI VE DIŞ GÜÇLER

GÜLAY TUNÇER

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. FAHRİ TÜRK

EDİRNE 2013

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜLAY TUNÇER tarafından hazırlanan **İRAN'IN NÜKLEER ENERJİ POLİTİKASI VE DIŞ GÜÇLER** Konulu **YÜKSEK LİSANS** Tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 15.-16. maddeleri uyarınca **15.11.2013 Cuma** günü saat **11.00**'da yapılmış olup tezin ..... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. Sibel TURAN	Kabul Edilmesine	
Doç. Dr. Fahri TÜRK (Danışman)	kabul edilmesine	Fahri Türk
Doç. Dr. Burak Gümüş	Kabul edilmesi	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10020761
Yazar Adı / Soyadı	GÜLAY TUNÇER
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 20005025914
Telefon	5052106172
E-Posta	azem2001@yahoo.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Dış Güçler
Tezin Tercümesi	Iran's Nuclear Politics and The External Powers
Konu	Enerji = Energy
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Uluslararası İlişkiler Bölümü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2013
Sayfa	145
Tez Danışmanları	DOÇ. DR. FAHRİ TÜRK 39743029412
Dizin Terimleri	Uranyum=Uranium ; İran=İran ; Nükleer enerji=Nuclear energy
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	Yok

Yukarıda bilgileri kayıtlı olan tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine ve internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

10.12.2013

İmza:.....

ÖZET

TEZİN ADI: **İRAN'IN NÜKLEER ENERJİ POLİTİKASI VE DIŞ GÜÇLER**

HAZIRLAYAN: **GÜLAY TUNÇER**

Başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere, bir çok Batılı devlet sadece nükleer silahlara sahip bir İran'a değil, nükleer bilgiye ve teknolojiye kendi imkanlarıyla sahip bir İran'a da karşıdır. ABD, radikal İslami grupların yol açtığı uluslararası terörizme ilişkin gerekçelerini, sürdürdüğü terörizm savaşında ve İran 'in nükleer faaliyetlerini engellemede uluslararası toplumu kendi tarafına çekmek için önemli ideolojik araçlar olarak kullanmaktadır. Diğer yandan İran tarafı da nükleer faaliyetleri dolayısıyla ABD'nin baskılarını kendi güvenliğine ve rejimin devamlılığına yönelik en önemli tehdit olarak algılamakta ve bu tehdidi azaltmak için ABD ile rekabet içinde olan Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştirmeye ve silahlanmaya ağırlık vermektedir. Bu ortamda nükleer teknolojiye sahip olmasının en doğal hakki olduğunu ve barışçıl bir amaç taşıdığını vurgulayan İran, bunu kitle imha silahları yapmak için kullanmayacağı söyleminde inandırıcı gözükmemektedir. Gerçekte ABD ve İran'ın birbirlerine karşı duydukları güvensizlik iki ülke arasında nükleer teknoloji konusunda en önemli sorunu oluşturmaktadır. Bu güvensizliği daha fazla derinleştiren de ABD'nin Ortadoğu'da nükleer silahlara sahip olduğu bilinen Israil'i desteklemesi gözükmektedir.

Anahtar Kelimeler: 1- İran **2-** Nükleer **3-** Enerji **4-** Silah **5-** Uranyum

ABSTRACT

NAME OF THE THESIS: **IRAN'S NUCLEAR POLITICS AND THE EXTERNAL POWERS**

PREPARED BY: **GÜLAY TUNÇER**

Especially United States of America (USA), Many Western Countries has opposed not only to an Iran with nuclear weapons, but also to an Iran capable of developing its own nuclear know-how and technology. The US has used its arguments on international terrorism caused by radical Islamic groups as the main ideological tools to get support of 'international community'for both the continuation of its war on terrorism and the prevention of Iran's nuclear activities. The Iranian side has, on the other hand, perceived the US pressure on itself regarding the nuclear issue as the biggest threat against its security and the continuation of the Islamic regime, and therefore tried to enhance its relationships with the likely competitors (e.g. Russia and China) of the US, and armed itself in order to reduce the American intimidation. Under this situation, Iran that has emphasised that developing its own nuclear technology is its inalienable right and has a peaceful purpose, but does not aim to build nuclear weapons, appears to have been unconvincing. In reality, it is the mutual mistrust that has been the biggest problem between the US and Iran on the latter's nuclear activities. This distrust seems to have been even further deepened by the US support for Israel believed to be the only state possessed nuclear weapons in the Middle East.

Key Words: 1- Iran **2-** Nuclear **3-** Energy **4-** Weapon **5-** Uranium

ÖNSÖZ

İran'ın Nükleer enerji programında dış güçlerin rolü bu çalışmanın ana konusudur. Bu çerçevede İran'ın nükleer enerji programının tarihsel gelişimi ele alınarak, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, ABD, Çin, Rusya gibi küresel güçlerin etkisinin yanı sıra, Türkiye açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Söz konusu bu tez Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (TÜBAP) kapsamında desteklenmiştir.

Tezimin başlangıcından tamamlanmasında kadar her aşamasında çalışmama yön veren ve desteğini esirgemeyen en başta değerli danışman hocam Sayın Doç. Dr. Fahri TÜRK olmak üzere özellikle ders aşamalarında emeği geçen tüm bölüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Beni hayatımın her döneminde eğitime teşvik eden, kariyerime yön veren sevgi ve desteğini hiçbir zaman benden esirgemeyen Canım Babam Saim ERDOĞAN'a sonsuz teşekkür ederim…

İÇİNDEKİLER

ÖZET I
ABSTRACT II
ÖNSÖZ III
İÇİNDEKİLER IV
KISALTMALAR VI
TABLOLAR VII
1.GİRİŞ 1
1.1. Çalışmanın Analitik Yapısı 1
1.2. Literatür 7
1.3. Teorik Çerçeve 9
2. NÜKLEER ENERJİ 14
2.1. Kavramsal Açıdan Nükleer Enerji 14
2.2. Nükleer Silah Elde Etmeye Yönelik Nükleer Enerji 15
2.3. Dünyada Nükleerleşme Çalışmaları 18
2.4. Nükleer Güce Sahip Ülkeler ve Kapasiteleri 19
2.5. Özet 25
3. İRAN NÜKLEER POLİTİKASINDA NÜKLEER PROGRAM SÜRECİ 26
3.1. Devrim Öncesi Nükleer Çalışmalar 26
3.2. Devrim Sonrası Nükleer Çalışmalar 29
3.3.1. İran'ın Mevcut Nükleer Araştırma Merkezleri 33
3.3.2. İran Nükleer Enerji Üretim Aşamaları 35
3.4. Nükleer program Işığında İran'ın Güvenlik Paradoksu 38
3.5. Özet 43
4. NÜKLEER ENERJİNİN HUKUKSAL BOYUTU 46
4.1. Uluslararası Hukuk Açısından Nükleer Silahlar 47
4.2. Silahsızlanma Çalışmaları ve Nükleer Silahların Yayılmasını önleme Antlaşması (NPT) 48
4.3. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) 52

4.4. BM Güvenlik Konseyi 53
4.5. Uluslararası Hukuk Açısından İran'ın Nükleer Enerji Politikasının Değerlendirmesi 55
4.6. Özet 57
5. İRAN'IN NÜKLEER POLİTİKASINDA DIŞ GÜÇLERİN ROLÜ 59
5.1. Amerika Birleşik Devletleri 59
5.2. Rusya Federasyonu 65
5.3. İsrail 71
5.4. Çin 76
5.5. Avrupa Birliği 80
5.6. Birleşmiş Milletler (Güvenlik Konseyi) 85
5.7. Özet 89
6. İRAN NÜKLEER PROGRAMI VE TÜRKİYE 91
6.1. Türk İran İlişkilerinin Tarihsel Perspektifi: 91
6.2. Müzakere Sürecinde Türkiye'nin Etkisi ve Aktif Arabulucu Rolü: 95
6.3. Türkiye – İran – Brezilya Uranyum Takas Antlaşması (Tahran Bildirisi) 100
6.4. İran'ın Nükleer Silah Geliştirmesinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi: 104
6.5. Özet 108
7. SONUÇ 110
EKLER 115
KAYNAKÇA 123

KISALTMALAR

ABD- Amerika Birleşik Devletleri

AB- Avrupa Birliği

BM- Birleşmiş Milletler Örgütü

HEU- High Enrichment Uranium (Yüksek Oranda Zenginleştirilmiş Uranyum)

IAEA- International Atomic Energy Agency (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı)

KİS- Kitle İmha Silahı

LEU- Low Enrichment Uranium (Düşük Oranda Zenginleştirilmiş Uranyum)

MW- Megawatt

NPT- Non-Proliferation Treaty (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması)

SALT- Strategic Arms Limitation Treaty (Stratejik Silahların Sınırlandırılması Anlaşması)

SORT- Strategic Offensive Reductions Treaty (Stratejik Saldırı Azaltımı Anlaşması

SSCB - Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

START- Strategic Arms Reduction Treaty (Stratejik Silahların Azaltımı Anlaşması)

UN - United Nations

UNODA- United Nations Disarmament Commission (Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Komisyonu)

WMD- Weapon of Mass Destructions (Kitle İmha Silahları)

TABLOLAR

Tablo 1	Nükleer Silaha Sahip Devletler	22
Tablo 2	Dünyada Nükleer Güç Reaktörleri-1	23
Tablo 3	Dünyada Nükleer Güç Reaktörleri-2	26
Tablo 4	İran'daki Nükleer Tesisler ve Kapasiteleri	32
Tablo 5	Nükleer Silahsızlanma Anlaşmaları	49

1.GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Analitik Yapısı

İkinci Dünya Savaşı öncesinde başlayan ve savaşın sürdüğü dönemde başarıya ulaşan atomun parçalanması çalışmaları, dünyayı muhteşem bir güçle tanıştırmış ve insanlığın en önemli sorunlarından biri haline gelecek bir sürecide beraberinde getirmiştir. Bu dehşet verici enerjinin, askeri amaçlı olarak kullanılması için harcanan çaba ile çok geçmeden nükleer silahlar insanlık tarihinin en ölümcül silahları olarak askeri cephaneliklerdeki yerini almıştır. Gerektirdiği teknoloji ve maliyetinin üst seviyede olmasına rağmen bu silahların sayıları zamanla on binleri bulmuştur. ABD ve SSCB'nin ardından İngiltere, Fransa, Çin, Hindistan, Pakistan ve İsrail'in de eline geçtikten sonra bu silahlar dünyanın tüm bölgelerinde bir sorun haline gelmiştir. Nükleer silahların yayılmaları, uluslararası ortamda ve bu silahların bulundukları bölgelerde var olan sorunların daha çetin bir hal almasına, tarafların daha uzlaşmaz ve çatışmacı olmalarına neden olmuş ve hem uluslararası hem de bölge barışında olumsuz etkilerini hissettirmiştir. İşte bu olumsuz etkilerin görüldüğü en önemli örnekte çalışmada incelenecek olan İran'dır.[1]

İran, bulunduğu coğrafi konum, köklü tarih ve devlet geleneği, demografik yapısı ve sahip olduğu zengin doğal kaynaklarıyla Ortadoğu'nun önemli ülkelerinden biri sayılmakta ve bölgedeki birçok ülkeden farklılık arz etmektedir. Bu nedenle İran'a karşı izlenecek politikalar ve atılacak adımlar sadece bölge ülkelerini etkilemekle kalmayıp, dolaylı olarak dünyayı etkileme potansiyelini bünyesinde barındırmaktadır. Dünyanın artan enerji ihtiyacı ve İran'ın ikinci büyük enerji hammadde tedarikçisi olduğu gerçeği göz önünde bulundurulunca, İran'a karşı izlenecek politikalar ve İran'ın atacağı adımların mahiyeti daha iyi anlaşılmaktadır. [2]

---

[1]Salih Köysüren, 'Nükleer Silahların Ortadoğu Barış Sürecine Etkisi', Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2008, http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00520.pdf, erişim tarihi: 15.02.2011.

[2]Arzu Celalifer Ekinci, 'İran Nükleer Krizi', Usak Yayınları, Ortadoğu Serisi, Ankara, 2009, s.3.

İran'ın nükleer programı hakkında barışçıl olmadığı yönünde uluslararası kamuoyunda 1990'lı yılların ortasında başlayan tartışmalar günümüzde, İran'a askeri müdahalenin, tam izolasyonun, ekonomik ve politik ambargo seçeneklerinin dile getirildiği; birincil ağızlardan sert açıklamaların, askeri tatbikatlarla ifade edilen gövde gösterilerinin ve zamana oynama amaçlı ikili ve çok taraflı görüşmelerin iç içe geçtiği bir diplomatik sinir harbine dönüşmüş durumdadır. İran'ın barışçıl amaçlı nükleer program perdesi altında nükleer silah geliştirme çabasında olduğu düşüncesi ve nükleer silah sahibi ülkeler kulübüne dahil olması ihtimali ABD ve İsrail başta olmak üzere özellikle Batı dünyasının tepkisini çekmektedir. [3]

Yukarıda çizilen genel çerçeveden hareketle bu çalışmanın konusu İran'ın nükleer enerji politikaları ve dış güçlerdir. Burada bahsi geçen enerji, nükleer silah elde etmeye yönelik nükleer enerjidir. Bu tezde cevabı aranacak soru; İran'ın yürütmeye çalıştığı nükleer programa yönelik uluslararası toplumun izlediği politikaların, İran'ın var olduğu iddia edilen "nükleer silahlara sahip olma niyetini" bertaraf etmekten ziyade bu niyeti kamçılama ve motivasyonu artırma vazifesi görüp görmediğidir. Ayrıca Rusya'nın Birleşmiş Milletler Örgütünde (BMÖ) veto yetkisine sahip bir ülke olarak İran'ın nükleer programına yardımcı olmasının uluslararası politikadaki diğer aktörler tarafından neden göz yumulduğu sorusu üzerinde de durulacaktır.

Bu bağlamda bu araştırmanın tezi; Amerika, Rusya ve Türkiye gibi dış güçlerin müdahalesinin (bağımsız değişken) İran'ın nükleer silah elde etme programının (bağımlı değişken) gerçekleştirilmesine olumlu katkı yaptığıdır.

Rusya Federasyonu, 1990'lı yıllardan bu yana İran'ın nükleer teknoloji konusundaki başlıca tedarikçisidir. İran-Irak Savaşı'nda büyük hasar gören ve İran'ın her ne pahasına olursa olsun tamamlamak istediği Buşehr nükleer santralini

[3]Fatih Özbay, 'Satranç Tahtasında İran', Tasam Yayınları, Uluslararası İlişkiler Serisi, İstanbul 2007, s. 151.

tamamlama işini 1995'te imzalanan bir anlaşma[4] ile Rus firmaları yüklenmiştir.[5] Ancak Rusya'nın verdiği destek teknik alanda sınırlı kalmamaktadır. Rusya Federasyonu, İran'ın barışçıl nükleer enerji geliştirmesinin haklı ve meşru olduğunu kabul eden en önemli uluslararası aktör olmasının yanında İran'ın tezlerini uluslararası forumlarda savunmaktadır. Bu destek Rusya Federasyonu'nun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin daimi üyesi olarak veto sahibi olduğu düşünüldüğünde İran için hayati önemdedir.[6] Kitle imha silahlarına sahip olduğu ve terörizme destek verdiği gerekçesiyle Irak'ı işgal eden ABD'nin aradan uzun yıllar geçmesine rağmen hala o topraklarda bulunuyor olması, üstüne üstlük Irak'ı işgal ettikten sonra işgal nedeni olarak öne sürdüğü kitle imha silahlarının gerçekte var olmadıklarının anlaşılması, kitle imha silahları ve terörizmle mücadele politikasına İran üzerinden devam etme arzusu uluslararası alanda birçok kaygıların oluşmasına sebep olmuştur. [7] Uluslararası aktörlerce, Irak benzeri ikinci bir tecrübe yaşanmak istenmemesi ve nükleer silahların yayılmasını önleme hedefi her ne kadar önemliyse de İran'ın önemli bir ticari ortak olması ve bu ortağın kaybedilmek istenmemesi ve bölge liderliğine soyunan Türkiye açısından da İran nükleer krizinde arabulucu sıfatıyla yürüttüğü politikaların dış politikada başarı hanesine yazılacak olması, İran'ın nükleer programına olan sert tutumu doğal olarak yumuşatmaktadır.

Bir nükleer silaha sahip olmak için üç aşamalı bir planın geliştirilmesine ihtiyaç olduğu söylenebilir. Birincisi, yüksek düzeyde zenginleştirilmiş uranyum veya plütonyum gibi, fissile materyaldir. Bu maksatla İran nükleer tesislerinden olan Natanz'dan elde edilen zenginleştirilmiş uranyum[8] ve Arak ağır su reaktörü

---

[4]Bu protokol, Buşehr'deki nükleer enerji santralinin 1 no'lu ünitesinin inşa edilmesi konusunda mukaveleyi oluşturur ve Rus firması Zarubezhatomenergostroy ve Atom Enerjisi Organizasyonu tarafından 8 Ocak 1995'de imzalanmıştır.

[5]Michael Jasinski, 'Russia's Nuclear and Missilse Technology Assistance to İran' http://cns.miis.edu/iran/rusnuc.htm, erişim tarihi: 22.01.2011.

[6]Evren İşbilen, 'Nükleer Satranç: İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye', Ozan Yayıncılık, İstanbul 2008.

[7]Ekinci, *a.g.e.* s.6.

[8]Uranyum zenginleştirme işlemi, nükleer yakıt elde etmek maksadıyla yapılır. Yüzde 20'ye kadar zenginleştirilen uranyum elektrik üretimi gibi barışçıl nükleer faaliyetlerde kullanılırken, %90 ve üzeri oranlarda zenginleştirilen uranyum nükleer silah üretimi gibi askeri amaçlı nükleer faaliyetlerde kullanılır. Bu açıklama bir zenginleştirme tesisinin neden kaygı unsuru teşkil

artıklarından elde edilen plütonyum gerekli maddeyi sağlayabilecek durumdadır. İkinci eleman, uygun atma vasıtasına sahip olmaktır.

Her ne kadar atma vasıtası olarak uçaklar ve gemi platformu kullanılabilirse de, en hızlı ve güvenilir olanı balistik füzelerdir. İran'ın balistik füze çalışmaları yapması ve Mayıs 2009'da Sejjil-2 katı yakıtlı füze, Temmuz 2009'da 2000 km. menzilli Şahap-3 füzesi olmak üzere, dokuz füze denemesi yapması Batı'da ciddi endişelere neden olmuştur. İran'ın elindeki en uzun menzilli füzelerden olan Şahab-3 ün yeni sürümü İsrail ve ABD'nin Ortadoğu'daki üslerini rahatlıkla vurabilecek kapasitededir. 16 Aralık 2009 tarihinde ise, yine daha geliştirilmiş Sejjil-2 katı yakıtlı füze denemesi yaptığını ilan eden İran, nükleer programını geliştirmedeki inatçılığı konusunda ne kadar kararlı olduğunu bir kere daha gözler önüne sermiştir.[9]

Diğeri ise, uygun harp başlığına sahip olmaktır. UAEK'nin basından takip ettiği bilgilere göre, İran'ın halen dört yıllık bir araştırma programı olarak, nükleer silahın patlatılması için hayati önemi haiz gerekli tetik mekanizmasını üretmek için nötron başlatıcı üzerinde çalıştığını gözler önüne serilmektedir. Bütün bu çalışmalar, İran'ın uygulamakta olduğu programdaki ilerlemeler ve İran'ın UAEK denetimlerine karşı direnişi dikkate alındığında, İran'ın Nükleer Programının pek de alternatif enerjiye yönelik olmadığı değerlendirilmektedir. [10]

Bu çalışma siyaset bilimi açısından değerlendirildiğinde, İran'ın neden nükleer bir güç olmak istediği ve uluslararası aktörlerin İran'ın nükleer programına yaklaşımının nasıl bir motivasyon etkisi yarattığı hususunun, uluslararası güvenlik politikaları-nükleer politikalar ekseninde silahsızlanma çalışmalarıyla birlikte ele alınması gerekmektedir. Soğuk Savaş sonrası yeni uluslararası sistemde 'Güvenlik

---

edebileceğini anlamak açısından önemlidir. http://www.turksam.org/tr/a1881.html#_edn7, erişim tarihi: 24.01.2011.

[9] İnadına Şahab', Hürriyet, 29 Haziran 2009 http://www.hurriyet.com.tr/dunya/12574207.asp, erişim tarihi: 24.01.20011.

[10]Salih Erdurmaz, 'İran Nükleer Programı: İran Ne Yapmak İstiyor?' http://www.turksam.org/ tr/a1881.html#_edn7,erişim tarihi: 01.02.2011.

Algısı' ekonomik gücün yanında dünyanın her köşesine ulaşılabilecek bir askeri güce sahip olunması gerektiği yönündedir. Bu ekonomik ve askeri güce sahip güçlerce, uluslararası hukukun işlevleri de kullanıldığında söz konusu güvenlik algısı küreselleştirilmiştir.[11] Bunun en önemli adımı Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasının (Non-Proliferation Treaty) başta ABD tarafından olmak üzere şiddetle savunularak, İran'ın nükleer teknoloji/silah elde etmesine karşı çıkılması ve söz konusu antlaşmayla nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve nükleer silahlara sahip olmayan devletlerin faaliyetlerini denetleme yetkisi sayesinde İran'ı kontrol altında tutma çabası önem kazanmaktadır.[12] Genel olarak ülkelerin ulusal çıkarlarını ve uluslararası politikalarını temellendiren güvenlik kavramına İran tarafından bakıldığında askeri gücün yanında nükleer güce sahip olmanın güvenlik ve caydırıcılık sağlamak için gerekli olduğu değerlendirilebilinir. İran doğusunda Hindistan, kuzeyinde Rusya, batısında İsrail gibi ülkelerle ve güneyinde ise Basra körfezinde konuşlu ABD silahlı kuvvetleri vasıtasıyla dört tarafı nükleer silahlarla çevrili bir ülkedir. 11 Eylül 2001 saldırılarını müteakip Afganistan ve Irak'ın işgali ile de İran'ın nükleer olarak çevrelenmesi tamamlanmıştır. Baş düşman olarak nitelendirdiği İsrail ve Arap-Sünni komşu devletlerle sarılmış bir ülke olmak Fars ve Şii olan İran'ı tedirgin etmektedir. İran yönetimi ve halkının büyük bir kısmı, Amerikan karşıtlığının da etkisiyle nükleer güce sahip bir İran'a saldırma konusunda caydırıcı etki yaratacağı konusunda hemfikirdirler.[13] Dolayısıyla İran tarafı uluslararası hukuk aracılığıyla (NPT) nükleer faaliyetlerinin engellenmeye çalışılmasını, kendi güvenliğine ve rejiminin devamlılığına yönelik en önemli tehdit olarak algılamakta, bu tehdidi azaltmak için Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştirmeye ve silahlanmaya ağırlık vererek, nükleer teknolojiye sahip olmasının en doğal hakkı olduğunu her fırsatta dünyaya ilan etmektedir. [14]

---

[11]Seval Gökbaş, 'Çok Kutuplu Yeni Uluslararası sistemde Güvenlik Algısı'http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/yeniguvenlikalgisi.pdf, erişim tarihi: 01.02.2011.

[12]Güner Özkan, 'ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu' http://www.setav.org/ups/dosya/23958.pdf, erişim tarihi: 07.02.2011.

[13]Nail Elhan, 'İran'ın Nükleer Diplomasisi' http://nailelhan.wordpress.com/2010/10/24/iran%E2%80%99in-nukleer-diplomasisi-guvenlik-ve-kalkinma-temelinde-uluslararasi-ve-yerel-politikalar, erişim tarihi: 07.02.2011.

[14]Özkan, *a.g.e.* erişim tarihi: 03.02.2011.

Çalışmanın yukarıda tespit edilen tezinin incelenmesi için aşağıda açıklanan yol haritası takip edilecektir.

Birinci bölümde; kavramsal açıdan nükleer enerji ve özellikle nükleer silah elde etmeye yönelik nükleer enerji incelenecek dünyadaki genel tabloya bakılacaktır. Dünyanın nükleer enerji ile nasıl tanıştığı, nükleer teknolojinin dünyaya alternatif bir enerji olarak sunulmasının nedenleri incelenecektir.

İkinci bölümde; İran'ın dış politikasında nükleer program çalışmalarının yeri ve önemi ile başlangıç-gelişim süreci ve halihazırdaki durumu irdelenecektir. İran'ın nükleer teknolojiye ilişkin hedefleri, çalışmaları ve bugün geldiği noktayı anlayabilmemize ışık tutması açısından İran nükleer programının tarihsel arka planı aktarılacaktır. Öncelikle nükleer programın başladığı yıllara gidilerek Şah dönemi incelenecektir. Ardından İran İslam Devrimi'nin yapıldığı tarihten nükleer kriz sürecinin başladığı tarihe kadar geçen süre ele alınacak ve iki dönem arasındaki farklılıklar gösterilmeye çalışılacaktır. Zira Şah dönemi İran'ı ABD'nin sıkı bir müttefiki iken, İslam Cumhuriyeti İran'ı ABD'nin mutlak düşmanı haline gelmiştir. Dengelerin 180 derece değiştiği bu tabloda, 'ABD müttefiki İran'da nükleer program' ve 'ABD düşmanı İran'da nükleer program' arasındaki farklılıklar değerlendirilecektir. [15]

Üçüncü bölümde; nükleer çalışmalar uluslararası hukuk açısından değerlendirilecek, bu çerçevede Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, NPT antlaşması gibi kitle imha silahlarının yayılmasını denetleyen düzenlemelere yer verilecektir. Dördüncü bölümde; dış güçler olarak İran'ın nükleer programı üzerinde büyük ve etkin aktörlerin rolüne değinilecektir. Bu bağlamda, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya Federasyonu, İsrail, Çin, Avrupa Birliği ve diğer uluslararası güçlerin izlediği politikalar irdelenecektir. Beşinci bölümde; İran'ın nükleer program sürecinde Türkiye'ye özel bir yer verilerek, söz konusu nükleer programa yaklaşımı, etkisi ve aktif rolü değerlendirilecek, Ortadoğu bölgesinde önemli gelişmelerin yaşandığı bu

[15]Ekinci, *a.g.e.* s.9.

dönemde, bölgenin kaderini etkileme özelliğinde olabilecek İran'ın nükleer politikası ve bölgede başat güç olma arzusunda olan Türkiye'nin arabuluculuğunun, sürece etkisi ve krizi çözmedeki başarısı ele alınacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın ilk amacı bir kriz niteliği alan İran nükleer enerji programının nedenlerini, gelişimini ve ilgili aktörlerin pozisyonlarını oraya koymak ve bu krizin çözümlenmesi adına izlenen yol haritalarının İran'ın nükleer programına ivme kazandırdığı hususunun incelenmesi ve değerlendirilmesi olacaktır. İkinci amaç; İran'ın nükleer programının esas itibariyle nükleer silah elde edebilmeye yönelik olduğu olgusunun doğruluğunu inceleyebilmektir. Üçüncü amaç ise, Türkiye'nin söz konusu krizdeki rolü, ABD ve diğer etkin dış güçlerden bağımsız bir aktör olarak hareket edip edemediği, sorunların çözümünde yürütülen diplomaside edindiği arabuluculuk sıfatının sonuçları gibi konuların değerlendirilmesi olacaktır.

1.2. Literatür

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde, geniş kapsamlı bir kaynak taraması yapılarak konuyla ilgili birincil ve ikincil kaynaklara ulaşılmış, elde edilen verilerin incelenmesi suretiyle analitik bir çalışmanın ortaya çıkması sağlanmıştır. Bu bağlamda, Arzu Celalifer Ekinci'nin "İran Nükleer Krizi" adlı kitabı özellikle 2002-2008 yılları arasında gelişen süreci ve Avrupa Birliğinin krizde oynadığı rolü detaylı olarak inceleyen önemli bir kaynaktır. Yavuz Cankara "Yeni Oyun İran'ın Nükleer Politikası" adlı çalışması ile literatüre değerli bir katkıda bulunmuştur. Yavuz Cankara'nın kitabında; tarihsel süreç içerisinde İran'ın nükleer güç elde etme çalışmaları ve son dönem gelişmeleri irdelenmiş ve İran'a karşı uygulanan uluslararası baskı ışığında devletlerin bu ülke üzerindeki politik çıkarları göz önüne serilmiştir. Editörlüğünü Kenan Dağcı ve Atilla Sandıklı'nın yaptığı birçok Ortadoğu uzmanı ve uluslararası ilişkiler öğretim görevlisinin makalelerine yer verilen "Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program" isimli derlemede; İran'ın nükleer serüveni çeşitli bakış açılarıyla ortaya konulmuştur. Mustafa Kibaroğlu'nun "Iran's Nuklear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude of The West" başlıklı çalışmasında İran'daki nükleer faaliyetleri tetikleyenin ABD'nin desteği ve

Stanford Araştırma Enstitüsünün raporu olduğu iddialarına yer verilmiştir. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi arşivinde yer alan Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü öğrencisi Ramazan Özdamar tarafından hazırlanan "İran Nükleer Programı Küresel ve Bölgesel Yaklaşımlar" ve Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü öğrencisi Defne Atasoy tarafından hazırlanan "İran'da Şah Sonrası Nükleer Enerji Politikası" isimli yüksek lisans ve doktora tezleri özellikle yönlendirici olmuştur. Çalışmaya ışık tutan diğer bir önemli kaynak ise Uluslararası Atom Enerjisi Ajansının İran hakkında yayınladığı rapor ve kararlarıdır.[16]

Hâlihazırda devam etmekte olan güncel bir konu incelendiğinden, çalışmanın hazırlanması sürecinde literatürün yanı sıra öncelikli olarak yazılı basın kaynaklarındaki verilerin incelenmesi yoluna gidilerek, sürecin kronolojik olarak takip edilebilmesini kolaylaştıracak kapsamlı bir gazete arşiv taraması yöntemi kullanılmıştır. Türkiye'de ağırlıklı olarak Batı medyasına yer veriliyor olması dolayısıyla tarafsız bir bakış açısıyla yaklaşabilmek adına dış basın gazete haberlerine yoğun bir şekilde yer verilerek, gerek Türkiye'deki TASAM, BÜSAM, ORSAM, BİLGESAM gerekse dünyadaki Heritage Foundation, Oxford Research Group, IISS, CSIS gibi birçok önemli strateji ve düşünce kuruluşunun çalışmaları incelenerek analitik bir çalışmanın ortaya çıkarılmasına özen gösterilmiştir.

[16] Uluslararası Atom enerjisi Ajansı', 29 Temmuz 1957'de kurulmuş ve Birleşmiş Milletler ile eşgüdümlü faaliyet gösteren bağımsız bir devletler üstü kuruluştur. Merkezi Viyana'da bulunan bu kuruluşun amacı ve faaliyet alanı; NPT koruma rejimi ve ilgili düzenlemeleri çerçevesinde nükleer silahların yayılmasını önlemek ve nükleer enerjinin barışçıl amaçlı olarak kullanımını sağlamaktır.

1.3. Teorik Çerçeve

Realist bir yaklaşımla konuyu ele aldığımızda devletlerarasındaki silahlanma yarışını tetikleyen ana faktör (askeri, ekonomik ve siyasi) güçtür. Dolayısıyla devletlerin nükleer silah üretimine gitme kararı almalarında diğer ülkeler ile aralarındaki güç mücadelesinde geri kalmama düşüncesi önemli rol oynamaktadır. Özellikle Soğuk Savaş yıllarında hakim olan kutuplar arası rekabet bir domino etkisi yaratmış, nükleer silah edinen bir ülkeye karşılık diğer önemli ülkeler de nükleer silah edinme çabası içine girmişlerdir.[17]

Öte yandan, neorealist kuram ve kavramların İran'ın nükleer faaliyetleri ve bu faaliyetlerin yarattığı uluslararası tepkiler konusunda güvenlik çalışmalarına hakim olduğu söylenebilir.[18] Nitekim ABD Başkanı Barack Obama başkan seçildikten sonra yaptığı ilk basın konferansında yaptığı konuşmada; "İran'ın nükleer silah geliştirmesi, benim inancıma göre kabul edilemez ve bunun oluşmasını engellemek için uluslararası bir çaba göstermeliyiz."[19] Nisan 2010'da ise, İsrail askerleri için düzenlenen anma toplantısında; "İsrail'e Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'na katılması için baskı yapmanın gereği yoktur. İsrail hiç bir zaman diğer milletleri ya da insanları yok etmekle tehdit etmemiştir."[20] Şeklinde açıklama yaparak nükleer programlar ve nükleer silahlara dair söylemlerinde ikircikli bir tutum sergilemiştir. Bir yandan tüm nükleer silahları kontrol altına alma hedefi çizen ABD politikasının, diğer yandan İsrail'in nükleer politikasını savunmaya yönelik olduğu gerekçesiyle desteklemesi, İran nükleer programınıysa saldırgan olarak

---

[17]Özbay, *a.g.e*. s. 276.

[18]Haluk Özdemir, 'Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme' http://www.politics.ankara.edu.tr./dergi/pdf/63/3/7-Ozdemir-Haluk.pdf, erişim tarihi: 01.02.2011.

[19] 'Iran Slams Obama's tough language on Nuclear Arms' http://www.haaretz.com/news/iran-slams-obama-s-tough-language-on-nuclear-arms-1.256833, erişim tarihi: 04.03.2011.

[20] Amos Harel, 'Israel won't be pressured into signing nuclear non proliferation treaty' http://www.haaretz.com/news/barak-israel-won-t-be-pressured-into-signing-nuclear-non-proliferation-treaty-1.284258, erişim tarihi: 04.03.2011.

görmesi nedeniyle yaptırımlar uygulaması açık olarak birbiriyle çelişen politikalar olarak değerlendirilmektedir.

Bu düşünce tarzının teorik altyapısı Neorealist kuram içinde yer alan Kenneth Waltz ve Stephen Walt gibi teorisyenler tarafından oluşturulmuştur. Bu düşünürler, devletlerin güçlerini (realist oldukları için burada kastedilen askeri güçtür) maksimize etmekten ziyade, savunma amaçlı olarak geliştirmelerinin onların güvenliğini arttıracaklarını iddia ederler. Yani eğer bir devletin kendi topraklarına yapılacak olası bir saldırıdan sonra misilleme yapmasını sağlayacak nükleer silahlara sahipse, o devlet güvenlik konusunda diğer devletlere göre daha avantajlı durumdadır, çünkü caydırıcı bir güce sahiptir. Uluslararası literatürde 'savunmacı realizm' olarak adlandırılan bu düşünce tarzına göre İran'ın nükleer gücü olması doğal ve zararsızdır çünkü etrafı nükleer devletlerle çevrilidir ve İran gücünü bu ülkelere saldırmak için değil, nükleer ülkelerin İran topraklarına saldırmasını önlemek amacıyla caydırıcı bir faktör olarak kullanmaktadır.

İran'ın her fırsatta barışçıl amaçlarla geliştirdiğini iddia ettiği nükleer programı ise ABD dış politika yapıcıları tarafından saldırı amaçlı olarak görülmektedir. Bu düşünce tarzının alt yapısı da John Mearsheimer'ın başını çektiği Saldırgan Realistler tarafından atılmıştır. Saldırgan Realistlere göre bir devlet için güvenliğini sağlamanın en uygun koşulu gücünü olabildiğince artırmaktır. Hatta bu gücü daha da arttırmak için gerekirse mevcut gücünü kullanmaktan da çekinmemelidir. ABD politikacılarının birbirine karşı geliştirilmiş bu iki perspektifi kullanması çelişki yaratmaktadır. İran'a uygulanan yaptırımların teorik düzeyde bakıldığında salt nükleer programına bağlanamayacağı açıktır. İsrail'in nükleer silahlarını teorik olarak savunma amaçlı olarak gören bir ülkenin başka bir ülkenin nükleer programını saldırı amaçlı görmesi çelişkilidir. [21]

[21] Engin Sune, 'Amerikan Dış Politikasında İran' http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1006 erişim tarihi: 04.03.2011.

Sahip olduğu konum ve kaynaklar nedeniyle dış güçler tarafından, İran üzerinde devamlı bir çatışma ve hegemonya söz konusu olduğundan, çatışmayı açıklayan uluslararası ilişkiler teorilerinden realizmin temelindeki 'güç' olgusu bir devlete bir şeyi yaptırmayı ya da davranışından vazgeçirmeyi sağlayan araç olarak belirtilebilir.[22] Bu noktada İran'ın devrimden önce başlatmış olduğu nükleer çalışmalara başlama ve askeri kapasitesini yükseltme amaçları arasında bölgede hâkimiyetini sağlama amacı olduğu düşünülürse, teori içerisindeki bu kavramın önemi anlaşılmış olur. Devrimden sonra ise, daha çoğulcu bir yaklaşım sergileyen İran Nükleer politikası üzerinde, BMÖ, AB ve UAEK gibi uluslararası kurumlar sorunun çözümü için devreye girip etki yaratmış ve İran bu kurumların kararlarını uygulamaya çalışmıştır.[23]

Çalışma teorik çerçevede nükleer silahlanma ve silahsızlanma kavramları bağlamında değerlendirilecek olursa; daha çok Soğuk Savaş süreci ile birlikte anılan nükleer silahların kısıtlanması konusunun esas itibariyle yumuşama dönemine ait bir sürece rastladığı görülmektedir. Yumuşama dönemi ise Soğuk Savaş içerisinde anlaşma ve görüşmelerin arttığı, sert tutumlardan ziyade diplomasinin ön plana çıkmaya başladığı bir zaman diliminin nitelendirilmesidir. Nitekim Soğuk Savaş yıllarında iki süper güç o kadar çok nükleer silaha sahip oldular ki, bu silahlanma yarışının sonucunun ne olacağı tüm dünyada kaygı uyandırmaya başlayınca bu konuda siyasi görüşmeler yapılarak kısıtlamaya gidilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Söz konusu kısıtlama çalışmalarının başlangıcı BM Genel Kurulunun 14 Aralık 1946 tarihinde aldığı barış ve güvenliğin sağlanmasında silahsızlanmanın önemli paya sahip olduğu kararına kadar uzanmaktadır. BM çerçevesi içerisinde silahsızlanma yolunda gelişme sağlanması için Genel Kurul bir Atom Enerjisi Komisyonu, Güvenlik Konseyi ise bir Klasik Silahlar Komisyonu kurmuştur. 1946-1952 yılları

---

[22]Tayyar Arı, 'Uluslararası İlişkiler Teorileri' MKM Yayıncılık**,** 5. baskı, , Bursa 2008, s. 200.
[23]Defne Atasoy, 'İran'da Şah Sonrası Nükleer Enerji Politikası, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00520.pdf, 12.02.2011.

arasında başarılı çalışmalar yapamayan bu iki komisyon 1952 yılında birleştirilerek Silahsızlanma Komisyonu adıyla 1952-1965 yılları arasında çalışmıştır.[24]

Nükleer silahlara yönelik yapılan anlaşma ve rejimlerde, bütün yasaklamalar bu silahların kullanılma alanlarına ait olduğundan tam anlamıyla bir nükleer silahsızlanma söz konusu değildi. Bu nedenle, ABD ve Sovyetler Birliği arasında iki buçuk yıl süren bir dizi görüşmenin ardından SALT-1 Anlaşması imzalanarak bu yöndeki ilk gerçek adım atılmış ve füze-savar füzeler (ABM-Anti Balistik Missiles) denilen füzelerin sınırlandırılmasında kesin anlaşmaya varılabilmiştir.[25] SALT 1'in yarattığı olumlu atmosfer neticesinde ABD ve Sovyetler Birliği saldırgan stratejik silahların da (füzeler) sınırlandırılması için 1972 yılında tekrar görüşmelere başlamışlardır. Bu görüşmeler sürecinde her iki tarafın karşı tarafa üstünlük kurma endişesi SALT 2 görüşmelerinin uzamasına sebep olmuştur. Diğer taraftan SALT 2 anlaşmalarının imzalandığı Haziran 1979'a kadar geçen sürede uluslararası münasebetlerde ortaya çıkan hadiseler de müzakerelerin uzamasında etkili olmuştur. Vietnam Savaşı, 1973 Arap-İsrail Savaşı, ABD Başkanlık seçimleri bunlardan bazılarıdır. Görüşmelerin uzamasına rağmen dikkati çeken nokta her iki tarafın anlaşmaya varmak hususunda, niyetlerini her fırsatta vurgulamış olmalarıdır.[26] SALT 2 Anlaşmasında hem ABD hem de Sovyetler Birliği 1 Kasım 1978 itibariyle sahip oldukları bütün stratejik füzelerle, uzun menzilli yani stratejik bombardıman uçaklarının miktarlarını bir memorandumla ortaya koymuşlar ve her çeşit füzenin de miktar sınırlamasını yapmışlardır.[27]

SALT 2 Amerikan kamuoyunda ve kongrede tepkilere yol açmıştır. Bu sırada Sovyetlerin 1979 yılı Aralık ayında Afganistan'ı işgal etmeye başlamasıyla da, ABD SALT 2 anlaşmasını tasdik etmekten vazgeçmiştir. Sovyetlerin Afganistan'ı işgali

---

[24]Salih Durmuş 'Nükleer Silahların Uluslararası İlişkilerdeki Rolü' Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006 http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00520.pdf, erişim tarihi: 11.02.2011.
[25]Fahir Armaoğlu, '20. y.y. Siyasi Tarihi' Cilt 1-2: 1914-1994, Alkım Yayınevi, 12. Baskı, İstanbul 1995, s. 641.
[26]Armaoğlu, *a.g.e.* s. 644.
[27]Armaoğlu, *a.g.e.* s. 646-647.

ABD kamuoyunda, detant ve silahsızlanma konusunda Sovyetlerin samimi olmadığı ve yumuşamayı kendi yayılma ve genişleme tasarıları için müsait bir fırsat olarak gördüğü şeklinde değerlendirmiştir. Netice olarak SALT 2 doğmadan değil, ama doğduktan çok kısa bir süre sonra ölmüştür.[28]

SALT 2'nin başarısız olmasından sonra iki ülke arasındaki görüşmeler yeni Sovyet lideri Mihayil Gorbaçov ile yeniden başlamıştır. Temmuz 1991'de START 1 Stratejik Silahların İndirimi Antlaşması imzalanarak 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşma bütünüyle uygulandığında ABD ve Rusya'nın konuşlandırılmış stratejik silahları her iki tarafta da 10.000 den 6000'e indirilmiş olacaktı.[29]

ABD Başkanı George Bush (Baba Bush) ve Sovyet Lideri Gorbaçov arasındaki imzalanan START 1 sonrasında gelişen olaylar neticesinde Sovyetlerin yerini Rusya, Gorbaçov'un yerini de Yeltsin'in almasıyla her iki ülke arasında START 2 görüşmeleri de başlamış oldu. 1993 yılında imzalanan ve 2000 yılında onaylanan START 2 ye göre ABD elinde bulunan stratejik saldırı silahlarında yaklaşık üçte iki oranında bir indirime gitmeyi kabul ediyorlardı. Böylece ABD'nin elindeki nükleer başlıkların sayısı 3500'e Rusya'nın ise 3000'e indirilecekti. Daha sonra, ABD ve Rusya arasında yapılan müzakereler sonucunda 2003 yılında imzalanan Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması "Strategic Offensive Reductions Treaty" (SORT) ile START çalışmaları bu kapsamda devam ettirilmeye çalışılmıştır.[30]

---

[28]Armaoğlu, *a.g.e.* s. 640.
[29]Faruk Sönmezoğlu, 'Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi', Filiz Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 2000, s.453.
[30]Daryll Kimball, 'Start I at a Glance' http://www.armscontrol.org/factsheets/start1, erişim tarihi: 06.03.2011.

2. NÜKLEER ENERJİ

2.1. Kavramsal Açıdan Nükleer Enerji

Ağır radyoaktif (uranyum gibi) atomların bir nötronun çarpması ile daha küçük atomlara bölünmesi (fisyon - parçalanma - bölünme - bozunma) veya hafif radyoaktif atomların birleşerek daha ağır atomları oluşturması (füzyon - birleşme - bir araya gelme) sonucu çok büyük miktarda enerji açığa çıkmaktadır. İşte bu şekilde ortaya çıkan enerjiye nükleer enerji denir. Nükleer reaktörlerde fisyon reaksiyonu ile elde edilen enerji elektriğe çevrilmektedir. Güneşteki reaksiyonlar ise füzyon reaksiyonudur. Bu reaksiyonun yarattığı sıcaklık fisyon reaksiyonundakinden çok daha fazladır (birkaç milyon derece santigrad). Bu yüzden bu sıcaklığı kontrol edebilecek bir füzyon reaktörü henüz kurulamamıştır.[31]

Fisyonun gerçekleşmesi için başlıca yakıt olan radyoaktif uranyum elementinin fiziksel özellikleri, doğal olarak nükleer yakıt çevriminin ana aşamalarını belirler. Nükleer yakıt çeviriminde nükleer santralde kullanılabilecek nitelikte bir tonluk yakıt üretimi için, yaklaşık 10 ton doğal uranyuma ihtiyaç duyulmaktadır. Bir gram uranyum, 2,5 ton kömüre eşdeğer enerji içermektedir.

Einstein, 1905 yılında $E=mc^2$ formülü ile fisyon sonucu açığa çıkabilecek enerji konusunda öngörüde bulunmuştur. Daha sonra 1930 yılında bu öngörü deneysel olarak Otto Hahn, Lise Meitner ve diğerleri tarafından doğrulanmıştır. Dünyadaki insan yapısı ilk nükleer reaktör 1942 yılında Enrico Fermi'nin yürüttüğü bir proje sonucunda Amerika Birleşik Devletleri'nin Chicago kentinde kurulmuştur. Ancak, dünyadaki ilk nükleer reaktörün ortaya çıkışı milyonlarca yıl öncesine dayanmaktadır. Afrika'da Oklo, Gabon'daki bir uranyum madeninde, yeraltı

[31] 'Nükleer Enerji Nedir?' http://www.taek.gov.tr/ogrenci/bo-um1_01.html, erişim tarihi: 06.03.2011.

sularının da maden içinde bulunması nedeniyle doğal bir nükleer reaktör oluştuğu ve binlerce yıl ısı ürettiği son yıllarda ortaya çıkarılmıştır. [32]

2.2. Nükleer Silah Elde Etmeye Yönelik Nükleer Enerji

Atom çekirdeğinin (nucleus) fisyon, füzyon ya da her ikisinin karışımıyla oluşan bir kimyasal reaksiyon ile enerji açığa çıkarması sonucunda oluşan patlamayı yaratan her türlü silaha genelde nükleer silah adı verilir. Nükleer reaksiyon sonucunda enerji ortaya çıkaran silahlar için genelde farklı isimler kullanılmaktadır; atom bombası, hidrojen bombası, fisyon bombası, füzyon bombası, termonükleer silah gibi. Bu tür silahlar ilk olarak atom bombası diye adlandırılmıştır.[33]

Nükleer silah yapımımda kullanılan Uranyum maddesinin U-235 ve U-238 olarak tanımlanan iki izotopu bulunmaktadır. Bunlardan nötron ışınlaması sonucu parçalanarak büyük oranda enerji açığa çıkartan U-235 izotopunun doğal uranyum içindeki oranı binde 7 civarındadır. Bu oranda U-235 ile nükleer silah olarak kullanılacak zincirleme reaksiyon gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Askeri amaçlı kullanım için U-235 izotopunun oranı asgari yüzde 90'lar ve daha yukarı olmak zorundadır. Bunu sağlamak için yapılan işleme "zenginleştirme" denilmektedir.

Uranyumun her iki izotopunun da benzer kimyasal özellikler göstermesi sebebiyle birbirinden ayrıştırılması ve doğal uranyum içindeki U-235 izotopunun elde edilmesi ancak fiziki bir kuvvet uygulamak yoluyla olmaktadır. Bunu sağlayan yöntemlerden bir tanesi doğal uranyumu çeşitli aşamalardan geçirerek gaz haline getirmek ve bu gazı son derece yüksek hızda dönen santrifüjlerde izotopları birbirinden ayırmak şeklinde olabilmektedir. Santrifüj içindeki Uranyum Hexafluorid gazını oluşturan U-238 izotopu daha ağır olması sebebiyle santrifüjün duvarlarına

[32]'Nükleer Enerji Nedir?' http://www.taek.gov.tr/ogrenci/bo-um1_03.html, erişim tarihi: 06.03.2011.
[33]'Nükleer Silahlar; Üretimi ve Etkileri' http://www.ttb.org.tr/STED/sted1001/nukleer.pdf, erişim tarihi: 06.03.2001.

doğru gitmesine karşın daha hafif olan U-235 ortada toplanmak suretiyle birbirlerinden ayrıştırılabilmektedir. Ancak nükleer silah yapımında kullanılacak miktarda U-235 izotopu ayrıştırmak ve biriktirmek için bu işlemin binlerce santrifüj ile onlarca kere yapılması gerekmektedir. Bu hem yüksek oranda enerji gerektirmesi sebebiyle pahalı bir işlemdir hem de bu teknoloji bilimsel ve teknolojik açıdan ileri seviyelerde birikime sahip olmayı gerektirmektedir. Bugün 13 kadar ülke uranyum zenginleştirme tesislerine sahiptir. Dünyadaki 400'den fazla nükleer reaktörün büyük kısmı düşük oranda (%3 ila %5) zenginleştirilmiş (Low Enrichment Uranium-LEU) uranyum yakıtı kullanılan hafif su reaktörü tipindedir. Ancak, bir ülkenin uranyumu doğal oranı olan binde 7'den reaktörde kullanılan yüzde 3 veya 5 çıkartması ile patlayıcılarda kullanılan yüzde 9'lara çıkartması arasında sadece zaman farkı vardır. Aynı işlemi uzun sürelerle yaparak nükleer silah için gerekli yüksek zenginleştirme oranı (High Enrichement Uranium-HEU) elde edilebilir. Nükleer silahlarda kullanılan diğer madde olan plütonyum ise doğada bulunmamaktadır. Nükleer reaktörlerin çalışması sırasında yakıt olarak kullanılan uranyumun ışınlanması sırasında gönderilen nötronların çarptığı ancak parçalanma özelliği olmayan U-238 izotopu bir nötron kazanımı ile U-239'a (Pu-239) dönüşerek parçalanabilme özelliği kazanır. Plütonyum, reaktör çalışması sırasında yakıt içinde oluştuğu için ancak reaktörün çalışmasının bitmesinden sonra yakıtın çıkartılması sonrasında ortaya çıkan atık maddeden elde edilebilir. Reaktör yakıtı içinde, reaktörün çalıştırılması süreleri ve hangi derecede çalıştırıldığına bağlı olarak belli miktarlarda oluşan plütonyum atık madde soğuduktan sonra (aylar süren bir zaman dilimi) kimyasal ayrıştırma yöntemi ile elde edilebilir. Elde edilen plütonyumun nükleer patlayıcılarda doğrudan başka işleme tabi tutmadan kullanılması mümkündür. Çok genel bir rakam vermek gerekirse 1,000 MW(e) gücündeki bir nükleer reaktörün atık yakıtında ortalama 50 kilogram kadar plütonyum bulunur. Ancak, ışınlama süreci ve reaktörün faaliyet süresine bağlı olarak bu oran değişebilir ve iki üç katına kadar çıkabilir.

Bir nükleer silah için ortalama sekiz kilogram plütonyum gerektiği düşünülürse 1,000 MW(e) gücündeki reaktörün atık yakıtında yılda asgari 6 ila 20 nükleer başlık üretmek için gerekli plütonyum bulunabilir.[34]

Nükleer silahlar açısından kritik olan nokta, nükleer teknolojinin aslında "çifte kullanıma elverişli" (dual-use) olmasıdır. Şöyle ki, nükleer teknolojinin temel hammaddesi olan uranyumun çeşitli aşamalardan geçmiş ve gaz haline gelmiş şeklinin zenginleştirilmesiyle yürütülen nükleer programların nihai çıktısının/hedefinin ne olacağını/olduğunu gösteren zenginleştirme oranıdır. Özellikle de zenginleştirme işleminin belirli bir oranda olması yakıt üretimi anlamına gelirken, her ne kadar silah üretimi çok daha yüksek bir oran gerektirse de, yakıt için gerekli oranı aşan zenginleştirme faaliyetleri nihai hedefin silah üretme olduğu şeklinde yorumlara da kapı aralamaktadır. Bilindiği gibi İran'ın nükleer programı çerçevesindeki tartışmalarda ve barışçıl nükleer enerjiyle ilgili her türlü ticari faaliyette çifte kullanıma elverişli olması ihtimalinin varlığı önemli bir yer işgal etmektedir.[35] Böylesi bir birine zıt özellikleri bünyesinde barındırdığı için nükleer enerji "iki yönlü" olarak tanımlanmaktadır.[36]

---

[34]Mustafa Kibaroğlu, 'Enerji Mi Silah Mı Nükleerin İki Yüzü' Avrasya Dosyası Nükleer Özel Sayı 2005http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/Kibaroglu-AvrasyaDosyasi-Nukleer- 04Haziran2005.pdf, erişim tarihi: 08.03.2011.

[35]'Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar' http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/1608/17302.pdf, erişim tarihi: 10.03.2011.

[36]Mitolojik karakter "Janus" biri iyi (barışçıl), diğeri kötü (savaşçı) iki kişiliğe sahip olduğu için, uluslararası literatürde nükleer enerji "Janus Face" olarak tanımlanır.

2.3. Dünyada Nükleerleşme Çalışmaları

1938'de Almanya'da Otto Hahn ve Frittz Strasman radyum ve berilyum içeren bir kaynaktan uranyumu nötronlarla bombaladıklarında Baryum–56 gibi daha hafif elementler bulunca şaşırmışlar ve bu çalışmalarını göstermek için Nazi Almanya'sından kaçarak bu sonuçları, Avustralyalı bilim adamı Lise Meitner'e götürmüşlerdi.[37] Hahn, Almanya'nın hızla silahlandığı ve dünyanın yeni bir savaşa sürüklendiği bu dönemde, buluşunun gücünü de hesaba katarak Nazi Almanya'sı elinde ne denli ölümcül olacağını düşünmüş ve bu buluşunu herkesten saklamaya çalışmıştır. Hatta Hahn bu sonuçların Hitler'in eline geçmesinden o kadar korkuyordu ki bu korkusunu şöyle dile getiriyordu: "Şayet, Führer buluşum hakkında bilgi sahibi olursa kendimi öldürürüm." Fakat bu arada çalışma arkadaşı Yahudi asıllı fizik profesörü olan Lise Meitner zaman kaybetmeden bu buluşun sırlarını ABD'deki Columbia Üniversitesinde görevli bir başka Yahudi asıllı fizik profesörü olan Leo Szilard'a ulaştırmayı başarmıştı.[38]

Bu konuda çalışma yapan diğer bir bilim adamı da İtalyan asıllı fizikçi Enrico Fermi'dir. Fermi de Roma'da yaptığı deneyler sonucu nötronların çoğu atom türünü bölebileceğini bulmuştu. Uranyum nötronlarla bombalandığında beklediği elementler yerine uranyumdan daha fazla hafif atomlar ortaya çıktığını fark eden Fermi bu reaksiyonun devamlılığının sağlanması yönünde çalışmalar yapmaya başladı ve bu konuda çalışan diğer bilim adamlarıyla kontrollü bir ortamda kendini uzun bir süre canlı tutabilecek zincirleme reaksiyon olasılığını araştırdı. Çünkü bu reaksiyon sonucu atom daha büyük bir enerji ortaya çıkararak bölünüyordu. Bu çerçevede Otto Hahn'ın sırlarını Lise Metiner yardımıyla edinen Leo Szilard ile temasa geçip bu konudaki çalışmalarını ABD'de birlikte yürütmeye başladılar. Enrico Fermi ve Leo Szilard 1941'de zincirleme uranyum reaksiyonuna uygun bir reaktör tasarlamayı

---

[37]'Nükleer Enerjinin Tarihçesi' http://www.nukleer.web.tr/tarihce/1930s.htm, erişim tarihi: 18.03.2011.

[38]'Nükleer Enerjinin Tarihçesi' http://www.belgeler.com/blg/9os/nkleer-enerjinin-tarihesi, erişim tarihi: 18.03.2011.

başardılar ve 1942'de Fermi ve ekibi Chicago Üniversitesinde bir araya gelerek tasarlanan Chicago-1 adlı reaktörün çalıştırılması için uğraş verdiler. 20 Aralık 1942'de Chicago'da Enrico Fermi ve ekibi deneysel anlamda ilk nükleer reaktörü, Chicago Üniversitesinde çalıştırılmış oldu ve böylelikle dünya nükleer çağa adımını atmış oldu.

2.4. Nükleer Güce Sahip Ülkeler ve Kapasiteleri [39]

Her ne kadar nükleer çalışmalar devletler tarafından büyük bir gizlilik içerisinde yürütülse de, günümüz teknolojisiyle hangi devletin ne kadar nükleer silaha sahip olduğu tahmin edilebilmektedir.[40]

ABD ilk atom bombasını Nazi Almanyası'nın nükleer silah geliştirebileceği korkusuyla, II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Kanada işbirliği ile geliştirmiştir. 1945 yılında ABD tarafından "Trinity" isimli nükleer silah ilk olarak Japonya (Hiroshima ve Nagasaki) üzerinde kullanılmıştır. Bunun yanı sıra ABD "Ivy Make" adıyla 1952 yılında test edilen ve "Castle Bravo" ismiyle konuşlandırılabilir ilk hidrojen bombasını üreten devlettir. ABD'nin ardından Sovyetler Birliği 1949 yılında soğuk savaş yıllarında güç dengesi motivasyonu ve casusluk faaliyetleri neticesinde ilk nükleer silahını (Joe-1) elde etmiştir. Daha sonra sırasıyla 1953 yılında ilkel bir hidrojen bombası olan 'Joe- 4' ve 1955'de bir megaton menzilli 'RDS-37' adlı hidrojen bombalarını üretmiştir. Bunların yanı sıra insan eliyle yapılan en güçlü patlayıcı olan 100 megatonluk 'Tsar Bomba' üretmeyi başarmıştır.

İngiltere ise, 'Hurricane' isimli ilk nükleer silahını Manhattan Projesi kapsamında ABD ile yaptığı işbirliği ile 1952 yılında test etmiştir. İngiltere'nin nükleer programı ABD tarafından Avrupa'da soğuk savaş sırasında Sovyetler Birliği

---

[39]'Nuclear Weapon States' http://www.b-29s-over korea.com/NuclearWeaponStates/NuclearWeapons States1.html, erişim tarihi: 18.03.2011.

[40]'Dünyadaki Nükleer Silahların Dağılımı' http://www.turkishny.com/headline-news/2-headline-news/27844-dunyadaki-nukleer-silahlarn-dalm/pdf#.UWKa0KIqyE4, erişim tarihi: 19.03.2011.

karşısında bağımsız bir caydırıcı olması açısından desteklenmiştir. 1957 yılına gelindiğinde ise İngiltere ilk hidrojen bombasını test etmiş ve nükleer denizaltılarda konuşlandırılmıştır.

Fransa "Gerboise Bleue" isimli ilk nükleer silah denemesini hem dolaylı olarak İngiltere'den aldığı yardımlar, hem de Manhattan Projesinde görev almış Fransız bilim adamları Louis De Broglie, Pierre Auger ve Frederic Joliot'un çalışmaları neticesinde gerçekleştirmiştir. Fransa da İngiltere gibi Sovyetler Birliğine karşı bağımsız bir caydırıcı güç olması açısından ABD tarafından desteklenmiştir. 1968 yılında ilk hidrojen bombasını (Operation Canopus) üretmiştir.

Çin ise ilk nükleer denemesini 1964 yılında gerçekleştiren ilk Asya devleti olmuştur. Üretilen bu nükleer silah bir bakıma hem ABD hem de Sovyetler Birliği'ne karşı bağımsız bir caydırıcı olunması anlamındaydı. 1967 ise Lop Nor'da ilk hidrojen bombasını test etmiştir.

Hindistan hiçbir zaman NPT'nin üyesi olmamış, 1974 yılında Hindistan hükümetince barışçıl bir nükleer cihaz olarak tanımladığı 'Smiling Buddha' isminde nükleer deneme yapılmıştır. İlk nükleer (termonükleer) başlığını (Operation Shakti) ise 1998 yılında test etmiştir. 2005 yılında ABD tarafından resmi olarak Hindistan'ın ilerlemiş nükleer teknolojiye sahip bir devlet olduğu açıklanmış, bu açıklamayla birlikte Hindistan'ında üstü örtülü bir şekilde nükleer kulübe girdiği belirtilmiştir.

Pakistan da aynı Hindistan gibi NPT üyesi olmayan bir devlet olup, ilk nükleer tesisini 1970'lerin sonlarına doğru Karachi yakınlarında Batı'lı devletlerin yardımı ile kurmasıyla nükleer programına başlamıştır. Çoğunlukla gizli ve yer altı denemeleriyle yürüttüğü nükleer çalışmalar başkent İslamabad yakınlarında devam etmiş, 1998 yılında Hindistan'ın nükleer denemesine mukabil olarak, hem de birkaç gün sonra ilk nükleer denemesini 'Chagai Hills'de gerçekleştirmiştir.

Kuzey Kore NPT'nin bir üyesi iken, 10 Ocak 2003 tarihinde anlaşmadan çekildiğini ilan etmiştir. 2005 yılında Kuzey Kore hükümetince fonksiyonel nükleer silah sahibi olduğunu bildirmesine rağmen, bu duruma diğer devletlerce şüpheyle bakılması üzerine, 2006 yılında nükleer statüsünü doğrulamak üzere test yapacağı açıklanmış ve aynı yılın Ekim ayında başarılı bir nükleer deneme gerçekleştirmiştir. Bu durum ABD'li istihbarat örgütleri tarafından da hava araçlarının radyoaktif izotop algıladığına dayanılarak doğrulanmıştır.

İsrail ise tüm diğer nükleer ülkelerden farklı bir durum arz etmektedir. Şöyle ki, hiçbir zaman NPT üyesi olmamasının yanı sıra, resmi olarak ne nükleer silahlara sahip olduğu ne de olmadığı yönünde bir açıklama yapmamış, hatta var olan bir nükleer programı olduğunu bile bildirmekten kaçınmıştır. Dimano şehri yakınlarındaki Negev Nükleer Reaktörünün yalnızca bir araştırma reaktörü olduğunu iddia etmesine rağmen yapılan istihbari çalışmalar ve uydu fotoğrafları aksini göstermektedir. İran'ın aksine UAEA'ca İsrail'in nükleer çalışmaları Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine taşınmamıştır. Tam olarak doğrulanamasa da İsrail'in 1979 yılı içerisinde Güney Afrika'da nükleer silah denemesi gerçekleştirdiği bilinmektedir. Almanya'nın Hitler zamanında II. Dünya Savaşı'nın son yılı içerisinde yaptığı çalışmalar sonucu fizyon olarak çalışmayan ancak, radyoaktif atom bombası şeklinde bir deneme gerçekleştirdiği iddia edilmekte, sonraki yıllarda da nükleer program kapsamında uranyum zenginleştirme, yakıt dönüşüm tesisleri kurulduğu bilinmektedir.

Belirtilen bu devletler yanında Japonya'ya da değinmekte fayda vardır. Birçok yorumcunun 'de facto' nükleer devlet olarak nitelendirdiği Japonya, nükleer santrallerinde ürettiği elektrik enerjisi bakımından Amerika ve Fransa'dan sonra üçüncü büyük ülke konumunda bulunmakta, zenginleştirme tesislerinde nükleer silah elde edebilecek düzeyde (HEU) zenginleştirilmiş uranyuma sahip olması ile de bilinmektedir. Yine birçok uzmanın görüşüne göre Japonya'nın gerektiği takdirde bir yıl içerisinde nükleer silah üretebilecek teknoloji ve materyali bulunmakta ancak bu durum diğer devletlerce Kuzey Kore nükleer krizi sebebiyle dikkate alınmamaktadır.

Tablo 1: Nükleer Silaha Sahip Devletler

Ülke	Tahmini Nükleer Savaş Başlığı	İlk Test Tarihi	Son Test Tarihi	ToplamTest Sayısı
NPT Üyesi Nükleer Silah Sahibi Ülkeler				
Amerika Birleşik Devletleri	7650	1945	1992	1054 (815 tanesi yer altında)
Rusya Federasyonu	8420	1949	1990	715 (496 tanesi yer altında)
İngiltere	225	1952	1991	45 (24 tanesi yer altında)
Fransa	300	1960	1996	210 (hepsi yer altında)
Çin Halk Cumhuriyeti	240	1964	1996	45 (22 tanesi yer altında
NPT Üyesi Olmayan Nükleer Silah Sahibi Ülkeler				
Hindistan	80-100	1974	1998	6
Pakistan	90-110	1998	1998	6
Kuzey Kore	10'dan daha az	2006	2013	3
Deklare Edilmemiş Nükleer Silah Sahibi Ülkeler				
İsrail	80-200	Doğrulanmış bir denemesi bulunmamakla birlikte 1979 yılı tahmin edilmektedir.	Doğrulanmış bir denemesi bulunmamaktadır.	

Kaynak: 'Nuclear Weapons: Who Has What?' http://edition.cnn.com/interactive /2013/03/world/nuclear-weapon-states/ erişim tarihi: 04.04.2011.

Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere, 1945 yılında ABD'nin ilk test denemesini yapmasıyla başlayan nükleer tırmanma 90'lı yılların sonuna kadar devam etmiş, günümüzde ise haydut devlet olarak nitelendirilen Kuzey Kore dışında nükleer kulübe dahil diğer devletlerce bilinen bir nükleer deneme yapılmamıştır.

Tablo 2: Dünyada Nükleer Güç Reaktörleri-1 (Ağustos 2010)

BÖLGE	Çalışan		Yapım Aşamasında		Elektrik Üretimi 2009) TW-H
	Sayı	Net Kapasite	Sayı	Net Kapasite	
Kuzey Amerika	122	113316	1	1165	882
Latin Amerika	6	4119	2	1937	30
Doğu Avrupa	129	122956	2	3200	781
Orta ve Batı Avrupa	67	47376	17	13741	326
Afrika	2	1800	0		12
Ortadoğu ve Güney Asya	21	4614	6	3721	17
Uzakdoğu	94	80516	32	34820	510
Dünya	441	374697	60	58584	2558

Kaynak: Dünyada Nükleer Enerji' 'Nuclear Power Reactors in The World' http://www.iaea.org/Publications/Booklets/NuclearPower/np10.pdf, erişim tarihi: 04.04.2011.

Hâlihazırda dünya elektrik kaynağının % 14 'ünün, toplam enerji kaynağının ise % 5,7'sinin nükleer enerji kaynaklı olduğu göz önüne alındığında, Tablo 2 de görüleceği üzere, birçok ülkedeki mevcut nükleer program kapsamında geleceğe yönelik büyük yatırımlar yapıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Dünyada Nükleer Güç Reaktörleri-2 (Ağustos 2010)

Ülkeler	İşletilen Reaktörler			İnşaat Halindeki Reaktörler	
	Reaktör Sayısı	Toplam Güç	Elektrik Üretimindeki Payı	Reaktör Sayısı	Toplam Güç (MWe NET)
Ermenistan	1	376	%39,4		
Arjantin	2	935	%5,9	1	745
Belçika	7	5943	%51,7		
Bulgaristan	2	1906	%33,1		
Brezilya	2	1901	%3,1	1	1405
Kanada	17	12044	%15,1	3	2190
İsviçre	5	3252	%38		
Çin	14	11271	%1,8	26	
Çek Cumhuriyeti	6	3722	%33,2		28710
Almanya	17	20339	%28,4		
İspanya	8	7448	%20,1		
Finlandiya	4	2741	%28,4	1	1700
Fransa	58	63130	%74,1	1	1720
İngiltere	18	10745	%15,7		
Macaristan	4	1880	%42,1		
Hindistan	20	4385	%2,9	6	4600
İran	**1**	**915**			
Japonya	51	44642	%29,2	2	2756
Güney Kore	21	18785	%32,2	5	5800
Meksika	2	1600	%3,6		
Hollanda	1	485	%3,4		
Pakistan	3	725	%2,6		
Romanya	2	1310	%19,5		
Rusya Federasyonu	32	23084	%17,1	10	8960

Kaynak: Ülkelere Göre İşletilen ve inşaat halindeki reaktör sayısı, toplam gücü ve elektrik üretimindeki payı Nuclear Powers' http://www.world-nuclear.org/info/reactors.html, erişim tarihi: 07.04.2011.

2.5. Özet

Dünyadaki enerji kaynaklarının sınırlı olması, artan enerji ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Ekonomik ve sosyal yaşantımızda önemli bir etken haline gelen enerji sorunu, devlet politikalarının önemli bir belirleyicisi olmaktadır. Nükleer enerjinin önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Uranyumdan elde edilen enerjinin, fosil yakıtlardan elde edilenlere oranla çok daha ucuz ve doğaya salınan gazlar düşünüldüğünde de daha temiz olması nükleer enerjiyi önemli kılan nedenlerdendir. Ancak nükleer enerji açısından kritik olan nokta, nükleer teknolojinin nükleer silah elde etmeye yönelik olup olmadığıdır. Bu ince çizgi nükleer alanda uluslararası politikaları belirleyen en büyük etken olmuştur. Ülkelerin bir yandan birçok bakımdan avantaja sahip nükleer enerji tesislerini geliştirmeye çalışması, diğer taraftan da kritik nokta olan silah elde edebilecek düzeye ulaşmaması bakımından kontrol altında tutulmaya çalışılması bugün dünyanın başlıca tartışma konularından biri haline gelmiştir.

3. İRAN NÜKLEER POLİTİKASINDA NÜKLEER PROGRAM SÜRECİ

3.1. Devrim Öncesi Nükleer Çalışmalar

İran'ın nükleer programının tohumları, Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminde atılmıştır. ABD ve Batılı devletlerin teşviki ve yardımları ile Şah, nükleer teknoloji elde etmek için 4 milyar dolar civarında bir harcama yapmıştır.[41]

ABD Başkanı Dwight David Eisenhower Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 470. Toplantısında 'Barış İçin Atom' (Atom for Peace) konulu bir konuşma yapmış[42] ve bu konuşmadan sonra ABD, kendisi ile işbirliği içerisindeki ülkelerde küçük ölçekte araştırma reaktörleri kurmaya başlamıştır.[43] Barış için atom programı kapsamında İran ile ABD 1957 yılında nükleer enerjinin barışçıl kullanımının araştırılması konusunda işbirliğini de içeren sivil bir nükleer işbirliği anlaşması imzalamışlardır. ABD ve İran arasında yapılan antlaşmanın ardından 1958'de İran, Uluslararası Nükleer Enerji Ajansı (IAEA) üyesi olmuştur. Bu anlaşma gereğince ABD, İran'a teknik destek ve zenginleştirilmiş uranyum sağlamayı yüklenmiş ve 1959 yılında Tahran Nükleer Araştırma Merkezi tesis edilmiştir.[44] Bu merkez ABD tarafından sağlanan 5 MW'lık bir nükleer araştırma reaktörü ile faaliyetine 1967 yılında başlamıştır.[45]

---

[41] Namira Negm, 'Transfer of Nuclear Technology Under İnternational Law Case Study of Iraq, Iran and Israel', Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 189.

[42]'Atoms for Peace Speech' http://www.iaea.org/About/history_speech.html, erişim tarihi: 07.03.20011.

[43]Ekinci 'İran Nükleer Krizi', Usak Yayınları, Orta Doğu Serisi, Ankara 2009, s.31.

[44]Ekinci, 'Nükleer Programın Tarihsel Arka Planı' http://www.usakgundem.com, erişim tarihi: 03.04.2011.

[45]Mohammad Shahimi, 'Iran's Nuclear Program, Part I: Its History' http:www.payvand.com /news/03/oct/1015.html, erişim tarihi: 03.04.2011.

1970 yılında imzaya açılan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşmasını (NPT) İran 1970'li yılların ortasında imzalamıştır.[46] Bu çerçevede nükleer enerji programının Birleşmiş Milletlerin bir kuruluşu olan ve amacı bu anlaşmanın uygulanmasını denetlemek olan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansının denetimine tabi olmasını kabul etmiştir. Kasım 1974'de İran, Alman firması olan Kraftwerk Union'dan (KWU) Buşehr'e yerleştirilmek üzere 1200MW'lık iki su basınçlı reaktör (PWRs-Pressurized Water Reactors) ve Fransız Framatome'den Bender Abbas'a yerleştirilmek üzere 900 MW'lık iki reaktör satın almayı öngören bir anlaşma imzalamıştır.

1974 Mart'ında İran Şahı, 23.000 MW'lık elektrik kapasiteli bir nükleer projenin gerçekleştirilmesinin planlandığını ve 20 den fazla nükleer güç reaktörü kurmayı tasarladığını açıklamış ve hemen ardından İran Atom Enerjisi Kurumunu kurmuştur.[47]

İran, diğer taraftan ihtiyaç duyacağı zenginleştirilmiş uranyumu temin etmek amacıyla, içinde Fransa, Belçika, İspanya, İtalya'nın yer aldığı konsorsiyumun sahip olduğu Eurodif uranyum zenginleştirme şirketinin %10'luk bölümünü 1975 yılında satın almıştır. Şah tarafından imzalanmış olan antlaşmayla İran, Eurodif tarafından geliştirilecek olan uranyum zenginleştirme teknolojisine tam erişim hakkı ile birlikte zenginleştirilmiş uranyum da temin etme olanağını elde etmiştir.[48]

1970'li yıllarda da İran, ABD ile nükleer işbirliğine devam etmiştir. İran ile ABD 1975 Mart ayında toplam kapasitesi 8.000 MW olan sekiz reaktör için 15 milyar dolarlık bir antlaşma imzalamışlardır. Yine bir antlaşma Massachusetts

---

[46]'Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması' (INFCIRC/214) 15 Mayıs 1974 http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2012/gov2012-55.pdf, erişim tarihi: 27.03.2011.
[47]'Nuclear Iran, Nuclear History', http://www.isisnucleariran.org/nuclear-history, erişim tarihi: 27.03.2011.
[48] Negm, *a.g.e.* s. 189.

Teknoloji Enstitüsü ile İran Atom Enerjisi Kurumu arasında imzalanmıştır. Bu antlaşma ile İranlı mühendislerin ABD'de eğitim almalarının önü açılmıştır.[49]

İran'ın nükleer programı, aynı zamanda Şah'ın, İran'ı modernleştirme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Şah, nükleer faaliyetlerini ilerletmek için, ABD ve diğer Batılı devletlerle imzaladığı anlaşmalar yanında, kendi teknolojisini de geliştirme konusunda kararlı davranmıştır. Şah nükleer enerji konusunda çok istekli olmasına karşın, nükleer silah geliştirme amacına yönelik bir niyet beyanında bulunmamıştır. Resmi açıklamalarda, nükleer silah geliştirme gibi bir istek veya düşünce olmadığı, yapımı planlanan tesislerde elektrik üretimi gerçekleştirileceği belirtilmiştir.[50]

İran Şahı bazı konuşmalarında ülkenin güvenlik rejimini ve bu rejime yönelebilecek tehditleri analiz ettikten sonra, bu tehlikelerle baş etmede nükleer silahların kullanılacak yöntemler arasında bulunmadığına dikkat çekmiştir. Hem bölgedeki diğer komşularının İran kadar gelişmiş silah ve teknolojiye sahip olmadıkları ve olmayacakları varsayımından hareketle, hem de nükleer silahlara sahip Sovyetler Birliği karşısında üretilecek üç, beş nükleer silahla mücadele edilemeyeceği gerçeğinden hareketle Şah, İran'ın nükleer silahlara ihtiyacı olmadığını söylemiştir. Şah, bu gerçeklerden yola çıkarak, nükleer silahlara sahip olmanın sıkıntı yaratmaktan ve silahlı güçler programına fazladan bir yük teşkil etmekten başka bir işe yaramayacağını söylemiştir. Ancak İran Şahı bu açıklamalarının sadece mevcut dünya dengeleri ve koşulları için geçerli olduğunu, 20 yıl sonra koşullar değiştiğinde yeniden seçenekleri gözden geçirmenin söz konusu olacağını sözlerine eklemeyi ihmal etmemiştir. Yine de bütün bu açıklamalara rağmen, Şah Hükümeti'nin 1970'lerde Güney Afrika'dan 'sarı pasta'[51] temin etmek için gizli bir sözleşme imzaladığı ve İran Atom Enerjisi Kurumunda nükleer silah

---

[49]Ekinci, *a.g.e*. s.33.

[50]Ramazan Özdamar, 'İran'ın Nükleer Programı', Çanakkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2012, http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00520.pdf, erişim tarihi: 12.03.2012.

[51] 'Sarı kek' yellowcake veya urannia olarak da adlandırılmaktadır, uranyumun katı halidir.

tasarlama takımı kurduğuna inanılıyor. Kaldı ki nükleer silahlara erişimin Şah Hükümeti'nin planları dâhilinde olduğunu savunan görüşlere rastlamak da mümkündür. Nitekim her ne kadar İran Şahı, nükleer silah üretiminin planlarında olmadığına defalarca vurgu yapmış olsa da, "bugünlerde yirmi, otuz küçük devlet nükleer silah üretme planları yapmaktadır.

Hatta Libya bile nükleer silahlardan bahsetmekte, bu durumda benim de politikalarımı gözden geçirmem gerekebilir" tarzındaki bazı söylemleri Şah Hükümeti'nin nükleer silah üretme niyetinde olduğunu söyleyen görüşlere veri sağlamaktadır.[52] Yine bu görüşe göre eğer Şah'ın iktidarı daha uzun sürseydi İran'ın yıllar önce nükleer bir güç olarak ortaya çıkması yüksek bir ihtimaldi ve bu ihtimal İran Devrimi ile ortadan kaldırılmıştır.[53]

3.2. Devrim Sonrası Nükleer Çalışmalar

1979 yılında İran'ın Pehlevi Hanedanlığının monarşik yönetiminden, Ayetullah Humeyni yönetimindeki Şii merkezli İslam Cumhuriyetine dönüşmesiyle gerçekleşen İran İslam Devrimi ile Şah tarafından altyapısı hazırlanan nükleer program sekteye uğramış, devrimden hemen bir yıl sonra başlayan İran-Irak savaşıyla da programla bağlantılı yabancı firmalar İran'dan ayrılmışlardır. Zaten Ayetullah Humeyni, yabancı ülkelere bağımlılık yaratır düşüncesiyle nükleer çalışmaları durdurmuş ve tesislerin tamamlanmasını istememiştir. Ancak firmaların

[52]Ekinci, 'Nükleer Programın Tarihsel Arka Planı' http://www.usakgundem.com/ders-notu/10/%C4%B0ran%E2%80%99%C4%B1n-n%C3%BCkleer-teknolojiyle-tan%C4%B1%C5%9Fma-s%C3%BCreci-ve-n%C3%BCkleer-program%C4%B1n%C4%B1n-tarihsel-arka-plan%C4%B1.Html, erişim tarihi: 08.07.2011.

[53]Elaine Sciolino, 'Nuclear Ambitions Aren't New For Iran' The Newyork Times June 22, 2003http://www.nytimes.com/2003/06/22/weekinreview/the-world-nuclear-ambitions-aren-t-new-for-iran.html, erişim tarihi: 08.07.2011.

ayrıldığı tarihte Buşehr-1 olarak adlandırılan reaktörün % 90'ı, Buşehr-2 reaktörünün ise % 50'si oranında tamamlandığı kaydedilmektedir.[54]

İran-Irak Savaşı'nda Ortadoğu ülkelerinin kendisine uygulamış olduğu tecrit ve çevresindeki Pakistan, Hindistan, İsrail gibi birçok ülke nükleer güce sahip iken kendisinin bölgede güçsüz bir ülke olarak kaldığını fark eden İran, nükleer çalışmalarına yeniden başlama kararı almıştır. Yine savaş İran'ın petrol üretiminin düşmesine de sebep olmuş ve dolayısıyla zaten düşük miktarlarda ürettiği petrolü içerde enerji üretimine kullanmak yerine, nükleer kapasitesini geliştirip, nükleer enerjiden yararlanabilirse, petrol ihraç kapasitesini arttırabileceğini ve ciddi miktarda döviz geliri elde edebileceğini düşünmüştür. Tüm bu nedenlerden dolayı İran nükleer programını yeniden başlatmıştır.[55]

İran daha savaş sürerken nükleer teknoloji konusunda bir takım adımlar atmaya başlamıştır. Böylece, 1984 yılında İsfahan Üniversitesinde Fransa'nın desteğiyle yeni bir nükleer araştırma merkezi kurulmuş, teknik personeli eğitmek amacıyla da Jabir İbn al Hayan Laboratuarı açılmıştır. İran 1987 yılında İran Atom Enerjisi Kurumunda çalışan uzmanlarını eğitmek için Pakistan ile de bir anlaşma imzalamıştır. Yine 1987 yılında Arjantin ile İran, İranlı teknik personelin Jose Balaserio Nükleer Enstitüsünde eğitilmesi ve Tahran Nükleer Araştırma Merkezinde kullanılmak üzere İran'a 5,5 milyon dolar değerinde uranyum satılması konusunda anlaşmışlardır.[56]Bu sırada İran, Alman Kraft-Werk firmasının ABD baskıları nedeniyle yarım bıraktığı Buşehr'deki tesisin tamamlanması için önce Çin ve Brezilya'ya başvurmuş, kabul edilmeyince de Rusya'ya gitmiş ve teklifi kabul edilerek 1990 yılında Rusya ile görüşmelere başlanmıştır.[57]

---

[54]Ekinci, 'İran Nükleer Krizinde Avrupa Birliğinin Rolü' Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara-2008 http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00521.pdf, erişim tarihi: 18.03.2012.
[55]Ekinci, *a.g.e.* s.36-37.
[56]Özdamar, *a.g.e.* s.39.
[57]Fatih Özbay, Real politik, Pragmatizm, Ulusal Çıkarlar ve Nükleer Program Ekseninde Dünden Bugüne Rusya-İran İlişkileri, Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı (Editörler), 'Satranç Tahtasında İran', Tasam Yayınları, İstanbul 2007, s.186.

1991 yılında Çin, İran'a IAE denetiminde uranyum zenginleştirme teknolojisinde kullanılan uranyum heksaflorid sağlamıştır. 4 Temmuz 1994 tarihinde, Tahran yakınlarında 300 MW'lık hidrolik nükleer reaktör inşaatını kapsayan bir anlaşma imzaladıklarını açıkladılar. Ancak bütün bunlara rağmen ABD faktörü nedeniyle, Çin ve İran arasında bu alanda imzalanan anlaşmalar ya bloke edilmiş ya da ertelenmiştir. Hatta Çin, UAEA denetiminde olmayan tesislere yardım sağlamayacağına dair teminat vermek durumunda kalmıştır. ABD baskısı neticesinde Çin, İran'a uranyum heksafloridi dönüştürmede kullanılan tesisatı satmamaya ikna olmuştur. Yine de ABD yönetimi tarafından yapılan baskılar, Çin'in İran'a nükleer materyal satışını sadece bir kez iptal edebilmiş gibi görünüyor. Daha sonra İran'a nükleer materyal satışı gerçekleştirildiği tespit edilmiş, hatta İran 1998 tarihinde Çin'in nükleer anlaşmayı durdurduğunu inkâr etmiştir.

1995 yılında, Rusya ile İran arasında Alman KWU(Siemens) firmasının Busehr'de yarım bıraktığı işi Rusya'nın tamamlamasına yönelik olarak, birkaç ufak değişiklikle bir anlaşma imzalanmıştır.[58] Bu anlaşma UAEA gözetiminde gerçekleşmiş ve tesislerin 1000 MW'lık iki hafif su reaktörü seklinde tamamlanması ile karara bağlanmış; bununla da kalmayıp İran'da nükleer alanda eğitim görenlerin, Rusya'da eğitim desteği sağlanması, ayrıca nükleer alanda teknolojik işbirliği ve bilgi paylaşımını kabul edilmiştir.[59]

İran ile Rusya ve Çin arasında nükleer alanda başlayan işbirliği, 2002 yılında başlayan nükleer kriz sonrasında da devam etmiş ve gerek Çin Hükümeti gerekse Rusya Federasyonu, kesin olarak programından saptığı kanıtlanmadığı sürece İran'ın nükleer faaliyetlerini devam ettirebileceği ve barışçıl nükleer teknoloji hakkından yararlanabileceği şeklindeki tutumunda ısrarcı olmuşlardır.[60]

---

[58]'Protocol Of Negatiations Between Iran and Russia', Signed by V.N. Mikhailov and R. Amrollakhi,1995,http://www.iranwatch.org/government/Russia/russia-iran-protocolofnegotiations.htm, erişim tarihi: 29.07.2011.

[59]Mark Gaffy, 'Sırada İran mı Var?', Bülent ARAS, Irak Savası Sonrası Ortadoğu, Tasam Yayınları, İstanbul 2004, s.132.

[60]Ekinci, *a.g.e.* s.27.

Tablo 4: İran'daki Nükleer Tesisler ve Kapasiteleri

ADI-BULUNDUĞU YER	TÜRÜ	STATÜSÜ
TAHRAN NÜKLEER ARAŞTIRMA MERKEZİ	Tahran Araştırma Reaktörü (TRR)	Çalışıyor
	Molybdenum, Iodine, and Xenon,Radioisotope (MIX Facility)	İnşa edildi ancak çalışmıyor
	Jabr İbni Hayan çok amaçlıAraştırma Laboratuvarı (JHL)	Çalışıyor
TAHRAN	Kalaye Electric Company	Pilot elektrik dağıtım zenginleştirme tesisi, santrifüj zenginleştirme tesisine dönüştürüldü.
BUSHEHR	Bushehr Nükleer Güç Santrali(BNPP)	Yapım aşamasında
İSFAHAN NÜKLEER TEKNOLOJİ MERKEZİ	Minyatürize edilmiş nötron Kaynak Reaktörü(MNSR)	Çalışıyor
	Hafif su reaktörü(LWSCR)	Çalışıyor
	Ağır su reaktörü	Çalışıyor
	Yakıt Laboratuvarı (FFL)	Çalışıyor
	Uranyum Kimya Laboratuvarı(UCL)	Kapatıldı
	Uranyum Dönüştürme Tesisi(UCF)	Test Aşamasında
	Yakıt Üretim Tesisi(FMP)	Yapımına başlandı
	Zirkonyum Ürerim Tesisi(ZPP)	Yapım aşamasında
NATANZ	Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisi(FEP)	Askıya alındı
	Radyoaktif Atık Deposu	Kısmen Çalışıyor
LEŞKER ABAD	Pilot Uranyum Lazer Zenginleştirme Tesisi	Boşaltıldı
ARAK	İran Nükleer Araştırma Laboratuvarı(IR-40)	Detaylı Dizayn Aşamasında
	Radyoizotop Üretim Tesisi	İlan edildi ancak Yapımına Başlanmadı
	Ağır Su Üretim Tesisi	Yapım Aşamasında

Kaynak: İran'da Mevcut Tesisler http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2004/ gov2004-83_annex1.pdf, erişim tarihi: 06.05.2011.

İran'daki nükleer tesislerin yerleşim yerlerine yakın ya da yerleşim yerleri içinde ve ülke genelinde dağılmış olduğu dikkate alındığında İran'ın, olası bir operasyon karşısında nükleer tesislerinin vurulması ihtimalini en aza indirmek istediği anlaşılmaktadır.[61]

3.3.1. İran'ın Mevcut Nükleer Araştırma Merkezleri

Tahran Nükleer Araştırma Merkezi; Tahran 5MW'lık Nükleer Araştırma Reaktörü, Bir Radyoizotop Üretim Tesisi, Jabr Ibn Hayan Çok amaçlı Laboratuvarı[62], bir Radyoaktif Atık Merkezi, Uranyum Çalışmaları için Kapsamlı Ayrım Laboratuvarı, Lazerle uranyum zenginleştirme deneyleri için Lazer Ayrımı Laboratuvarından oluşur. 1960'lı yılların sonundan bu yana çalışmakta olan 5 MW'lık havuz tipi hafif su araştırma reaktörü; ilk başta yüksek zenginleştirilmiş uranyum alüminyum (U/Al) katkılı yakıt kullanıyordu; fakat 90'ların başında yeniden düzenlendi ve halen faal durumdadır.[63]

Tahran Kalaye Elektrik Şirketi; İran Atom Enerjisi Kurumuna ait bir şirkettir. 1997–2002 yılları arasında, çalışmalar Natanz'a taşınmadan önce burada test edilen P-1 santrifüjlerinden oluşur.[64]

Buşehr Nükleer Enerji Santrali; Alman şirketler tarafından yapımına başlanmış ancak 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte yapımı durdurulmuştur. 1995 yılında Rusya Atom Enerjisi Bakanlığı ile bitirilmesi yönünde imzalanan kontrat

[61]Bahçeşehir Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi 'Ortadoğu'da Güvenlik Sorunları' http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/ortadogu_rapor.pdf, erişim tarihi: 21.07.2011.
[62]UAEK'nın raporlarında uranyum hexafluorürün bulunduğu (UF4 denemesi) ve laboratuvar amaçlı uranyum madeni üretilen bir yer olarak geçer.
[63]http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2004/gov2004-83.pdf, erişim tarihi: 18.03.2012.
[64]http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2004/gov2004-11.pdf, erişim tarihi: 18.03.2012.

imzalanmış ve 2011 yılının eylül ayında elektrik üretimine başlamıştır. Buşehr nükleer reaktörü, 165 000 nüfuslu Buşehr kentinden yalnızca 12 km uzaklıktadır. Bir adet 1000 MW gücünde VVER–1000 tipi reaktör, kullanılmış yakıt depolama havuzu, yeni yakıt deposundan oluşur.[65]

Isfahan Nükleer Teknoloji Merkezi; 30 kW Minyatür Nötron Kaynak Reaktörü, Kritikaltı Hafif Su Reaktörü, 100 W Sıfır Enerjili Ağır Su Reaktörü, Grafit Kritikaltı Reaktörü (sökümü yapıldı), Uranyum Dönüşüm Merkezi, Yakıt İşleme Tesisi, Yakıt Üretim Laboratuvarı ve Uranyum Kimya Laboratuvarından (Kasım 2004'te kapatılmıştır) oluşur. İsfahan'daki Nükleer Teknoloji Araştırma Merkezi İran'ın en büyük nükleer araştırma merkezidir ve 3000 kadar bilim insanının bu merkezde görev yapmakta olduğu bilinmektedir. Tahran'ın 416 km güneyindeki yaklaşık 1,5 milyon insanın yaşadığı bu dünyaca ünlü şehir İran'ın en önemli turistik kentlerinden biridir. Ayrıca dört adet araştırma reaktörü, Arak ve Buşehr'deki reaktörler için yakıt elemanı üreten Yakıt Üretim Fabrikası ve Natanz'da zenginleştirilmek üzere UF6 üreten Uranyum Çevrim Merkezi de burada bulunmaktadır.[66]

Natanz Uranyum Zenginleştirme Tesisleri; Tahran'ın 130 mil güneyinde, İran'ın tam merkezinde bulunmaktadır. Bu tesisler pilot ölçekte uranyum zenginleştirme tesisi (1000 santrifüj planlanıyor) ve inşaatı devam eden ticari ölçekte testen (50 000 santrifüj planlanıyor) oluşuyor. İran'da çıkarılan uranyum madeni İsfahan Nükleer Araştırma Merkezi'nde işlenerek UO2 (sarı pasta/yellow cake) haline getirildikten sonra Kashan'a 25 km uzaklıkta Natanz uranyum zenginleştirme tesislerinde gaz santrifüjlerinden geçirilerek zenginleştirilmektedir.[67] Natanzdaki çalışmalara 2004 yılında İngiltere Fransa ve Almanya'yla yapılan görüşmeler üzerine

---

[65]Simon Handersen Olli Heinonen 'Nuclear Iran' http://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/PolicyFocus121.pdf, erişim tarihi: 15.09.2012.

[66]'İran ve Türkiye'deki Nükleer Tesisiler' http://file.setav.org/Files/Pdf/iran-israil-ve-turkiyede-nukleer-tesisler-greenpeace-2007.pdf, erişim tarihi: 15.09.2012.

[67]Bahçeşehir Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi 'Ortadoğu'da Güvenlik Sorunları' http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/ortadogu_rapor.pdf, erişim tarihi: 16.09.2012.

askıya alınmış ancak İran Hükümeti 2005 yılında Mahmud Ahmedinejad'ın Başkan seçilmesi ile birlikte uranyum zenginleştirme çalışmaları yeniden başlamıştır.[68]

Arak Ağır Su Reaktörü; 40 MW'lık Ağır Su Nükleer Araştırma Reaktörü IR–40, Ağır Su Üretim Fabrikası, İzotop üretimi için sıcak hücre tesisinden oluşmakla birlikte şu an kullanımda değildir. Diğer yandan nötron yavaşlatmada kullanılacak ağırsu üretim tesisinin Arak yakınında Khondab'da tamamlandığı ve üretime başladığı, reaktörün ise 2014 yılında devreye sokulacağı duyurulmuştur.[69]

3.3.2. İran Nükleer Enerji Üretim Aşamaları

İran'da nükleer enerji üretimine yönelik faaliyetler çeşitli aşamalarla oluşmaktadır. Birinci aşama uranyum madenini yer altından çıkarmaktır. Teknik aletlerle yer altındaki uranyum tespit edildikten sonra, miktarı ve kalitesine göre çıkarılıp çıkarılmayacağına karar verilir. İran'daki en zengin uranyum madenleri, çöl kıyısındaki Yezd eyaletinde bulunuyor. Buradan çıkarılan maden oksit uranyumdan (U308) oluşuyor. İkinci aşamada eşit boyutlarda parçalanmış olan maden taşları teknik değirmenlere gönderilir. Bu işlem aynı eyaletteki Erdekan tesislerinde yapılmaktadır. Üçüncü aşamada sülfürik asit (H_2SO_4) kullanılarak uranyum yabancı maddelerden ayrıştırılır ve tasfiye edilmiş kuru uranyum ortaya çıkar. Elde edilen madde katı uranyumdur ki; buna da Sarı Kek denilmektedir. Bu işlemler Yezd eyaletindeki Natanz tesislerinde gerçekleştirilmektedir. UAEK'nun denetçileri bu tesiste denetim yapmakta, kapalı devre görüntü cihazlarıyla gözlemlerini sürdürmektedirler.[70]

---

[68]Semira Nikou , 'Iran's Nuclear Sites' http://iranprimer.usip.org/resource/irans-nuclear-sites-0, erişim tarihi: 16.09.2012.

[69]Bahçeşehir Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi 'Ortadoğu'da Güvenlik Sorunları' http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/ortadogu_rapor.pdf, erişim tarihi: 11.03.2012.

[70]Abbas Karaağaçlı, 'Nükleer İran' http://www.bilgesam.org/ tr/index.php?option=com_ content&view=article&id=1467:nuekleer-ran&catid=168:ortadogu-analizler,erişim tarihi: 11.03.2012.

Sarı kek, Yellowcake veya (Urannia) olarak da adlandırılmaktadır. Sarı Kek'i oluşturan maddeler: Uranyum oksitleri (U 308), Hidraksid $UO_2(OH)^2$ ve ya $(UO_2)^2$ $(OH)^2$, Sülfat Uranyum (UO_2504), Praksit Uranyum $UO_4'NH_2$ şeklinde sıralanabilir. Sarı kek genel olarak nükleer reaktörlerde yakıt olarak kullanılmakta olup dünyada her yıl ortalama 64 bin ton üretilmektedir. Kanada ve Kazakistan dünyanın en büyük üreticileridir. Kilosu ortalama 25 dolar civarında satılmaktadır. Dördüncü aşamada ise sarı kek santrifüjlerde zenginleştirilmek için önce gaz haline getirilir. Bu işlemde kimyasal bir ortamda katı yoğunlaştırılmış oksit Uranyum (UCF) Hegrafolarayd (UF6) haline getirilir. Bu madde oda sıcaklığında katı haldedir. Biraz sıcakta ise gaza dönüşmektedir. Buraya kadar olan kısımda uranyum üzerinde yapılan işlemler kimyasaldır. İzotop 235'in yoğunluğunda bir değişiklik meydana gelmemiştir. Bu işlemler İran da İsfahan Tesisleri'nde yapılmaktadır. Hap üretme nükleer yakıtın en hassas aşamalarından biridir. Bu fabrikalarda ve diğer fabrikalarda uranyum ürünlerini (UCF) ve Zirkonyum (ZPP)'nin yanı sıra İsfahan nükleer tesislerinde faaliyet göstermektedirler. Burada Dioksit hapı doğal ve zenginleştirilmiş olarak %5 zenginleşmiş olarak diğer tesislerinde ihtiyacı için hazırlanır. Bu aşamada WWER-1000 yakıtı üretilmektedir. Bu üretilenler 40 megavatlık Arak nükleer tesislerinde kullanılmaktadır. Arak tesisinde: Dioksit Uranyum Dioksit hapları, yakıt çubuklarının montajı, yakıt üreticisinin yapımı gerçekleştirilmektedir. Bu fabrikanın kapasitesi yıllık 40 ton olup 140 tona çıkarılabilir büyüklüktedir.[71]

Beşinci aşamada elde edilen Uranyum ki henüz UF_6 şeklindedir Dioksit Uranyum pudrası (UO_2)'na dönüştürülmektedir ve nükleer yakıt olarak kullanılmaktadır. Bu işlemler de İsfahan nükleer tesislerinde gerçekleştirilmektedir. Altıncı aşamada: Ağır suyla çalışan bir reaktör yakıtı için % 5 zenginleşmiş uranyum 225 gereklidir. Oysaki bir uranyum bombası yapmak için en az %90 zenginleştirilmiş uranyum gereklidir. Zenginleştirme işleminde birkaç yöntem kullanılarak ağır ve hafif izotoplar ayrıştırılmaktadır. Sanayi ihtiyacı için gaz yayılması ve santrifüjüz gaz yöntemleri kullanılmaktadır. İran'da Natanz tesislerinde UF_6 gazı silindir mahzenlerde hızlı eritilerek merkez kaç gücü kullanılarak UF_6 235

[71] Karaağaçlı, *a.g.e.* erişim Tarihi: 11.03.2012.

ki, UF_6 238 den hafiftir, molekülünden ayırarak koparılmaktadır. Böylece zenginleştirilmiş Uranyum elde edilmektedir. Tahran Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Menije Rehbere göre: Ağır suyun kaynama derecesi normal suyun kaynama derecesinden yüksektir. Bu suyu elde etmek için damıtma ve buharlama yöntemleri kullanılmaktadır. İran'ın Arak tesislerinde karmaşık işlemlerden sonra ağır su elde ediliyor. Dünyada bu işlemi yapabilen yalnız sekiz ülke var, İran bu teknolojiye sahip 9. ülke konumuna gelmiştir. Atom fiziği uzmanı Tahran Emir Kebir Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Hüseyin Aferide ise : "İran çok zengin doğal uranyum kaynaklarına sahiptir. Bu kaynaklarımızı kullanarak üretim yapmaktayız. Üretilen ağır suyu ağır su reaktörlerinde kullanabiliriz, uranyum zenginleştirmek için buraları kullanabiliriz, Arak'taki tesislerimizde yılda 16 ton ağır su üretiyoruz, bunu elektrik ve tıp alanında kullanmaktayız, "demiştir.[72]

Yedinci aşamada, Atom yarılınca hafif çekirdekler alfa ışını ve nötron enerjiyi ortaya çıkarır. Ortaya çıkan enerji ($E=mc^2$) hareketli enerjiye dönüşür. Ortaya çıkan sıcaklık rektörün kalbindeki sistemle nötron ve atomun çekirdeğini kontrol eder. Reaktörler işlem bakımından ikiye ayrılırlar. Birincisi hafif suyla çalışan reaktörler; Isı üretimi yavaşça gerçekleştirilir. Bu tip reaktörlerin kullanımı barışçıldır. İran'ın Fars Körfezi kıyısındaki Buşehr nükleer santral bu tip bir reaktördür. İkincisi ise ağır suyla çalışan reaktörler; Bu reaktörler enerjinin yanı sıra tıp ve tarımsal araştırmalarda kullanılan yakıtı da üretmektedir. Plütonyum ve Uranyum 235 bu reaktörlerin ürünleridir. İran'da tahran yakınlarında ki Arak Nükleer santral bu tip reaktörlerdendir.[73]

[72] Karaağaçlı, *a.g.e*. erişim tarihi: 11.03.2012.
[73] Karaağaçlı, *a.g.e.* erişim tarihi: 11.03.2012.

3.4. Nükleer program Işığında İran'ın Güvenlik Paradoksu

Devletleri nükleer silah yapmaya sevk eden birçok etken vardır. Bunlar; ulusal onur ve itibar; nükleer imkânlar elde edildiğinde kuvvetli bir millet olunacağı miti; uluslararası siyasi ortamdaki değişikliklerden kaynaklanan milli güvenliğe yönelik tehdit algılaması; elitler ile bilimsel ve bürokratik çevrelerin silah geliştirilmesine dair baskısı; muhtelif grupları nükleer amaç etrafında birleştirerek dengeleme isteği, ülke içindeki iktisadi ve siyasi ortamın kötüye gitmesi şeklinde sayılabilir. Tüm bu etkenler, bu makalede tartışılan, İran'ın nükleer güce ulaşma çabasında bulunmaktadır. Dolayısıyla, İranlı yetkililerin şimdiye dek geliştirdikleri nükleer imkânlarını silah yapımında kullanmayı ciddi bir şekilde düşündüklerini varsaymak için yeterli sebep vardır.[74]

İran, Hürmüz Boğazı'nı denetleyen stratejik konumu, Hazar Havzası ve Basra Körfezi'nde sahip olduğu zengin hidrokarbon rezervleri, önderliğini yaptığı Şii İslam ideolojisi ve kökten dinci radikal örgütlerle sürdürdüğü yakın ilişkiler nedeniyle Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya dengelerinde ağırlığı hissedilen bir ülkedir. Kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin % 10'unu[75] ve kanıtlanmış dünya doğalgaz rezervlerinin % 16'sını[76] elinde bulunduran İran zengin jeoekonomik kaynaklara sahiptir.[77] İran'ın güvenlik algılamasında jeopolitik ve jeokültürel yapısı ana etkeni oluşturmaktadır. Jeopolitik olarak, özellikle petrol ve doğalgaz rezervlerinin hatırı sayılır miktarda olmasının yanı sıra bu enerji kaynaklarının ulaşım yollarının da tam ortasında yer alması, jeokültürel anlamda ise, emperyal bir yapıya sahip olması

---

[74]Mustafa Kibaroğlu, 'İran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu' http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu1%20makale/mustafa_kibaroglu.pdf, erişim tarihi: 25.07.2012.

[75]İran, kanıtlanmış dünya petrol rezervleri sıralamasında 3. sırada yer almaktadır; OPEC Annual Statistical Bulletin 2010/2011 s. 22;http://www.opec.org/opec_web/en/publications/202.html, erişim tarihi: 26.07.2012.

[76]İran, kanıtlanmış dünya doğalgaz rezervleri sıralamasında ise 2. sırada bulunmaktadır; OPEC Annual Statistical Bulletin 2010/2011, s. 23; http://www.opec.org/opec_web/en/publications/202.html, erişim tarihi: 26.07.2012.

[77]Kemal Turan, 'İran Nükleer Krizinde Bıçak Sırtında Siyaset' http://www.harpak.edu.tr/saren2/files/GSD/guv_str_sayi_7_haziran2008.pdf, erişim tarihi: 26.07.2012.

sebebiyle İran Devrimi sonrasında bu yapıyla birlikte devrim ihracı söylemlerinin iyice hissedilmesi olarak değerlendirilebilir.[78]

İran, 19. yüzyıl boyunca İngiltere ile Rusya arasında yaşanan "büyük oyunun önemli sahnelerinden biri olmuş; 1907 yılında imzalanan İngiliz-Rus anlaşmasıyla bu iki güç tarafından paylaşılmıştır. Bu anlaşmaya göre İran'ın kuzeyi Rus nüfuz bölgesine, güneyi İngiliz nüfuz bölgesine bırakılırken kuzey ve güney hatları arasındaki bölge ise tampon bölge olarak kabul edilmiştir. İran, I. ve II. dünya savaşlarında tarafsızlığını ilan etmesine rağmen tekrar İngilizler ve Ruslar tarafından işgal edilmiş; II. Dünya Savaşı sırasında Tahran tarafsız bölge olmak üzere Kuzey İran Rusların, diğer bölgeler ise İngilizlerin işgali altına girmiştir. 1942 yılında imzalanan ittifak antlaşmasıyla bu işgallerden kurtulan İran, Soğuk Savaş dönemi boyunca ise "iki kutuplu yeni oyun"un hegemon aktörleri ABD ve SSCB arasındaki ideolojik ve askeri mücadelenin "kesişim alanında yer almıştır. İran'ın 19. ve 20. yüzyıl boyunca büyük güçlerin jeopolitik mücadele alanına dönüşmesi ve savaşlara sahne olması, İran dış politika karar alıcılarının politik-psikolojik parametrelerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle İngiliz ve Rus işgalleri, İran stratejik zihniyetinin işgal sendromu çerçevesinde şekillenmesini beraberinde getirmiş; İran dış politika anlayışının tehdit, savunma ve güvenlik odaklı inşa edilmesine neden olmuştur. 1980-1988 yılları arasındaki İran-Irak Savaşı İran'ın işgal sendromunu tekrar canlandırırken, uluslararası kamuoyu ve Batı'nın savaştaki tutumu ise İran'ın "stratejik yalnızlığını" beraberinde getirmiştir. ABD'nin 11 Eylül sonrasında Afganistan ve Irak'a girerek İran'ı çevrelemesi, İran'ın güvenlik kaygılarını daha da arttırmıştır. Tüm bu tarihi tecrübelerinin etkisiyle İran, dış politikasında ulusal güvenliğini ön planda tutmakta ve ulusal prestijini öncelemektedir.[79]

---

[78] Bkz. Doç. Dr. Atilla Sandıklı ile yapılan söyleşi. (Ek-1)

[79] Atilla Sandıklı- Bilgehan Emekliler, 'Kaos Senaryolarının Merkezinde İran' Rapor No:40, İstanbul 2012 http://www.academia.edu/2523286/Kaos_Senaryolarinin_Merkezinde_Iran, erişim tarihi: 28.07.2012.

1979 İslam Devrimi'nden sonra daha İran'ın nükleer faaliyetleri gündemde yokken ABD ve diğer Batılı devletler İran Devleti'ni hedef tahtalarına oturtarak bu ülkeyi bütün dünyada tecrit etmeyi ve baskı altında tutmaya çalışmışlardır. İran İslam Cumhuriyeti kurulduğundan beri düşmanlarla kuşatılma duygusunu yaşamakta, güvenlik ve tehdit algılamalarını bu çerçevede değerlendirmektedir.

1979 İslam Devrimi'nden hemen sonra İran İslam Cumhuriyeti daha kurulma aşamasında, Irak'ın saldırısına uğramıştır. Irak'ın devrik lideri Saddam Hüseyin, İran'la arasında barışı sağlayan 1975 Cezayir Antlaşması'nı askıya alarak ordusunu İran'a yöneltmiştir. Irak ordusu iki ülke arasındaki doğal sınırı oluşturan Şattül Arap Nehri'ni aşarak kısa sürede İran'ın en önemli petrol üretim sahaların bulunduğu Huzistan eyaletini işgal etmiştir. Bu saldırı sırasında petrol sahaları, petrol dolum tesisleri, petrol rafinerileri, limanlar, fabrikalar, kentler ve kasabalar tahrip olmuş, yüz binlerce masum insan yaşamını yitirmiş, milyonlarcası göçmen durumuna düşerken yüz milyarlarca maddi zarara uğranmıştır. Savaş sırasında Irak'ın nükleer silah elde etmesine yönelik söylentiler, İran'ın hassasiyetini ve nükleer güvenlik tehlike algılamasını pekiştirmiştir.

İran İslam Cumhuriyeti'nin en önemli düşmanı sayılan ABD, bu ülkeyi her taraftan kuşatmış durumdadır. İran'ın iki komşusu, ABD askerlerinin işgali altındadır. ABD, Irak'ta ve Afganistan'da İran sınırına yakın bölgelerde askeri hava üsleri kurmuş, asker ve savaş uçakları konumlandırmıştır. ABD'nin politik niyetlerini analiz eden İran, onun girişimlerini boşa çıkartmak için hızlanan bir tempoda nükleer silaha ve başlık fırlatma vasıtalarına sahip olmaya çalışmaktadır. İran, nükleer silahlara sahip olduğu takdirde ABD'nin kendisini kolay hedef haline getiremeyeceğini düşünmektedir. Nitekim bu bağlamda İran'ın önünde iki farklı örnek de bulunmaktadır. Nükleer silahlara sahip Kuzey Kore ile ABD arasındaki ilişkiler öğreticidir. İran, nükleer silahlara sahip olmayan Irak'ta yaşananlardan da ders almış görünmektedir. Eğer İran, nükleer silahlara sahip olabilirse ABD

karşısında eli güçlenecektir. Bu çerçevede İran, rejiminin geleceğini bir anlamda nükleer silahlara sahip olmaya bağlamış görünmektedir.[80]

İran Körfezi, ABD ve diğer Batılı devletlerin konvansiyonel ve nükleer savaş gemileri ve donanmalarının cirit attığı bir yer konumuna getirilmiştir. Dev savaş gemilerindeki savaş uçakları, nükleer başlıklı füzeler ve diğer teknolojik silahlar, namlularını İran'a yöneltmiş durumdadırlar. Unutulmamalı ki İran-Irak Savaşı sırasında ABD'nin bu gemilerinden atılan füzelerden biri bilinçli olarak İran'ın sivil yolcu uçağını hedef almış ve 350 sivil yolcunun hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

İsrail'in yanı sıra bölge ülkelerinden Pakistan ve Hindistan'ın elinde bulunan nükleer silahlar bütün bölge ülkeleri için potansiyel bir tehlike konumundadır. Kaldı ki Pakistan'da her zaman Taliban veya benzeri köktendinci ideolojiyi ve düşünceleri benimseyen aşırı grupların iktidara gelmesi İran'ın ulusal güvenliği bakımından büyük tehlike arz etmektedir.[81]

İran'ın nükleer çalışmalarında temel güdüleyici her ne kadar dış tehdit algılaması olsa da çalışmaların bir diğer hedefi de içtimai bünyedeki mozaik yapı bağlamında millî birlik ve beraberliğin perçinlenmesidir. Bir başka ifade ile nükleer program Şii milliyetçiliğine hitap ederek, İran'da ulusal birlik konusunda bir tür harç işlevi görmektedir. Yeknesak bir etnik ve mezhepsel yapıdan yoksun olan ve rejime muhalif grupların faal olduğu İran'da, hükümet nükleer çalışmaları ulusal bir onur meselesi haline getirerek iç bünyeyi dış müdahalelere karşı takviye etmeye çalışmaktadır.[82] İran İslam Cumhuriyeti'nin politik hedefinin "İslami/Şia" rejimini ve

---

[80]Nihat Ali Özcan, 'İran Sorununun Geleceği' Tepav Orta Doğu Çalışmaları http://www.tepav.org.tr/upload/files/1269869551r4959.Iran_Sorununun_Gelecegi_Senaryolar__Bolgesel_Etkiler_ve_Turkiye_ye_Oneriler.pdf, erişim tarihi: 10.08.2012.

[81]Abbas Karaağaçlı, 'BM Yaptırımları ve İran' http://www.bilgesam.org/tr/images /stories/ bilgesoylesi/ bilgesoylesi7.pdf, erişim tarihi: 11.08.2012.

[82]Kemal Turan, 'İran Nükleer Krizinde Bıçak Sırtında Siyaset' http://www.harpak.edu.tr/ saren2/files/GSD/guv_str_sayi_7_haziran2008.pdf, erişim tarihi: 17.08.2012.

toprak bütünlüğünü koruyarak daha etkin bir bölgesel güç haline gelmek olduğu söylenebilir. Rejimin "İslami/Şia" karakterini ABD tehdit olarak algılarken, İran bunu "dini" referanslı güç kaynağı olarak görmektedir. Nitekim rejimin siyasal iskeletini dini kurumların oluşturması, İran yönetimine bir yandan uhrevi bir nitelik kazandırırken, bir yandan da "molla" sınıfına kolektif bir sorumluluk ve dini meşruiyet sağlamaktadır. Rejimin dini zümreye dayalı olması ona tahminlerin ötesinde direnç sağlamaktadır. Bu durum aynı zamanda İran'ın dini/siyasi nüfuzunu ülke sınırlarının ötesine taşıma fırsatı da vermektedir. Örneğin; Şia inancı Irak'tan Lübnan'a kadar uzanan bir eksende ortak siyasi tutum geliştirilmesini sağlayabilmektedir. Sonuç olarak İran yönetimi, ABD'den kaynaklanan tehdidi caydırmak ve rejimi koruyarak bölgesel güç olabilmek için nükleer silahlara sahip olmayı beka sorunu olarak görmektedir.[83]

İranlı yetkililer, öncelikli olarak tehdit değerlendirmelerindeki değişen güvenlik ortamına atıfta bulunuyorlar. Örneğin, Tahran merkezli Stratejik Çalışmalar Merkezinden Dr. Nasser Saghafi-Ameri"ye göre; Soğuk Savaşın sona ermesine rağmen, nükleer silahların NPT gibi antlaşmalarla meşrulaştırılması devam ediyor. ABD, Avrupa ve Rus doktrinleri, nükleer silahların ulusal ve ortak savunma stratejilerindeki değerini vurguluyor. Tüm bunlar, nükleer silahlanma yarışını tetikliyor, nükleer silaha başvurma eşiğini aşağı çekiyor ve nükleer silah sahibi olmayan devletlerin savunmasızlığını ve güvensizliğini çarpıcı bir şekilde artırıyor.[84]

İran, mevcut tehdit değerlendirmesinde işgal sendromunu ortadan kaldıracak ve bölgesel lider olma isteğini gerçekleştirebilecek en uygun stratejik gelişmenin, nükleer silaha ve füze sistemlerine sahip olmak olduğunu düşünmektedir. Çünkü nükleer silahlara ve fırlatma vasıtalarına sahip olan bir İran'ın dokunulmaz olacağına

---

[83]Nihat Ali Özcan, 'İran Sorununun Geleceği' Tepav Ortadoğu Çalışmaları http://www.tepav.org.tr/upload/files/1269869551r4959.Iran_Sorununun_Gelecegi_Senaryolar__Bolgesel_Etkiler_ve_Turkiye_ye_Oneriler.pdf, erişim tarihi: 18.08.2012.

[84]Kibaroğlu, 'İran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu' http://www.akademikortadogu.com/ belge/ortadogu1%20makale/mustafa_kibaroglu.pdf, erişim tarihi:18.08.2012.

ve bölgesel bir güç olarak Şii jeopolitiğini kullanarak etkinliğini yayabileceğine inanılmaktadır. Bu nedenle bütün yaptırımlara ve tehditlere rağmen İran, nükleer programına devam etmektedir. Nükleer programının barışçıl olduğunu iddia etmekte, sıkıştığı zamanlarda müzakerelerin başlaması için uygun ortam oluşturmakta ve böylece programda ulaştığı her aşamayı uluslararası kamuoyuna kabullendirmek için fırsat yaratmaktadır. İran bu politika sayesinde zaman kazanmaktadır ve İran'ın bir yıl içinde nükleer silah üretebilecek kabiliyete ulaşacağı öngörülmektedir.[85]

3.5. Özet

İran'ın nükleer çalışmaları özellikle son yıllarda dünya gündemine oturmuş bir konu olmasına rağmen, bu çalışmalar Soğuk Savaş döneminde başlamıştır. İran'da nükleer çalışmaların başlamasını Soğuk Savaş'ın bir ürünü olarak değerlendirmek mümkündür. ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran'da etkinlik kazanmış, bu vesile ile Muhammet Rıza Pehlevi rejimini kendisine bağlamıştır. ABD, komünizmin yayılması ve SSCB'nin yeniden İran'a girmesi endişesi ile İran'ın askeri kapasitesini artırma yoluna gitmiştir. İran'da ilk nükleer çalışma 1957'de ABD'nin desteği ile başlatılmıştır. ABD'nin İran'a sunmak istediği nükleer teknolojinin barışçıl amaçlar doğrultusunda olduğu da belirtilmiştir.

ABD ve İran arasında yapılan antlaşmanın ardından 1958'de İran, Uluslararası Nükleer Enerji Ajansı (IAEA) üyesi olmuştur. 1968'de ABD tarafından Tahran Üniversitesi bünyesinde beş megavatlık bir araştırma reaktörü (Atomic Research Centre Affiliated to Tehran University) kurulmuştur. İran 1970'te Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na imza atmış ve 1973'te İran'da Atom Enerji Kurumu kurulmuştur. Pehlevi, İran'ın nükleer güce de sahip olması yolunda önemli adımlar atmaya başlamıştır. 1974'te 20 bin megavat gücünde 20 adet nükleer reaktör inşa etmek istediğini açıklamıştır. 1973 Dünya Petrol Krizi'nin sağladığı getiriler İran'a nükleer güç olmak için ekonomik fırsat vermiştir. Ancak Şah sadece

[85]Sandıklı-Emekliler, 'Kaos Senaryolarının Merkezinde İran' Rapor No:40, İstanbul 2012 http://www.academia.edu/2523286/Kaos_Senaryolarinin_Merkezinde_Iran, erişim tarihi:12.09.2012.

altı nükleer reaktör kurmayı başarmıştır. İran'ın nükleer enerji çalışmalarının gelişmesinde sadece ABD değil Avrupa da çok önemli rol oynamıştır. 1974'te İran ve Almanya arasında İran'ın Buşehr kentinde 1200 megavatlık bir santralin kurulması kararlaştırılmıştır. Buşehr'deki Nükleer Santral Antlaşması Batı Almanya şirketi olan Kraftwerk Union (KWU) tarafından imzalanmıştır. Ayrıca aynı yıl 900 megavatlık bir nükleer santrali Benderabbas'ta kurması için Fransa ile anlaşma yapılmıştır. Aynı dönemde Belçikalılar tarafından Karj'da Nükleer Tıp Merkezi kurulmuştur. İran'ın nükleer çalışmaları sadece reaktör inşa programıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Şah, uranyum zenginleştirme şirketlerine ortak olmayı da başarmıştır. İran, Fransızların dünyanın en büyük uranyum zenginleştirme şirketi olan Eurodiff'in yüzde 10 ortağı olmuştur.

1979'da gerçekleşen İslam Devrimi'nin hemen ardından ise, İran'daki nükleer çalışmalar durdurulmuştur. Rejimin ABD ve Batı karşıtı olması nedeniyle nükleer alandaki bütün antlaşmalar Batılılar tarafından iptal edilmiştir. Diğer taraftan İslam rejimi yöneticileri de bu çalışmaları devam ettirmek istememiştir. Yeni yöneticiler nükleer çalışmaları, petrol ve doğal gaz enerjisine sahip olunduğu için doğru bulmamışlar ve bu işin çok masraflı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Humeyni ve yandaşları, Muhammet Rıza Pehlevi'nin nükleer politikalarını ayrıca din açısından da sakıncalı saymışlardır.

İran, 1986'dan sonra ise nükleer çalışmalarına tekrar başlamış, Arjantin ve Çin ile işbirliğine girmiştir. Bu doğrultuda ilk önemli işbirliğini de Rusya ile yapmıştır. 22 Ocak 1989'da İran ve SSCB arasında teknolojik, ticari, ekonomik ve bilimsel alanda işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Söz konusu antlaşmanın devamı olarak İran ve Rusya arasında 1992'de nükleer işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Almanlar tarafından yapımı başlatılan Buşehr nükleer santralinin yeniden inşası 1995'te Rusya'ya verilmiştir. Bu sürecin devamında İran nükleer ilişkilerini genişleterek Almanya, Arjantin, İspanya, Çin, Kuzey Kore, Pakistan, Belçika ile işbirliğine girmiştir. Bu çabaların sonucunda İran 20'den fazla nükleer tesise sahip

olmuştur. İsfahan, Natanz, Arak ve Buşehr'deki nükleer tesisler, İran'ın en önemli nükleer tesisleri olarak bilinmektedirler.[86]

Görüldüğü üzere İran nükleer programı başlangıcından günümüze kadar inişli çıkışlı bir yol izlemiş, bu durumun ortaya çıkmasında devlet idaresinin tersine dış güçlerin rolü en önemli faktör olmuştur.

[86] İran Dış Politikasının Nükleer Program Çıkmazı http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2215/iran_dis_politikasinin_nukleer_program_cikmazi, erişim tarihi: 15.08.2013.

4. NÜKLEER ENERJİNİN HUKUKSAL BOYUTU

Günümüzde "prestij" ve "güç" sembolü olarak görülen, ve ileri bilimsel yetenek ile yüksek teknoloji gerektiren nükleer enerji kullanımı esas itibarıyla 60 yıllık geçmişi olan bir alandır. Birincil enerji kaynağı olmasına rağmen, bazı dönemlerde ve bazı ülkelerde siyasal tercihler sonucu bir kenara itilmesi sebebiyle, kısmen de bilgi eksikliği nedeniyle, nükleer enerji, zaman zaman, "alternatif enerji" olarak tanımlanmıştır. Oysa ister barışçıl amaçla olsun, ister askeri amaçla olsun, kapsamlı ve etkili kullanıldığı takdirde nükleer güç, hemen her anlamda en temel "güç" kaynağı haline gelmektedir. Ancak, nükleer güce sahip olmak için bilimsel ve teknolojik alt yapıyı geliştirmek gibi uzun soluklu ve pahalı girişimlerin yanısı sıra bu yöndeki bazı siyasal engelleri de aşmak gerekmektedir. Ayrıca, bir çok alanda ülkeler arasında bilimsel ve teknolojik işbirliğine gidilmesine karşın, nükleer teknoloji transferi ya da bilimsel paylaşım konularında, siyasal bazı değerlendirmelere bağlı olarak, ciddi sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Sorunların temelinde, ülkelerin nükleer güce sahip oldukları takdirde, bu alandaki imkan ve kabiliyetlerini hangi amaçlar peşinde kullanacakları sorusu yatmaktadır. Barışçıl amaçlar çerçevesinde kullanıldığı takdirde elektrik enerjisi üretmek, tıpta teşhis ve tedavide kullanmak, ve tarımda verimliliği arttırmak nükleer enerjinin sağladığı imkanlar arasında sayılmaktadır. Askeri amaçlar dahilinde kullanıldığı takdirde ise, insanlık tarihinde benzeri görülmemiş bir yıkım gücü ve yaydığı radyoaktivite nedeniyle telafisi mümkün olmayan çevresel etkiler nükleer enerjinin sebep olduğu zararlar arasındadır.[87]

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle, nükleer silahların uluslararası arenada güvenlik ve istikrar bakımından nasıl bir önem arz ettiği ve hangi antlaşmalar ve düzenlemeler çerçevesinde nükleer enerjinin barışçıl amaçlı kullanımı yaygınlaştırılırken askeri amaçlı kullanımının kısıtlamalara tabi tutulduğu ele

[87] Kibaroğlu, 'Enerji Mi? Silah Mı? Nükleerin İki Yüzü' Avrasya Dosyası Nükleer Özel Sayı 2005http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/Kibaroglu-AvrasyaDosyasi-Nukleer-04Haziran2005.pdf, erişim tarihi: 22.07.2013.

alınacaktır. Daha sonra, söz konusu antlaşmalar ile ortaya çıkan kısıtlamaların zaman içinde İran bakımından hangi zorlukları beraberinde getirdiğine değinilecektir.

4.1. Uluslararası Hukuk Açısından Nükleer Silahlar

Her ne kadar uluslararası hukuk belgelerinde yer alması görece eski dönemlere rastlasa da, "Kitle İmha Silahları" KİS (Weapons of Mass Destruction-WMD) aslında görece yeni bir kavramdır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde sıklıkla kullanılan ve Irak'ın Kuveyt'i işgalinden itibaren ilgili BM kararlarına da giren kavram, 11 Eylül saldırılarından sonra daha sıklıkla telaffuz edilir olmuş[88] ve günlük dil dahil siyasi ve akademik hayata da yerleşmiştir. Zira dönemin ABD Başkanı George W. Bush, 2002'de yaptığı "Birliğin Durumu" konuşmasında[89] bazı ülkeleri "şer ekseni" olarak tanımlamasına gerekçe olarak, "bu devletlerin dünya barışını tehdit edecek şekilde silahlandığını ve bu çerçevede "kitle imha silahları elde etmenin peşinde olduklarını" söylemiştir.

Aslında, uluslararası siyasi dilde sıklıkla kullanılan ve hatta hukuksal değerlendirmelere konu olan KİS'in bir uluslararası antlaşmada ya da yapılageliş hukuku çerçevesinde net ve bütünlüklü bir tanımın yapılmış olduğunu söylemek pek kolay değildir. Kavram, çeşitli vesilelerle ve çeşitli platformlarda spesifik bir silahı ya da silah çeşidini işaret etmekten ziyade genel anlamda belli özellikte/nitelikte silahları tanımlamak için kullanılmaktadır. Öte yandan, onca tanım içerisinde kavramın özünü ifade eden ve hatta kimi uluslararası belgelere de yansıması itibariyle belirli bir netlik taşıdığı düşünülen kimi kriterler olduğu yönünde görüşler de vardır. Buna göre, ABD Başkanı Truman'ın 'Kimyasal Silaha Dönüştürülebilir Silahlar' (Weapons Adaptable to Mass Destruction) şeklinde 1945'te atıf yaptığı kavram, BM Genel Kurulu'nun 1946'da atom enerjisi konusunda aldığı 1 sayılı

---

[88]American Society of Language, 2002'te "yılın kelimesi" olarak "Weapons of Mass Destruction"ı seçmiştir.

[89]Konuşma Metni 'http://georgewbushwhitehouse. archives.gov/news/releases/2002/01/ print/ 20020129-11.html', erişim tarihi: 27.09.2012.

kararında da geçmiştir. 1948'de yine BM'nin benimsediği tanımsa bugüne dek yapılan resmi ve akademik çalışmalara zemin teşkil etmektedir: KİS, "atom patlayıcı silahları, radyoaktif madde silahları, zehirli kimyasal ve biyolojik silahlar ve yıkıcı etkisi açısından …[bu silahlara] benzer gelecekte geliştirilecek silahlardır. Bu çerçevede günümüzde KİS başlığı altına kimyasal, biyolojik, nükleer ve radyolojik silahlar girmektedir.[90]

4.2. Silahsızlanma Çalışmaları ve Nükleer Silahların Yayılmasını önleme Antlaşması (NPT)

Nükleer teknolojinin kullanımının kontrol edilmesi anlamında önerilen ilk uluslararası anlaşma Brunch Planıdır. 1946 yılında Amerika'nın girişimiyle ortaya çıkan Brunch Planı, kendisinin de içinde bulması kaydıyla dünyadaki tüm nükleer maddelerin kontrol altına alınmasını sağlayıcı bir otorite oluşturulmasını amaçlıyordu. Ancak bu girişim Sovyetler Birliğinin desteğini alamaması neticesinde başarısızlıkla sonuçlandı. Nükleer silahsızlanmada bir sonraki önemli adım ise, 1953 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Amerikan Başkanı Eisenhower'ın 'Barış İçin Atom'(Atoms for Peace) konuşması olmuştur. Nükleer teknolojinin barışçıl amaçlı olduğu takdirde yararlı olacağını ve nükleer silaha sahip devletlerle bir araya gelinerek bu amaca ulaşılacağını ifade etmiş ve sonuç olarak uluslararası atom enerjisi kurumu kurulmuştur.[91]

Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (NPT) 1970 yılında 97 ülkenin imzalamasıyla 1974 yılında yürürlüğe konulmuştur. NPT'nin halihazırda 187 üye ülkesi bulunmaktadır. NPT'nin amacı; Nükleer silah teknolojisinin yayılmasını

---

[90]Erdem Denk, 'Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar' http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/1608/17302.pdf, erişim tarihi: 08.10.2012.

[91] The IAEA's Iran Report: Assessment and Implication http://www.armscontrol.org/issuebriefs/The-IAEAs-Iran-Report_Assessment-and-Implications, erişim tarihi: 14.10.2012.

önleme, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımının sağlanması için işbirliği ve nükleer silahsızlanmanın gerçekleştirilmesidir.[92]

Tablo 5: Nükleer Silahsızlanma Anlaşmaları

Anlaşma Adı	İmza Tarihi	Anlaşmanın Tarafları	Anlaşmanın İçeriği	Notlar
Antarktika	01.12.1959	ABD, SSCB, Birleşik Krallık, Fransa'nın da dahil olduğu toplam 12 Ülke	Nükleer silah denemelerinin yasaklanması konusunda ilk anlaşmadır.	Antlaşma imzalanırken 30 yıllık bir süre için yürürlükte kalması öngörülmüştür.
Nükleer Denemelerin Kısmi Yasaklanması Antlaşması (PTBT	05.08.1963	Başta ABD, SSCB ve Birleşik Krallığın da yer aldığı birçok ülke tarafından imzalanmış; Fransa ve Çin antlaşmaya taraf olmamışlardır.	Su altında, atmosferde ve uzayda nükleer deneme yapılmasının yasaklanması öngörülmüştür.	Antlaşmanın devamı niteliğinde olan Nükleer Denemeleri Kapsamlı Yasaklama Antlaşması 1966'da, Nükleer Denemeleri Yasaklayan Eşik Antlaşması ise 1974'te İmzalanmıştır.
Dış Uzay Antlaşması (Outer Space Treaty)	27.01.1967	ABD, SSCB, Birleşik Krallık ile birlikte toplam 91 ülke.	Atmosfer dışına (yörüngeye, Ay'a, gezegenlere) nükleer silah taşıyan araçların yerleştirilmesi yasaklanmıştır.	2007 itibariyle antlaşmaya taraf olan ülke sayısı 98'dir, 27 ülke ise imzaladığı halde henüz onaylamamıştır.
Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması	01.07.1968	ABD, SSCB, Birleşik Krallık ile birlikte toplam 99 ülke imzalamış; Fransa ve Çin ilk	1 0cak 1967'e kadar başarılı nükleer deneme gerçekleştirenlerin haricindeki	2008 itibariyle 189 ülke imzalamıştır İsrail, Pakistan ve Hindistan antlaşmaya taraf

[92]'Iran's Violations of International Law' Special Report 1948-2011 http://www.paxamerica.org/wp-content/uploads/2010/02/SPECIAL-REPORT-Irans-Violations-of-International-Law-03-2011.pdf, erişim tarihi: 14.10.2012.

(NPT)		etapta antlaşmaya tarafolmamışlardır.	ülkelerin nükleer silah elde etmeleri yasaklanmıştır.	değillerdir. Kuzey Kore ise 1985'de imzaladığı antlaşmadan 2003'te çekilmiştir.
Deniz Yatağı Antlaşması (Seabed Treaty)	11.02.1971	ABD, SSCB, Birleşik Krallık ile birlikte toplam 89 ülke.	12 millik kıyı şeridi dışında kalan alanda nükleer silahların okyanus tabanı veya altındaki toprağa yerleştirilmesi, depolanması ve denenmesi yasaklanmıştır.	Antlaşmada denetimin her devlet tarafından kendi olanakları ile yapılması öngörülmüştür.
SALT- I	26.05.1972	ABD ve SSCB	Stratejik güdümlü füze sayılarının iki taraf içinde dondurulması öngörülmüştür.	SALT -I yerini kısa bir süre sonra SALT II'ye bırakmıştır.
Anti Balistik FüzeAntlaşması (ABM)	26.05.1972	ABD ve SSCB	İki tarafın da anti balistik füze sistemlerinin iki bölgeye sınırlandırılması öngörülmüştür.	1976'da yürürlüğe giren bir protokol ile, ABM sistemlerinin sayısı ikiden bire indirilmiştir. ABD 2002 yılında antlaşmadan tek taraflı olarak çekilmiştir.
SALT- II	18.06.1979	ABD ve SSCB	Nükleer silah taşıma kapasitesini haiz taşıyıcıların miktarlarında detaylı sınırlandırmalar yapılmıştır.	Görüşmelerde alınan kararlar Sovyetlerin 1979'da Afganistan'ı işgal etmesi üzerine ABD Senatosu'ndan geri çekilmiş ve hiçbir zaman yürürlüğe girmemiştir.
Kısa ve Orta MenzilliFüzeler Antlaşması (INF)	08.12.1987	ABD ve SSCB	Avrupa ve Sovyet-Çin sınırında konuşlu 3000 kısa ve orta menzilli füzenin imhası öngörülmüştür.	Antlaşma Soğuk Savaş'ta sona yaklaşıldığının sinyallerini verdiği gibi imha edilen füze ve başlıklar dolayısıyla Silahsızlanma yönünde atılmış ciddi bir adım olarak nitelendirilmektedir.

START- I	31.07.1991	ABD ve SSCB	Kıtalararası balistik füzelerin miktarında iki taraf da ciddi indirimlerde bulunmayı taahhüt etmişlerdir.	Topyekun caydırma konseptinin yerini minimum caydırma konseptine bıraktığı antlaşma olarak addedilebilir.
START- II	03.01.1993	ABD ve Rusya	Nükleer savaş başlıklarının sayısında karşılıklı indirim öngörülmüştür.	2012 yılına kadar karşılıklı indirimler yapılmasını öngören antlaşma halihazırda yürürlüktedir.

Kaynak: Tayyar Arı, 'Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika', Marmara Kitap Merkezi, 7. Baskı, Bursa 2008.

Silahların kontrolünün taraflar arasında güven oluşturduğunu, bir anlamda güvenlik arttırıcı bir önlem olduğunu belirten Joseph Nye'ın görüşünden hareketle, devletlerin ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde işlemesinde karşılıklı güvenin temini için nükleer silahsızlanma yolunda harcanan her çaba, bir sonraki için ön adım olmuştur.[93]

"Süper Güç" olarak anılan ABD ve SSCB'nin, bu unvanlarını, öncelikle sahip oldukları nükleer güç sayesinde elde ettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. İki kutuplu dünya düzeninin de yaratıcısı olan bu iki devlet, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında nükleer kapasitelerini arttırmakla uğraşırken, nükleer güce ilişkin bilgilerin diğer devletlerce de elde edilmesi üzerine, özellikle 1963 yılı sonrasında, anılan silahların üretiminin sınırlandırılması konusunda yoğun çalışmalar içine girmişlerdir. Soğuk Savaş döneminin getirdiği aşırı silahlanma yarışı, son yıllarda meydana gelen hızlı ve köklü değişikliklerle önce "durdurulmuş", daha sonra da bu silahlardan kurtularak ülkeler ve kıtalar arası güvenliğin diyalog ve işbirliğine dayandırıldığı yeni güvenlik sistemlerinin yaratılmasına yönelik arayışlara girilmiştir.[94]

---

[93] Sibel Kavuncu, 'Nükleer Silahsızlanma Yolunda Start Süreci' Bilge Strateji, Cilt 5, Sayı 8, Bahar 2013, s.119-148 http://bilgestrateji.com/en/images/stories/bilgestrateji/BS2013-1/NUKLEER%20SILAHSIZLANMA%20YOLUNDA%20START%20SURECI.pdf, erişim tarihi: 20.08.2013.

[94] 'Soğuk Savaş ve Sonrası Dönemde Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma' http://eprints.sdu.edu.tr/359/1/TS00520.pdf, erişim tarihi: 18.10.2012.

4.3. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA)

II. Dünya Savaşı sırasında ABD'nin Hiroshima ve Nagasaki kentlerine attığı atom bombaları nükleer silahların yarattığı dehşeti gözler önüne sermiştir. Hiroshima ve Nagasaki'de yaşanan insanlık trajedisinin bir daha tekrarlanmaması amacıyla Birleşmiş Milletler'in (BM) Birinci Genel Kurul toplantısında üye devletler tarafından "Atom Enerjisinin Barışçıl Çerçevede Kullanılmasının Denetlenmesi" kararı alınmıştır.[95] Bu karardan yola çıkılarak Merkezi Avusturya Viyana'da bulunan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı 1957 yılında Barış İçin Atom (Atoms for Peace) sloganı doğrultusunda kurulmuştur. Ajans BM himayesinde faaliyet gösteren bağımsız bir devletler üstü kuruluş olup 139 üyesi bulunmaktadır. Ajansın amacı, kuruluş kanununda da belirtildiği gibi, atom enerjisinin dünya refahına, barışına ve sağlığına katkıda bulunması imkanlarını geliştirmek ve bu amaçtaki çalışmaları hızlandırmaktır. Atom enerjisinin askeri amaçlarla kullanılmasının önlenmesi de Ajansın üstlendiği görevlerden biridir.[96]

Ajansın amaçları;

Atom enerjisinin barışçıl amaçlarla kullanılmasına yönelik dünyadaki tüm çalışmaları destekleme ve yardımcı olma, Materyallerin, hizmetlerin, donanım ve tesislerin sağlanmasında aracılık görevini yerine getirme, teknik ve bilimsel bilginin değiştirilmesini teşvik etme, bilim adamlarının ve uzmanların değişimi ve eğitimini teşvik etme, Ajans tarafından sağlanan yardımın kötü amaçlarla kullanılmamasına yönelik koruma tedbirleri alma ve güvenlik standartlarını belirleme şeklinde özetlenebilir.

Özellikle Çernobil kazasından sonra IAEA'nın belirlemiş olduğu standartlar önem kazanmış ve üye devletler bunları millileştirmede daha hızlı davranmaya

[95]A/RES/1 (I), BM 1.Genel Kurulu Kararı, 24 Ocak,1946 http://www.un.org/russian/ga/1/docs/res1.html, erişim tarihi: 14.11.2012.
[96]'History of the IAEA' http://www.iaea.org/About/about-iaea.html, erişim tarihi: 14.11.2012.

başlamışlardır. IAEA'nın içeriğini belirlemiş olduğu güvenlik programı kapsamında; nükleer enerji alanında personel yetiştirilmesi, üye devletlerin nükleer tesislerindeki emniyet sistemlerinin denetimlerinin yapılması, nükleer kazalar ile ilgili işbirliği ve acil yardımlaşmanın sağlanması ve nükleer denemelerin bildirilmesi gibi faaliyetler yürütülmektedir.[97]

4.4. BM Güvenlik Konseyi

Bunlardan biri olan BM'nin, kuruluş amaçları arasında "uluslararası dostça ilişkiler geliştirmek, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda uluslararası işbirliğini sağlamak ve üyelerin dış politikalarını uyumlaştıran bir merkez olmaktır" şeklinde antlaşma metninde tanımlanmıştır ve bu bağlamdaki faaliyetlerini başlıca altı organı ile yürütmektedir. Bu organların en önemlisi olan Genel Kurul'un amaçları ve prensipleri ise yine BM Antlaşmasının içerisinde ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu amaçlardan birincisi "uluslararası güvenlik ve barışın korunması ile silahsızlanma konularında işbirliğini artırıcı tavsiyelerde bulunmaktır" 1952 yılında Genel Kurulun 502 sayılı kararı ile Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Komisyonu "United Nations Disarmament Commission" (UNDC) oluşturulmuş ve 1997 yılından günümüze her yıl silahsızlanma raporları yayınlamıştır. Komisyon bir yandan uluslararası alandaki silahsızlanma faaliyetlerinin amaçlarını ve ilkelerini belirlerken, diğer yandan da yapılacak silahsızlanma anlaşmalarına ilişkin gerekli olan her türlü veriyi sağlamaktadır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından Uluslararası Adalet Divanı'na, bu konuda bir danışma görüşü almak için yöneltilmiştir. BM Genel Kurulu, Aralık 1994 tarihli ve 49/75 sayılı kararı ile Divan'a "uluslararası hukuk her durumda nükleer silahların tehdit olarak kullanılmasına ya da fiilen kullanılmasına izin verilmekte midir" şeklinde bir soru yöneltmiştir. Genel Kurul bu soru ile nükleer silah sahibi

[97] 'Statute of The IAEA', http://www.iaea.org/About/statute_text.html#A1, erişim tarihi: 14.11.2012.

olunmasının uluslararası hukuka uygun olup olmadığını değil, bu silahları bir tehdit unsuru olarak ya da bizzat kullanımının uluslararası hukuka uygun olup olmadığını sormuş olmaktadır. Divan 8 Temmuz 1996 tarihinde "Nükleer Silah Tehdidi ya da Kullanımının Hukuka Uygunluğu" başlığını taşıyan danışma görüşünde sorunun yanıtını aşağıdaki şekilde vermiştir: Birincisi, ne yapılışına ne de sözleşme kökenli uluslararası hukukta nükleer silah tehdidine ya da kullanımına ilişkin herhangi bir özgül yetkilendirme vardır (oybirliği). İkincisi, ne yapılışına ne de sözleşme kökenli uluslararası hukukta nükleer silah tehdidine ya da kullanımına ilişkin herhangi bir kapsamlı ve evrensel yasak vardır (üçe karşı on bir oy). Üçüncüsü, nükleer silahlar aracılığıyla, Birleşmiş Milletler Anlaşmasının 2. madde 4. paragrafına aykırı olan ve 51. maddenin bütün gereklerini yerine getiremeyen bir kuvvet kullanma tehdidi ya da kuvvet kullanımı hukuka aykırıdır (oybirliği). Dördüncüsü, nükleer silah tehdidi ya da kullanımının, silahlı çatışmalarda uygulanabilir uluslararası hukukun, özellikle uluslararası insani hukukun ilke ve kurallarının gerekleriyle, bunun gibi açıkça nükleer silahlarla ilgili olan anlaşma ve diğer üstlenimlerden kaynaklanan özgül yükümlülüklere bağdaşır olması gerekir (oybirliği). Beşincisi, yukarıda değinilen gereklerden, nükleer silah tehdidi ya da kullanımının silahlı çatışmalara uygulanabilir uluslararası hukuk kurallarına ve özellikle insani hukukun ilke ve kurallarına genel olarak aykırı olduğu sonucu çıkmaktadır. Bununla birlikte divan, uluslararası hukukun bugünkü durumunu ve elindeki olgusal verileri göz önüne aldığında, doğrudan doğruya bir devletin varlığını sürdürmesinin tehlikede olduğu meşru savunmanın olağanüstü koşullarında, nükleer silah tehdidi ya da kullanımının hukuka uygun ya da hukuka aykırı olup olmadığı konusunda keskin bir sonuca varamamaktadır (yedi karşı yedi ve Başkan'ın ağırlıklı oyuyla). Altıncısı, Nükleer silahsızlanmayı bütün boyutlarıyla sıkı ve etkili bir uluslararası bir denetim altına almaya yönelik görüşmeleri iyi niyetle sürdürme ve bir sonuca ulaştırma yükümlülüğü vardır (oybirliği).

Uluslararası Adalet Divanının yanıtının, birçok özelliği ile Divanın en ilginç ve en tartışmalı kararlarından birini oluşturduğu söylenebilir. Divanın, Genel Kurulun sorusuna verdiği yanıt, nükleer silahların taraftarları bakımından bir zafer, nükleer

silahların her koşulda hukuka aykırı olduğunu savunanlar bakımından da bir yenilgi olarak nitelendirmek mümkündür.

4.5. Uluslararası Hukuk Açısından İran'ın Nükleer Enerji Politikasının Değerlendirmesi

Nükleer silahların savaş ortamında ilk ve son kez ABD tarafından Japonya üzerinde kullanıldığı 1945 yılında başlatılan ve inişli çıkışlı bir süreç izleyen uluslararası çabalar sonucunda 1968 yılında Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (NPT) imzalanmıştır (bkz. Tablo 5) NPT hükümlerince (Madde 9. paragraf. 3) 1 Ocak 1967 tarihinden önce nükleer patlayıcıya sahip olmuş konumdaki ülkeler uluslararası hukuk nezdinde yasal olarak "Nükleer Silaha Sahip Devlet"[98] olarak, diğer ülkeler ise "Nükleer Silaha Sahip Olmayan Devlet" olarak tanımlanmıştır.[99]

İran, NPT'yi 1968 yılında imzalamış ve 1970 yılında onaylamıştır. Bu anlaşmanın üçüncü bölümünde nükleer silaha sahip olmayan devletlerin uluslararası Atom Enerjisi Kurumunun kontrol kurallarına uyması gerektiği belirtilmiştir. Tahran da söz konusu kuralları uygulayacağına dair IAEA ile 1974 yılında bir anlaşma imzalamıştır. 2002 yılında IAEA bu anlaşma hükümleri gereğince İran hakkında gizli nükleer faaliyetler yürüttüğü yönündeki iddiaları araştırmaya başlamış ve yayınladığı raporda Tahran'ın bir takım anlaşma kurallarını ihlal ettiğini bildirmiştir. Ancak IAEA bu ve bundan sonraki raporlarında İran'ın nükleer çalışmalarının ne silah elde etme yönünde olduğunu ne de barışçıl amaçlı olduğunu belirtmemiştir.[100]

---

[98]NPT'de Nükleer Silaha Sahip Devlet (Nuclear-Weapon State) bir nükleer silahı üretmiş ya da bir nükleer patlatıcı aleti elde etmiş ülkeler anlamına gelmektedir. 1967 Ocak öncesi itibariyle bu ülkeler; Çin, Fransa, Rusya, İngiltere ve ABD'ydi.

[99]Kibaroğlu, 'Enerji Mi? Silah Mı? Nükleerin İki Yüzü' Avrasya Dosyası Nükleer Özel Sayı2005http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/Kibaroglu-Avrasya Dosyasi-Nukleer-04Haziran2005.pdf, erişim tarihi: 18.11.2012.

[100]Paul Kerr, 'Iran's Nuclear Program: Tahran's Compliance with International Obligations', Congressional Research Service, September 18, 2012 http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/R40094.pdf, erişim tarihi: 19.11.2012.

Uluslararası hukuk ve NPT, nükleer kulüp dışındaki devletlerin nükleer silah üretmesini veya bu silahlara sahip olmasını yasaklamaktadır; buna mukabil, devletlerin nükleer teknolojiye sahip olmaları serbesttir. Ancak, devletlerin bu serbestlikten yararlanabilmeleri iki temel şarta bağlanmıştır: nükleer teknolojinin barışçı amaçlara hizmet etmesi ve bu amaçla yürütülen ulusal programların IAEA'nın sıkı denetimi altında olması. Zira nükleer teknolojinin barışçı amaçlarla kullanılmasıyla askeri amaçlar için kullanılması arasında çok ince bir sınır bulunmaktadır. Buna göre, İran'ın nükleer enerjiye sahip olmak isteği ilke olarak meşru olmakla birlikte, uluslararası işbirliği ve denetime yanaşmaması nükleer faaliyetlerini hukuki zeminde savunmayı güçleştirmektedir. IAEA Statüsü ve nükleer silahlarla ilgili antlaşmalar temelinde oluşan uluslararası hukuk nükleer teknolojinin askeri olmayan alanlarda kullanılmasını yasaklamamakta, hatta Ajans'la işbirliği halinde yapılması halinde teşvik dahi etmektedir. Dolayısıyla İran'ın nükleer teknolojiye sahip olma çabaları, barışçı taahhütlerinin doğru olması halinde hukuka uygun görünmektedir.[101]

NPT'nin başlangıç hükümleri göz önünde bulundurulduğunda İran'ın sivil alanda nükleer çalışma yapmasının önünde hukuki bir engel görülmemekte, ancak söz konusu çalışmaların IAEA'nin denetiminde devam ettirilmesi gerekmektedir. Mevcut durumda İran'ın sivil amaçlar için kullanabileceği nitelikte uranyuma sahip olmasına karşın uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam etmesi, İran'ın nükleer silah üretme isteğine ilişkin kuşku ve endişeleri gündeme getirmiştir.[102]

IAEA endişelerini birçok defa dile getirmesine rağmen, İran'ın nükleer silah geliştirdiğine dair belirgin bir kanıt bulunmadığını ifade etmiştir. Buna karşın başta ABD olmak üzere dünyadaki birçok ülke hükümeti İran'ın nükleer silah üretme niyetinde olduğu endişesi taşımaktadır. Cumhurbaşkanı Ahmedinejat yaptığı

---

[101]'Hukuki ve Siyasi Yönleriyle Güvenlik Konseyinin İran Ambargosu' Rapor No:25 Ocak 2011Ankara/Türkiyehttp://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011118_iranraporsonorsam.pdf, erişim tarihi: 11.11.2012.

[102]Bahçeşehir Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi 'Ortadoğu'da Güvenlik Sorunları http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/ortadogu_rapor.pdf, erişim tarihi: 11.11.2012.

açıklamalarda İran'ın nükleer programının temel hakları olduğunu, NPT ile de güvence altına alınan barışçıl amaçlı nükleer materyal elde etmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Konuyla ilgili uluslararası toplum için en büyük paradoks barışçıl amaçlı iyi atom (good atom) ile nükleer silah elde etmeye yönelik kötü atom (bad atom) arasındaki farkı anlamanın zorluğu olmuştur.[103]

Kanaat önderi Ayetullah Humeyni'nin nükleer silah ve her nevi kitle imha silahının kullanımının dini inanışa göre haram olduğu, insanlık için ciddi zararlarının ve tehlikesinin olduğu ve günah olduğu yönündeki fetvası, İran uranyum zenginleştirme programının Batı tarafından öğrenilmesinden sekiz yıl önce 1995 yılında İran yönetimine bildirilmiştir.[104]

4.6. Özet

İran son dönemde kontrol dışı nükleer güç tartışmalarında dünya gündemini en fazla meşgul eden ülke olmuş ve olmaya devam etmektedir. 1970'te NPT Antlaşmasını imzalamış olan İran, giderek büyüyen enerji ihtiyacını karşılamak üzere NPT Antlaşmasında her ülkenin doğal hakkı olarak garanti altına alınan barışçıl amaçlı nükleer enerji elde etmek istediğini belirtmektedir. Ancak NPT Antlaşması gereklerini tam olarak yerine getirmediği ortaya çıkan İran'ın asıl nihai hedefinin nükleer silah olduğu şüphesi henüz giderilmiş değildir. Nükleer teknolojinin, barışçıl amaçlarla kullanmak ve nükleer silah üretme yoluna gitmemek şartlarıyla tüm devletlere tanınmış bir hak olduğunu bilinmektedir. (NPT, IV. Md.) Nükleer silah sahibi ülkelerin dışında bir başka ülkenin nükleer silah üretmesinin önüne geçebilmek için bir denetim mekanizması oluşturulmuştur. 1955 yılında Cenevre'de toplanan Atom Enerjisinin Barışçıl Kullanımı konferansıyla başlayan süreçte Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Statüsü 1956 yılında kabul edilmiştir.

---

[103]Said Hossein Mousavian, 'The Iran's Nuclear Dilemma' http://www.nonproliferation.eu /documents/backgroundpapers/mousavian.pdf, erişim tarihi: 13.11.2012.
[104]Said Hossein Mousavian, 'The Reasons Iran Doesn't Want The Bomb' http://nationalinterest.org /commentary/ten-reasons-iran-doesnt-want-the-bomb-7802?page=1, erişim tarihi: 13.11.2012.

Kuruluş amacı “nükleer enerjinin barışçıl kullanımının teşvik edilmesi ve askeri amaçlarla kullanımının engellenmesi” olarak tanımlanmıştır. Temel işlevi nükleer teknolojinin, nükleer silah üretimine dönüşmemesi için gerekli denetimlerin yapılması ve teknolojik olarak da güvenliğin sağlanması olan UAEA, tüm nükleer faaliyetlerin “bilgi dahilinde” olması için bulunan bir denge politikası aracıdır. İran’ın NPT’den doğan hakları nedeniyle zenginleştirilmiş uranyum alması, nükleer reaktörler kurabilmesi, nükleer silahlanmaya doğru yönelmemek kaydıyla her türlü nükleer faaliyeti gerçekleştirme hakkı vardır. Fakat İran’a duyulan derin güvensizlik giderilmediği müddetçe, İran’ın gerçekten barışçıl amaçlarla nükleer enerji ürettiğine özellikle Batı dünyası ikna olmadıkça İran Nükleer Programı sekteye uğratılmaya çalışılacaktır.

5. İRAN'IN NÜKLEER POLİTİKASINDA DIŞ GÜÇLERİN ROLÜ

5.1. Amerika Birleşik Devletleri

İran-ABD ilişkilerini sadece son dönemdeki nükleer kriz etrafında değerlendirmek eksik bir yaklaşım olur. Geniş perspektiften bakıldığında iki ülke arasındaki ilişkilerde çeyrek asırlık aralıklarla paradigmal dönüşümler yaşandığı gözlemlenebilir. 1953'teki Musaddık Darbesi[105] ve 1979 İran İslam Devrimi temel dönüm noktalarıdır[106]

Daha önceki bölümden hatırlanacağı gibi ABD geçmişte İran'a nükleer teknoloji elde etmesi konusunda destek olmuş, hatta İran ABD'nin teşvikiyle nükleer santral yapımına başlamıştır. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'ya yönelik izlediği politikanın temel amaçlarından birisi, bölgeye muhtemel bir Sovyet yayılmasını engellemek, ikincisi ise bölgede yeni kurulmuş olan İsrail devletinin güvenliğini garanti altına almaktı.[107]

ABD'nin Körfez üzerindeki en önemli hedefi; kendi ülkesinin, dost ve müttefiklerinin petrole en kolay ve rahat şekilde ulaşmasını sağlamaktır. Bu konuda devrimden önce görevlendirdiği ve bölgenin jandarma görevini üstlenen İran, bu konudaki görevini en iyi şekilde yerine getiriyordu. Daha 1960'larda müttefiki olan İran'ın gelecek 30 yıl içerisinde enerji rezervlerinin azalacağını ve nükleer teknolojiye geçmesi gerektiğini savunan ABD, devrim sonrasında ilişkilerini kopardığı İran'ın yeterli derecede enerji kaynakları olduğunu ve nükleer teknoloji için ısrar etmesinin altında mutlaka başka hesaplar yattığını, İran rejiminin nükleer

---

[105]1950 yılında demokratik yollardan seçilerek başbakan olan ve İran petrollerini millileştiren Musaddık iktidarının 1953 yılında Amerikan ve İngiliz destekli bir darbeyle alaşağı edilmesi olayıdır.
[106]Talha Köse, 'İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti' http://arsiv.setav.org/ups/dosya/24693.pdf, erişim tarihi: 02.12.2012.
[107] İşbilen, *a.g.e.* s. 144.

silah üretme peşinde olduğunu iddia etmiştir.[108] Fakat ilerleyen dönemlerde ortaya çıkan ve ABD'nin tahmininden daha fazla sorun olan İran İslam Devrimi, ABD'nin tüm bölgesel politikalarının değiştirilmesine neden olmuştur.[109]

Şubat 1979'da İran İslam Devriminin ardından 4 Kasım 1979 'da devrim yanlısı öğrenci grubunun Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliğini ele geçirmesi ve 52 Amerikalı çalışanı 444 gün boyunca rehin tutması İran ile ABD'yi savaşın eşiğine getirmiştir. Dünya kamuoyunu uzun süre meşgul eden bu kriz, İran-Irak Savaşı'nın başlaması ile beraber, İran'ın katı tutumundaki değişimler doğrultusunda çözüm aşamasına doğru ilerlemiştir. Bu olay, Cezayir'in başlattığı arabuluculuk faaliyeti ile sonuca ulaşmıştır. ABD, Amerikan bankalarındaki dondurulmuş olan İran'a ait varlıkları serbest bırakmayı kabul edince, rehin tutulan ABD vatandaşları, Ronald Reagan'ın ABD Başkanı olarak göreve başlamasından dakikalar sonra serbest bırakılmıştır. Rehine krizi İran ABD ilişkilerinin kırılma noktası olmuş, ABD uluslararası alanda İran'ın izolasyonu için elinden geleni yapmaya başlamıştır.[110]

1980 yılına gelindiğinde ise, İran ve Irak'a yönelik "Çifte Çevreleme Politikasını (Dual Containment Policy) devreye sokmuş ve İran kendini sekiz yıl süren ve ABD'nin Irak'ı desteklediği İran-Irak Savaşı'nın içinde bulmuştur. Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Orta Doğu politikası SSCB ile yaşanan güç dengesi ve bir tarafın kazancının diğer tarafın tam kaybı anlamına gelen zero-sum game anlayışı etrafında şekillenmiştir. ABD, SSCB'nin dağılmasıyla Orta Doğu'da stratejik pozisyonunu yeniden tanımlamıştır.[111] İran, özellikle reformcu Cumhurbaşkanı Muhammet Hatemi döneminde Batıyla diyalogun kapılarını aralamış ve aynı dönemde İran'ın Avrupalı devletlerle ilişkileri bir normalleşme sürecine girmiştir. Ancak İran-ABD ilişkilerinde benzer gelişmeler yaşandığını söyleyemeyiz.

---

[108]Ekinci, 'Nükleer Programın Tarihsel Arka Planı' http://www.usakgundem.com/ders-notu/10, erişim tarihi: 02.12.2012.
[109]Atasoy, *a.g.e.* s.115
[110]Sarp Ergüven, 'Uluslararası Hukukta Diplomatik Ayrıcalıklar' Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.
[111]Güner Özkan, 'ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu' http://www.setav.org /ups/dosya/23958.pdf, erişim tarihi: 07.02.2011.

Hatemi'nin yapıcı girişimlerine rağmen İran, kendini ABD'nin "şer ekseni"[112] ve "haydut devletler" listesinde bulmuştur.[113]

İran'ın dış politikasında 1997'de Cumhurbaşkanı seçilen Hatemi döneminde başlayan yumuşama, Hatemi'nin Ocak 1998'de yaptığı bir röportajda[114] Rehineler krizi nedeniyle Amerikan halkından özür dileyerek Batı ile uyum ve uzlaşmacı bir sürece girmek istediklerini göstermeye çalışmasına rağmen pek etkili olamamıştır. [115] Bill Clinton dönemine gelindiğinde ise başlardaki yumuşamanın yerini tekrar sertleşmeye bıraktığı görülmektedir. Clinton yönetimi tarafından açıklanan İran'ın nükleer enerji programına karşı oldukları olgusu beraberinde bir dizi yaptırımı da getirmiştir.[116]

1979 yılından 2000'li yılların başına kadar çalkantılı bir dönem geçiren ikili ilişkiler, 11 Eylül terör saldırıları ile birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. 11 Eylül sonrası dönemin ürettiği retorik ve eylemler öncelikli olarak İran iç politikasını etkilemiştir. İran'da 1997 yılında başlayan yenilikçi Hatemi dönemi her ne kadar rejimin radikal gündemini yumuşatacağının sinyallerini verse ve bu dönem Avrupa Birliği gibi aktörlerin İran ile olan ilişkilerini geliştirse de, İran'ın ılımlı politikaları ABD ile olan ilişkilerini umduğu düzeye getirememiştir. Üstelik 11 Eylül saldırılarından sonra İran, ABD işgali tehlikesiyle yüz yüze gelmiş, ılımlı politikalarının dış politikada meşruiyet üretmediği görülmüştür.[117] Amerika, 11 Eylül saldırılarından sonra dünya ülkelerini tehlikeli ve dost ülkeler olmak üzere iki

---

[112]Şer Ekseni terimi ilk olarak İran, Irak ve Kuzey Koreyi atıfta bulunularak Başkan G. Bush'un 29 Ocak 2002 deki konuşmasında kullanılmıştır. 'What is Axis of Evil' http://www.wisegeek.com/what-is-the-axis-of-evil.htm#did-you-know erişim tarihi: 01.01.2013.

[113]Köse, 'İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti' http://arsiv.setav.org/ups/dosya/24693.pdf, erişim tarihi: 01.01.2013.

[114] http://edition.cnn.com/WORLD/9801/07/iran/interview.html Transcript of interview with Iranian President Mohammad Khatami, erişim tarihi :01.01.2013.

[115]Mesut hakkı Çaşın, 'İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları', Avrasya Dosyası s.300.

[116] 'Timeline of Iran's Nuclear Activities' http://iranprimer.usip.org/resource/timeline-irans-nuclear-activities, erişim tarihi: 05.01.2013.

[117]Burak Bilgehan Özpek, 'En Uzun On Yıl' http://orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar /201227_burake.pdf, erişim tarihi :07.01.2013.

kategoride değerlendirmeye başlamış ve 2002 Eylül'ünde ilan ettiği "Yeni Güvenlik Strateji Belgesi" ile, Amerika'nın kendisini tehdit altında hissettiği her durumda saldırıya geçme hakkı olduğunu savunarak pozisyonunu ortaya koymuştur. İşte bu çerçevede ABD'nin 22 yıldır İran ile süren sürtüşmesi ve diplomatik kopukluğu 11 Eylül ile birlikte oluşan yeni olgularla ve İran'da Ahmedinejad hükümetinin sert ile farklı bir boyut kazanmış, İsrail'de Ariel Sharon'un iktidara gelmesi ve ABD-İsrail politikalarının birbiriyle örtüşmesi de ABD-İran ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. 1979 devrimiyle birlikte İran'ın ABD ve Orta Doğu ülkelerinde yarattığı endişe ve korku, ABD'nin, İran'ın kitle imha silahları ürettiği ve uluslararası terörizme destek sağladığı şeklindeki iddiası sonucu 'Şer Ekseni' içinde değerlendirmesi ve 11 Eylül sonrasında gündeme gelen Bush Doktrini[118] çerçevesinde İran'ın hedef haline gelmesiyle yeni bir aşama kaydetmiş ve ABD tarafından küresel terörizmle mücadele gerekçesiyle Irak ve Afganistan'ın işgal edilmesi ve ABD'nin Orta Asya ülkeleri ile olan yakın ilişkileri, İran'da etrafının kuşatılmış olduğu korkusunu yaratmıştır.[119]

Değişim vaatleri ile iktidara gelen Barack Obama hükümetinin göreve geldiği 2009 yılı itibariyle ise, ABD'nin diyaloğa çok daha açık olduğunun sinyalini vererek, anlamlı müzakereler üretmeyi umuyordu.[120]

Her şeyden evvel Obama İran'ın barışçıl amaçlı nükleer enerji elde etme ve kullanmaya hakkı olduğunu çok net bir dille ifade etti.[121] Yaptığı açıklamada tam üç kere İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer enerji elde edebileceğinin altını çizen Obama,

---

[118]Bush Doktrini: 2002 Eylül'ünde ABD'nin çıkardığı Güvenlik Strateji belgesine göre ABD, terörle etkin mücadele etme gayesiyle ülkesine terör eylemi yapmasından şüphelendiği herhangi bir yere veya ülkeye kendisinde saldırma hakkını saklı tutmaktadır. Bu belge ile birlikte 'Önleyici Vuruş' kavramının da literatüre girdiği görülmektedir."The National Security Stategy of the United States of America", The White House, Eylül 2002, http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.pdf, erişim tarihi: 07.01.2013.

[119]Ersin Çelikkanat, 11 Eylül Sonrası ABD-İran İlşkileri http://arastirmax.com/bilimsel_yayin /262/1/6/123-152_11-eyl%C3%BCl-sonrasi-abd-iran-ili%C5%9Fkileri-siyasi-boyutta-t%C3% BCrkiye%E2%80%99ye, erişim tarihi: 08.01.2013.

[120]Aaron-Bleek-Stein, Philipp 'Ağır Sularda İran'ın Nükleer Programı' http://www.crisisgroup.org /~/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran%20Gulf/Iran/116-in-heavy-waters-irans-nuclear-program-the-risk-of-war-and-lessons-from-turkey-turkish, erişim tarihi: 09.01.2013.

[121]'Iran Has a Right to Nuclear Power' http://www.youtube.com/watch?v=8xnibFpHfvc, erişim tarihi:10.01.2013.

aslında Bush döneminin klasik çizgisinin terk edildiğini de ima etmiştir. İran'a karşı uluslararası toplumu, etkin önlemler almaya çağıran Bush'un aksine Obama İran'ın da aktif bir aktör olarak yer alacağı bir süreci başlatmayı tercih etti. Bu süreçte en azından diğer aktörler ile eşite yakın bir oyuncu rolü üstlenecek olan bir İran isteyen Obama bu ülkenin nükleer enerji elde etme hakkını ilk kez bu kadar net ve açık bir şekilde kabul etmiş oldu.[122] Obama'nın İran'ın nükleer programı ile ilgili sorunların giderilmesi için müzakere ve diyalog yöntemine öncelik verme politikası çerçevesinde yapılan Cenevre ve Viyana görüşmeleri sorunun müzakereler yoluyla çözülmesi umutlarını arttırmış ancak bu umutlu bekleyiş fazla sürmemiştir.[123]

Obama hükümeti dış politikada çok taraflılık ilkesi içinde kalmaya özen gösteriyor ve askeri çözümlerin en son gündeme getirilmesi gerektiğini vurguluyordu. İran konusunda da Obama hükümeti tüm siyasal sermayesini diplomatik kanalların sonuna dek kullanımına ve özellikle de çok taraflı ekonomik yaptırımların başarılı olacağı olasılığına yatırdı. Gerçekten de Bush dönemiyle karşılaştırıldığında Obama hükümetinin İran'a yönelik ekonomik yaptırımları çok daha geniş kapsamlı ve etkili oldu. 2010 yılında çıkarılan "Kapsamlı İran Yaptırımları, Yükümlülük ve Tasfiye" başlıklı yasayla İran'a uygulanmakta olan ekonomik yaptırımların kapsamı ve derinliği arttırılmıştır. Aynı zamanda yine Obama hükümetinin yoğun çabaları sonunda Birleşmiş Milletler 'in 9 Haziran 2010 tarihinde aldığı 1929 sayılı karar ile İran'a uygulanan çok taraflı ekonomik yaptırımlar sıkılaştırıldı ve başta İran bankalarının uluslararası alanda izole edilmesi olmak üzere pek çok yeni tedbir getirildi. Obama hükümetinin bu alandaki belki de en büyük kazanımı yıllardır ABD'nin İran politikalarını eleştiren ve ekonomik yaptırımlara tam anlamıyla destek vermeyen Avrupa Birliği'ni İran'a karşı daha sert bir tavır takınmaya ikna etmiş olmasıydı.[124]

---

[122]Cenap Çakmak, 'ABD, İran ve Nükleer Pazarlık' http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1357:abd-ran-ve-nuekleer-pazarlk&catid=168:ortadogu-analizler, erişim tarihi: 10.01.2013.

[123]Bayram Sinkaya, 'İran'ın Nükleer Programı' http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/ Yazilar/ Dosyalar/2009129_bayram.tr.pdf, erişim tarihi: 11.01.2013.

[124]Tolga Demiryol, 'İran Nükleer Krizi Bağlamında İsrail-ABD İlişkileri' http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20121127_tolgademiryol.pdf, erişim tarihi: 21.01.2013.

Bu sırada, dönemin UAEA Başkanı Muhammed El Baradey'in katıldığı bir televizyon programında, İran'ın elindeki az zenginleştirilmiş uranyumun İran'a nükleer yakıt teslim edilene kadar her iki tarafın da güvendiği bir ülke olan Türkiye'de depolanmasını önermesi ve ardından BM Güvenlik Konseyi'nin geçici üyelerinden birisi olan Brezilya'nın Cumhurbaşkanı Lula da Silva'nın da, Washington Zirvesi sırasında Başbakan Erdoğan ile görüşerek İran'ın nükleer programı meselesinde barışçı bir çözüm oluşturma, gerekirse arabuluculuk yapma konusunda Türkiye ile görüş birliğine varmıştır. Silva ve Erdoğan sorunun müzakere yoluyla çözümü için yeni bir öneri hazırlamış ve bu gelişmeden Obama'yı da haberdar etmiştir. İstenen destek, Obama'nın 20 Nisan tarihli mektubuyla gelmiştir. Obama, "Brezilya'dan İran'ı uranyumunu Türkiye'nin himayesine vermesi için etki altına almasını" istemiştir. Benzer içeriğe sahip başka bir mektupta Erdoğan'a gönderilmiştir. Yapılan çok taraflı görüşmeler neticesinde Silva, Ahmedinecad ve Erdoğan'ın nezaretinde üç ülkenin dışişleri bakanlarınca uranyum takası mutabakatına ilişkin Tahran Bildirisi imzalanmıştır. Bu aşamadan sonra tüm gözler Obama'nın göstereceği tavra çevrilmiştir. Ancak Obama hükümeti anlaşmanın İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurmadığına dikkat çekmiş ve İran'ın uranyumunu çıkarmasına kadar kesin anlaşma için müzakerelerin aylarca sürebileceğini söylemiştir. Tahran Bildirisi'ni yetersiz bulan Obama hükümeti Güvenlik Konseyi üyelerini ikna etmiş ve 9 Haziran 2010'da İran'a karşı 1929 sayılı yeni bir yaptırım kararı alınmasını sağlamıştır. Sonuç olarak diğer ABD başkanlarına göre daha ılımlı bir İran politikası olduğu düşünülen Obama'nın da, Uranyum takasında İran'ın attığı tüm somut adımlara rağmen bilindik yaklaşımı sergilediği görülmektedir.[125]

[125] 'İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı' http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201076_bayram.pdf, erişim tarihi: 17.07.2013.

5.2. Rusya Federasyonu

İran'da 1979 yılında İslam devrimi gerçekleşince bu durum ABD'nin bölgedeki yakın müttefiklerinden birini kaybetmesi anlamında Sovyetler Birliği'nin çıkarına bir durum ortaya çıkartmıştı. Ancak Moskova açısından Tahran'ın İslami yönetimi Orta Asya için bir tehdit olarak algılanıyordu. Ayrıca Afganistan işgaline İran tarafından gösterilen tepki de iki ülke ilişkileri açısından engel teşkil eden unsurlardan olmuştur. Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesi ve İran-Irak savaşının sonlarına doğru Rusya'nın İran'a ekipman desteği sağlaması ilişkilerin önünü açmış, diğer taraftan, İran-Irak Savaşı'nın ardından İran'ın rejim ihraç edecek durumu da kalmadığından tehlike olarak görülmemeye başlanmıştır.[126]

Devrimin ardından Amerika tarafından yalnızlaştırılan İran, Amerika'nın tohumlarını ektiği nükleer programını devam ettirebilecek partner bulmakta zorlanmıştır.[127] Bölgesel açıdan ortak çıkar alanlarına veya her iki ülkenin bölgedeki çıkar tanımlamaları birbirine yakınlığı nedeniyle SSCB en iyi ve nerdeyse tek seçenek olarak görülüyordu. Her iki ülke de tek kutuplu dünya düzeninden ve ABD'nin hegemonya arayışından ciddi şekilde rahatsızdı.[128] SSCB açısından ise, dağılmasının ardından, Rusya'nın izleyeceği dış politikanın en önemli belirleyicisi, içinde bulunduğu toplumsal, siyasi ve ekonomik bunalım ile baş gösteren kriz ortamı olmuştur. Bu bağlamda içinde bulunduğu kriz ortamının ciddiyeti, Rusya'nın iç politikada Federasyonu bir arada tutmak ve dış politikada da eski Sovyet

---

[126]Sedide Kayrak, 'Rusya Federasyonu'nun Ortadoğu Politikası' http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2092:rusya-federasyonunun-ortadogu-politikasi&catid=104:analizler-rusya&Itemid=136, erişim tarihi: 23.01.2013.

[127]Bülent Aras, 'Dances with Wolves: Russia, İran and The Nuclear Issue' MIDDLE EAST POLICY, VOL. XIII, NO. 4, WINTER 2006http://www.bulentaras.com/fp/files/ArasandOzbay.pdf, erişim tarihi: 27.01.2013.

[128] Zuhal Bayındır, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Yüksek Lisans Tezi 'İran'ın Nükleer Silahlanma Politikası' http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00520.pdf, erişim tarihi: 27.01.2013.

coğrafyasının kapsadığı " Yakın Çevre"[129] sinin kontrolünü eline almak yönünde şekillenmiştir[130]

Tarihsel açıdan Rusya-İran ilişkileri 16.yüzyıla dayanmakta olup inişli çıkışlı bir yapı arz etmiştir. Yaklaşık 200 yıl süren Çarlık döneminde İran, sıcak denizlere, Basra Körfezi'ne ve Hint Okyanusu'na ulaşılabilmesi açısından oldukça stratejik bir konumda bulunması ve Osmanlı İmparatorluğuna karşı tampon bölge olarak kullanılmak istenmesi ile Rus Çarlığınca saldırılara maruz kalmış ardından 1804-1813 yılları arasında sürecek bir savaşı başlatmıştır. Savaş sonunda İran büyük toprak kaybına uğramasının yanı sıra Hazar Denizi üzerindeki tüm haklarını da kaybetmiştir.[131] İran, bölgedeki hâkimiyetini kaybetmemek için Rusya ile yaptığı savaşlarda yenilince, önce Gülistan Antlaşması (1813), ardından da Türkmençay Antlaşmasını (1828) imzalamıştır. İran, Türkmençay Antlaşmasıyla Revan ve Nahçıvan'ın da Rusya'nın hâkimiyetine girmesini kabul etmiştir. Türkmençay Antlaşması sonuçları itibariyle bugün de güncelliğini korumaktadır. Yapılan bu antlaşmayla, Azerbaycan Türkleri ikiye bölünmüş olup, bu problem halen devam etmektedir. Kendi kaderini tayin etmede hiçbir söz hakkı verilmeyen Azerbaycan Türkleri, İran ve Rusya'nın hâkimiyet mücadelesi neticesinde imzalan bu antlaşmayla ikiye bölünmüştür. Rusya ile İran arasında Azerbaycan coğrafyasında yapılan mücadelelerin ve antlaşmanın sonucunda İran bölgedeki hâkimiyetini, siyasî ve ticarî etkinliğini kaybetmiş, böylece bölgede yaklaşık 200 yıl sürecek Rusya hâkimiyeti başlamıştır.[132]

---

[129]Yakın Çevre Doktrini: 1993 yılı başlarında benimsenen bu doktrine göre Rus güvenliği Rusya Federasyonunun sınırlarından değil eski Sovyetler Birliği sınırlarından başlamaktadır. Bu doktrine göre esas olarak eski Sovyet toprakları ekonomi ve güvenlik açısından yaşamsal çıkar alanı ilan edilmiş, ve batıdan doğuya, Kuzey ve Güney Kafkasya ile Orta Asya'yı içine alan geniş coğrafya, RF tarafından "Yakın Çevre" olarak belirlenmiştir.

[130]Fatih Özbay, 'Nükleer Prizmasından Bakarak Rusya İran İlişkilerinin Geleceği' http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1772, erişim tarihi: 28.01.2013.

[131]Rusya'nın Ortadoğu Politikası http://www.impr.org.tr/rusyanin-orta-dogu-politikasi/#.UfDs8J1rN1v, erişim tarihi: 16.07.2013.

[132]Okan Yeşilot, 'Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları' http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/download/1937/1935, erişim tarihi: 04.10.2013.

1979 İslam Devrimi'nden sonra İran, ABD ile tüm ilişkilerini kesmiş, anlaşmaları feshetmiş ve İran'daki ABD üslerini kapatmıştır. SSCB'deki komünist rejimi de kendisi için tehlikeli bulan ve uzak durmaya çalışan İran, zorunlu haller dışında ilişkilerde yakınlaşmamaya çalışmıştır. Fakat ABD kadar kötü olmadığı bir gerçektir. Hatta İran'da ABD "Büyük Şeytan", SSCB ise "Küçük Şeytan" diye anılmaya başlanması İran'ın bu ülkelere karsı bakış açısını yansıtmaktaydı. 1980'lere geldiğimizde SSCB-İran ilişkileri hızla gelişmeye başlamıştır. SSCB'nin dağılmasıyla yeni bir boyut kazanan Rusya-İran ilişkileri, ABD başta olmak üzere Batılı güçleri rahatsız etmiştir. 1990'lı yıllarda Rusya, İran'a nükleer enerji konusunda destek olmuş, İran'ın da eski Sovyet coğrafyasında Rusya'nın üstünlüğünü kabul etmesiyle bu ilişkiler adeta bir ittifak haline dönüşmüştür.[133]

Boris Yeltsin döneminde, İlişkilerin olumlu yönde gelişmesiyle beraber Rusya ile İran Ağustos 1992'de, İran'da nükleer tesis kurmak ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımına ilişkin iki anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmaların kapsamına; İran'a nükleer tesis kurulması, nükleer yakıt sağlanması, araştırma reaktörleri tedarik edilmesi, kullanılmış yakıtların yeniden işlenmesi, bilimsel ve medikal araştırmalar için gerekli olan maddelerin üretimi ve İranlı nükleer bilimcilerin Moskova Mühendislik ve Fizik enstitülerinde eğitilmesi gibi hususlar girmiştir.[134]

1991 yılından sonra Rusya-İran ilişkileri yeni uluslararası koşullara uygun bir şekilde gelişmesi enerji boyutunu da ciddi bir işbirliği alanı olarak öne çıkarmıştır. Özellikle Putin'in iktidara geldiği 2000'li yılların başı ile beraber enerji alanında geniş işbirliği çabaları hız kazanmıştır. Gazprom ve Lukoil Rus enerji devlerini öne çıkaran bu anlayışın Dmitri Medvedev`in devlet başkanlığı döneminde de genişletilerek sürdürüldüğü gözlemlenmektedir. Özellikle Putin'in ortaya attığı doğalgaz ihraç eden ülkeleri tek bir çatı altında toplama isteği enerji alanındaki görüşmeleri hızlandırmıştır. İran'ın dini lideri Ayetullah Ali Hamaney de, ilk olarak

---

[133]Orçun Demir, 'Rusya'nın İran Politikası' http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3704, erişim tarihi: 03.02.2013.
[134] Özdamar, *a.g.e.* s.98.

dünyanın en zengin doğalgaz kaynaklarına sahip Rusya ve İran'ın kendi aralarında ittifak yapabileceğini ve iki ülkenin doğalgaz alanında gücünü birleştirerek Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) benzeri bir örgüt kurabilecekleri fikrini ortaya atmış ancak, bu tür bir örgüt çeşitli sebeplerden dolayı kurulamamıştır.[135] Bununla birlikte önümüzdeki on yıl içerisinde bir gaz OPEC'i oluşturma projesi gündemde kalacak ve muhtemelen Moskova'nın enerji diplomasisinde psikolojik bir silah olarak hizmet edecek görünmektedir. Rusya için çok yaşamsal bir öneme sahip gaz sektöründe, daha uzun vadede Moskova bu alanda gaz kartelinden daha büyük bir rol oynamak istemektedir. Doğal gaz piyasasında gelecekte büyük bir jeopolitik araca sahip olmanın başta Rusya ve İran için yaşamsal bir öneme sahip olduğu belirtilebilir.[136]

İran Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Rıza Amrollahi ile Rusya Federasyonu Atom Enerjisi Bakanı Viktor Mikhailov 8 Ocak 1995 tarihinde yarım kalan Buşehr nükleer santralini tamamlamak konusunda bir protokol imzalamışlardır.[137] Bu protokol kapsamında İran ile Rusya, Buşehr'deki nükleer enerji santralinin bir numaralı ünitesinin inşa edilmesi, inşa sırasında mümkün olduğu ölçüde İranlı personel kullanılması ve santral için gerekli olan yakıtın teslimatının piyasa fiyatları üzerinden yapılması hususlarında mutabakata varmışlarıdır. Bu protokolle Rusya ve İran, 30 ya da 50 MW'lık bir hafif su reaktörü ile 2000 ton doğal uranyum teslimatı, yılda 10 ila 20 bilim insanının Rus akademik kurumlarında İran Atom Enerjisi Kurumu için eğitilmesi ve İran'da uranyum zenginleştirmek için santrifüj tesisi kurulması için de mukaveleler imzalama konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu protokol ileriki yıllarda genişletilmiştir. Yeni protokole göre Rusya, Buşehr nükleer santralinin iki ünitesini de anahtar teslimi olarak inşa edecek ayrıca İran'a yakıt

---

[135]Rusya Doğal Gazda OPEC Benzeri Bir Kartel Kurmayı Başarabilecek Mi? http://www.tasam.org/tr- TR/Icerik/541/rusya_dogalgazda_opec, erişim tarihi: 22.07.2013.

[136]Bir Doğalgaz OPEC'inin Oluşması Mümkün mü? http://www.usakgundem.com/yorum/163/bir-dogal-gaz-opec%E2%80%99inin-olusmasi-m%C3%BCmk%C3%BCn-m%C3%BC.html, erişim tarihi: 22.07.2013.

[137]'Protocol Of Negatiations Between Iran and Russia', Signed by V.N. Mikhailov and R. Amrollakhi, 1995, http://www.iranwatch.org/government/Russia/russia-iran-protocolofnegotiations.htm, erişim tarihi: 03.02.2013.

ihtiyacı için zenginleştirilmiş uranyum satacaktı. Böylece iki ülke arasındaki nükleer işbirliği stratejik ortaklık olarak değerlendirilebilecek bir nitelik kazanmıştır.[138]

Diğer taraftan 1997 yılında Gazprom, ABD'nin karşı çıkmasına rağmen İran ile Basra Körfezi'nde gaz yatakları arama projelerini başlatmıştır. 20. yüzyılın sonunda İran ile Rusya arasındaki siyasi münasebetler de her iki tarafın çıkarlarını gözetmiştir. İran ile Yeltsin döneminde yükselen işbirliği Putin döneminde de devam etmiştir. İran'ın Rusya'nın toprak bütünlüğü ve yakın çevre hassasiyetlerine değer vermesi ve bunları dikkate alan politikalar izlemesi Rus tarafında bu işbirliğine olan hevesi artırmıştır.

Rusya, İran'a sadece nükleer tesis ve teknolojisini geliştirmekte değil, İran'ın barışçıl enerji üretme hakkına sahip olma gibi tezlerini uluslararası alanda ifade ederek de destek vermektedir. Bu desteğin, Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olduğu göz önüne alındığında ne ölçüde büyük olduğu ortadadır.[139]

Rusya ile stratejik ortaklık yakıştırması özellikle İran tarafından sık sık kullanılan bir gerekçedir. Yakın plandan bakıldığı zaman, iki ülkenin stratejik ortaklık konusuna yaklaşımları da gerçekte birbirinden farklıdır. Tahran, Rusya ile ilişkilerine öncelikle uluslararası politika prizmasından bakmakta ve daha sonra ikili ilişkiler seviyesine indirgemektedir. Moskova ise, ikili ilişkilere daha fazla ağırlık vermekte ama uluslararası planda Tahran'ı kendisine ciddi bir ortak olarak görmemektedir. Moskova'nın günümüzdeki faydacı yaklaşımı, Tahran ile işbirliğinin diğer çıkarlarıyla ve uluslararası bütünleşme süreciyle çatışmadığı sürece devam edeceğini ortaya koymaktadır. İşte bu yüzdendir ki, nükleer program hakkında Moskova gerektiğinde Tahran'a sert mesajlar göndermekte; Rusya ne zaman İran

---

[138] 'Russian-Iranian Nuclear Cooperation' http://cns.miis.edu/archive/summit/irnuke.htm, erişim tarihi: 04.02.2012.
[139] İşbilen, *a.g.e.* s. 151.

tarafından hoşa gitmeyen bir tavır gösterse, stratejik ortaktan beklenilmeyecek kadar sert bir şekilde Tahran tarafından eleştirilere uğramaktadır.[140]

Yine Medvedev döneminde aynı şekilde, İran dosyasının UAEK'den BM Güvenlik Konseyi'ne gitmesi ve yaptırım kararlarının çıkması, Rusya tarafından Buşehr nükleer santraline yakıt vermeyi ertelenmesi ve S–300 füzelerinin kaderinin belirsizliği İran'ı ciddi bir hayal kırıklığına uğratmıştır. İran böylece, Rusya'ya ne kadar güvenebileceğini ve Rusya'nın kendisini ne kadar koruyabileceğini daha iyi anlamıştır. Nitekim bazı İran yetkilileri birçok defa "biz zaten Rusya'ya güvenmiyorduk" mealinde açıklamalarda bulunmuşlardır. İran'ın nükleer çalışmaları bağlamında bir taraftan ABD'nin İran'a saldırmasından korkmakta, diğer taraftan da nükleer silaha sahip bir İran'ı tehdit olarak algılamaktadır. Çünkü nükleer bir İran, Rusya'nın Orta Asya, Kafkasya ve Hazar havzasındaki çıkarlarını etkileyebilir. Ayrıca İran-ABD ilişkilerinin geleceğinin belirsizliği de bu tehdit algılamalarını daha karmaşık hale getirebilir. Rusya'nın İran politikası çok bileşeni olan karmaşık bir denklemdir. Rusya, İran'ın nükleer silah ihtirasının farkındadır ve bunu engellemek gerektiğini düşünmektedir. Diğer taraftan da İran'ın nükleer çalışmalarında aslan payına sahip olmak istemektedir. Bu çerçevede Rusya, İran'ın nükleer programı konusunda hep ikili bir tutum içinde olmuştur.[141]

Bugün gelinen noktada Rusya adeta İran ile Batı dünyasında arabulucu hâline gelmiş ve sorunun barışçıl yollarla çözülmesi konusunda çeşitli çözüm öneride bulunmuştur. Bu önerilerinden biri, İran'ın uranyum zenginleştirme işlemini Rus topraklarında yapması şeklindeydi. Ancak, Rusya'nın bu planı işe yaramamıştır. Rusya'nın bu yöndeki çabalarını 5+1 grubu (BM daimi üyeler + Almanya) çerçevesinde de sürdürmektedir.

---

[140]Fatih Özbay, 'Nükleer Prizmasından Bakarak Rusya-İran İlişkilerinin Geleceği' http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1772:nuekleer-prizmasndan-bakarak-rusya-ran-likilerinin-gelecei&catid=176:analizler-rusya, erişim tarihi: 25.02.2013.

[141]'Rusya-İran İlişkilerinde Nükleer Çatlak', http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=4975&kat1=1, erişim tarihi: 26.02.2013.

Rusya'nın bundan sonraki süreçte de İran'ı desteklemeye ve onu çeşitli ambargolardan korumaya devam edeceği söylenebilir. Bu destek, Rusya'nın bölgeye yönelik amaç ve siyasetiyle açıklanabileceği gibi uluslararası dengeler ve ABD'nin yayılmacılık siyasetine karşı Rusya'nın almaya çalıştığı tedbirlerle de izah edilebilir. İran'a yapılan askerî müdahale, bölgenin tamamen ABD'nin etkisi altına girdiği anlamına gelecek ve Rusya'nın sadece Ortadoğu'daki değil, Kafkasya'daki konumuna da zarar verecek, Rusya'nın dört bir taraftan çember altına alınma anlamına gelecektir.[142]

5.3. İsrail

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, 1948 yılında, Orta Doğu bölgesinde İsrail yeni bir ülke olarak ortaya çıkmıştır. İsrail'i Türkiye'den sonra tanıyan ilk Müslüman ülke İran olmuştur. İran 1950 yılında İsrail'i tanıdığını ilan etmiştir. Ancak 1953 yılında, İran'da milliyetçi Başbakan Musaddık'ın iktidarı döneminde İran-İsrail ilişkileri kısa bir dönem askıya alınmıştır. Darbe sonucu Musaddık hükümetinin devrilmesinden sonra İran-İsrail ilişkileri gelişmeye devam etmiştir. Hatta Yahudi-Pers dostluğunun antik bir döneme dayandığı dile getirilmiştir. 1979 İran İslam Devrimi öncesi İran, İsrail için bölgede bir müttefik[143] haline gelmiştir.[144]

1979 Devrimiyle birlikte İran'ın dış politika anlayışında bir kopuş meydana gelmiştir. Bu kopuşu gerçekleştiren Humeyni Şah yönetiminin ABD ile kurduğu yakın ilişkilerden ve Batı odaklı dış politika anlayışından büyük rahatsızlık duymasının yanı sıra daha önceden de belirtildiği gibi ABD'yi "Büyük Şeytan",

---

[142]'Rusya'nın Ortadoğu Politikası' Orsam Rapor No: 125, Temmuz 2012, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2012714_rapor125.pdf, erişim tarihi: 26.02.2013.

[143] İsrail'in bölgede Arap olmayan aktörlerle ikili ilişkilerini geliştirme ve çeşitlendirme politikası İsrail Başbakanı Ben-Gurion tarafından "Çevreleme Politikası"-"Periferi" adı ile formüle edilen bir stratejiye dönüşmüş; bu süreçte Türkiye, İsrail, Etiyopya ve İran'ın yer aldığı bir Çevresel Pakt oluşturulmaya çalışılmıştır.

[144]'Gazze Operasyonu Işığında İran'ın İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımı' Ortadoğu Analiz Şubat'09 Cilt 1 Sayı 2 http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2009214_davut.subat.pdf, erişim tarihi: 13.03.2013.

SSCB'yi "Küçük Şeytan" olarak adlandırmış ve bu defa da İsrail'i "Siyonist Şeytan"[145] olarak ilan etmiştir. Güvenlik eksenli oluşturulan bu dış politikanın dayandığı iki temel parametreden biri "Batı karşıtlığı" iken, diğeri "İslam kimliğidir.[146]

Diğer taraftan İsrail'in 1970'li yılların başı itibarıyla nükleer silah kapasitesine sahip olduğuna kuvvetle inanılmaktadır. Ekim 1973'te Mısır ve Suriye'nin İsrail ile giriştiği Yom Kippur Savaşı (Ekim Savaşı olarak da bilinir) sırasında, saldırıları püskürtmek ve yıkılmaktan kurtulmak için İsrail yönetiminde "nükleer seçenek" üzerinde tartışmalar olduğu bilgileri üzerine SSCB'nin Arap müttefiklerine karşı İsrail'in nükleer silah kullanması durumunda misliyle karşılık vereceği tehdidinin savrulması, İsrail'in nükleer silahları o tarihte geliştirmiş olduğunun bir kanıtı olarak siyasi çevrelerde kabul görmüştür. Bu konudaki resmi politikası sebebiyle nükleer silahlara sahip olduğu ya da olmadığı yönünde herhangi bir açıklamada bulunmayan İsrail, NPT'ye taraf olmayan birkaç ülkeden biri olarak dikkat çekmektedir.[147]

İran-Irak savaşı döneminde İsrail ile çok sert biçimde karşı karşıya gelmemeye dikkat eden İran, savaş sonrasında İsrail tarafından Filistinli örgütleri desteklediği için her zaman suçlanmıştır. 1994 yılında Arjantin'in başkenti Buenos Aires'te Yahudi Merkezi'ndeki patlamadan İran'ın suçlanması, iki ülke arasında adı konulmayan bir savaşın başlamasına neden olmuştur. 1997'de İran'da reformist

---

[145]Kelime anlamı olarak „siyon" Küdüs'te eski mabedin bulunduğu dağı ifade etmektedir. Genel anlamda "siyon" kavramı 19. yüzyılın sonunda ortaya çıkan ve Filistin'de devlet kurmayı amaçlayan hareketi belirtmek için kullanılmaktadır. Yahudilerin yüzyıllar boyunca bulundukları ülkelerde ayrımcılığa ve şiddete maruz kalmaları nedeniyle zamanla diaspora Yahudileri arasında köklerine dönüş ve fikri bir aydınlanma hareketi (Sion"a dönüş) olarak başlamış, pratikte ise Filistin'e odaklanan sistematik göç dalgaları şekline dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Doç. Dr. Fahri Türk 'Yahudi Devletinin Demografik Temelleri: Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı Devletinin Filistin Siyaseti' Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, Aralık 2007, http://sobedergi.trakya.edu.tr/dosyalar/December2007.pdf erişim tarihi: 04.10.2013.

[146]Mehmet Durmuş, 'Şahtan Hatemi'ye İran Dış Politikası', http://www.turksam.org/tr/a653.html, erişim tarihi: 14.03.2013.

[147]Kibaroğlu, 'Ortadoğu'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge Oluşturulması Çabaları ve Türkiye' http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/kibaroglu-orsam-ortadoguanaliz-aralik2012.pdf, erişim tarihi: 15.03.2013.

Cumhurbaşkanı Hatemi'nin dış politikada tansiyonu düşürme stratejisini izlemesi iki ülke arasındaki ilişkileri yumuşatmasa da tırmanmasını engellemiştir. Ancak 2005 yılında aşırı muhafazakâr olarak bilinen Mahmud Ahmedinejad'ın İran cumhurbaşkanlığına seçilmesi ve İsrail'e karşı sert tavırlar sergilemesi akıllara, İran-İsrail savaşının çıkacağı ihtimalini getirmiştir. İsrail her zaman, İran'ın Filistinli örgütlere askeri eğitim verdiğini ve desteklediğini iddia etmektedir. İran ise bu iddiaya karşı Filistin'deki özgürlük hareketlerine manevi destek verdiğini savunmaktadır. İranlı yetkililerin İsrail'e karşı sert açıklamaları ve İsrail'in İran'a karşı yönettiği ithamlar, Orta Doğu'da suların durulmayacağının ve tarafların her zaman savaşa hazır bir şekilde bekleyiş içerisinde olduklarının işaretini vermiştir.[148]

İsrail genel olarak İran'ı, İsrail'in kuruluşundan bu yana karşılaştığı en büyük tehdit olarak nitelemektedir. İsrail'e göre İran, Hizbullah, Hamas ve İslami Cihat gibi İsrail karşıtı örgütleri desteklemektedir. Nükleer güce sahip bir İran ise İsrail açısından varoluşsal bir tehdit olacaktır. Eğer İran nükleer silahlara sahip olursa İsrail ile İran arasında bir dehşet dengesi kurulacak ve İsrail son çare olarak gördüğü nükleer seçeneğinden mahrum kalacaktır. Bu nedenle İsrail, İran'ın nükleer silah teknolojisine erişmesini engellemek için elinden geleni yapmaya karar vermiş görünmektedir.[149]

İsrail nükleer tartışmalarda hep üste çıkmış, kendisini temiz İran'ı kirli göstermeye çalışmıştır. Oysaki İran'ın nükleer silah bir yana, nükleer teknolojisi dahi bulunmamakta buna karşın İsrail'in 1958'den bu yana nükleer bir ülke olduğu bilinmektedir. Dimona'daki nükleer tesislerin 300 kadar nükleer başlığın üretilmesini sağladığı tahmin edilmektedir. Bu da İsrail'i dünyanın en büyük altıncı nükleer silahlı gücü yapmaktadır. İsrail nükleer gücünü geliştirilmiş Jericho füzelerinin menzilinin 7.800 kilometreye kadar uzandığı belirtilmedir ki bu rakam Avrupa, Asya ve Afrika'yı vurmaya büyük oranda yeterlidir. Buna ek olarak Bazı uzmanlar

---

[148]'Gazze Operasyonu Işığında İran'ın İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımı' Ortadoğu Analiz Şubat'09 Cilt 1 Sayı2http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2009214_davut.subat.pdf, erişim tarihi: 05.03.2013.

[149]İşbilen, *a.g.e.* s. 140-141

İsrail'in konvansiyonel kullanımı yanında nükleer silahlardan mayın gibi oldukça farklı taktik silah alanlarında da yararlandığını belirtmektedirler.[150]

İsrail, nükleer güce sahip bir İran devletini kendi güvenliğine doğrudan bir tehdit olarak kabul etmekte ve İran'a yönelik askeri müdahale seçeneğini sıklıkla gündeme getirmektedir. Örneğin, 2005 yılında dönemin İsrail Başbakanı Ariel Sharon, nükleer silahlara sahip bir İran'ı asla kabul etmeyeceklerini belirterek, İsrail'in bu olasılığa karşı her türlü hazırlığı yaptığını söylemiştir. Aynı şekilde İsrail Genelkurmay Başkanı Dan Halutz, İsrail'in İran'ın nükleer tesislerini yok etmesinin mümkün olduğunu iddia ederek bu yönde hazırlıklar olduğu imasında bulunmuştur. İsrail hava kuvvetlerinin Haziran 2008'de uzun menzilli uçuşlarla İran'ın nükleer tesislerine yönelik bir saldırının provasını yaptığı da bilinmektedir. Yakın dönemde çıkan bazı istihbarat raporları da İsrailli yetkililerin İran'ın nükleer tesislerine düzenlenecek bir hava operasyonu senaryosunu yeniden ciddi bir şekilde değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

İsrail, İran'ın Orta Doğu'da genişleyen etki alanının kendi güvenliğini doğrudan tehdit ettiği görüşündedir. Gerçekten son on yıllık dönemde İran'ın bölgedeki askeri gücü kadar siyasi nüfuzunun da arttığından söz edilebilir. Özellikle de Irak savaşı ve bunu takip eden rejim değişikliğinin ardından bölgede ortaya çıkan otorite boşluğunu dolduran İran, Şii kartını da kullanarak Orta Doğu'daki etkisini arttırdı. İran'ın son dönemde bölge ülkeleri üzerinde artan siyasi etkisi, güçlenen konvansiyonel saldırgan askeri kapasitesi ve en önemlisi elinde tuttuğu enerji kaynaklarından doğan ekonomik pazarlık gücü hem İsrail'in hem de ABD'nin Orta Doğu'daki konumlarını birbirine yaklaştırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, İsrail ve ABD'nin İran'dan gelecek olası nükleer tehdidi bertaraf etme yöntemine dair şu anki tercihleri farklı da olsa bu iki ülkenin bölgedeki çıkarlarının büyük ölçüde paralel

[150]Sedat Laçiner, 'Nükleer İsrail ve Nükleer İran' http://www.usak.org.tr/myazdir.asp?id=1490, erişim tarihi: 10.03.2013.

olduğu açıktır. Her iki ülke de İran'ın bölgedeki gücünün sınırlanmasından yanadır.[151]

Bu noktalardan yola çıkarak, özellikle son dönemde İsrail'in İran'a yönelik müdahalede bulunma olasılığı üzerinde çokça durulmaktadır. Nitekim ABD'nin İsrail ile birlikte düzenleyebileceği hava harekâtı ve füze saldırısıyla İran'ın nükleer tesislerini vurma ihtimalinin arttığına ve ABD'nin herhangi bir askeri operasyon başlatmaması durumunda ise olası bir saldırının İsrail tarafından tek başına gerçekleştirilebileceğine ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu konuda gerekli hazırlıkların üst seviyeye çıkarıldığı ve harekât ortamının olgunlaştırılmaya çalışıldığına dair görüşler bulunmaktadır.[152] Söz konusu saldırının İran'ın jeopolitik koşulları sebebiyle birkaç eksen üzerinden yürütülmesi beklenilebilir. Bunlar; İran'ın, İsrail'i tehdit ettiği değerlendirilen hedeflerine karşı (nükleer tesisler ve füze rampaları) yürütülecek füze saldırıları ve hava operasyonları, Emir–komuta sistemleri, haberleşme ve ulaşım ağlarının çökertilmesi, savaş gücünün fiziki ve moral anlamda etkisizleştirilmesi ile, İran'daki stratejik hedeflere yönelik sabotaj, suikast, keşif, istihbarat faaliyetleri gibi gizli ve örtülü operasyonlardır.[153]

Geçmişte Tahran'ın nükleer bilgisayar kodlarına virüs saldırılarının gerçekleştirilmesi, İranlı birçok nükleer uzmanın öldürülmesi ve Tahran'ın yaklaşık 50 km batısındaki Bidganeh'teki tesiste yaşanan patlamada balistik füze programının önemli isimlerinden Tuğgeneral Hasan Tehrani Mukaddem ile birlikte 17 kişinin hayatını kaybetmesi, İran'ın endişelerini artırmaktadır. Son olarak da İran'ın önde gelen nükleer bilim adamlarından Mustafa Ahmedi Ruşen'in 11 Ocak 2012'de öldürülmesi, İran'da

---

[151]Tolga Demiryol, 'İran Nükleer Krizi Bağlamında İsrail-ABD İlişkileri' http://www.orsam.org.tr /tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20121127_tolgademiryol.pdf, erişim tarihi: 17.03.2013.
[152]Atilla Sandıklı-Bilgehan Emekliler 'İran Nükler Krizinin Türkiye'ye Olası Etkileri' http://www.bilgesam.com/tr/images/stories/rapor/Rapor47.pdf, erişim tarihi: 22.07.2013.
[153]'İran'a Yönelik Askeri Seçenek Ne Kadar Mümkün?' http://busam. bahcesehir.edu.tr/rapordosya/ Iran-Askeri-Secenek.pdf, erişim tarihi: 22.07.2013.

istihbarat örgütleri arasında yaşanan örtülü savaşın devletlerarası sıcak ve açık bir çatışmaya dönüşme ihtimalini gündeme getirmektedir.[154]

İsrail tarafından yapılacak hava saldırısı yapılması durumunda ana hedef; İran'ın nükleer tesisleri, askeri üsleri, istihbarat birimleri ve diğer stratejik noktaları olacaktır. Fakat bu tercihin fiiliyata geçirilmesi halinde İran nükleer tesislerinin stratejik konumu, yapılacak olan hava operasyonun başarısı açısından sorun teşkil edebilir. Zira Tahran yönetiminin olası bir askeri operasyona karşı nükleer tesislerini dağınık, yerleşim merkezlerine yakın ve yeraltında inşa etmesi, bu tesislerin vurulmasını engelleyici bir rol oynayabilir. Ayrıca böyle bir durumdan sivillerin de zarar görecek olması, yapılacak bu operasyonun maliyet ve sorumluluğunu oldukça artıracaktır. Sonuç olarak küresel ölçekli risk ve tehditleri içeren askeri operasyon seçeneğinin geri dönülmesi zor bir kaosa neden olacağı açıktır. Zira askeri operasyon senaryosunun gerçekleşmesi, Hürmüz Boğazı'nın kapatılması ve Şii-Sünni çatışması senaryolarını da tetikleyebilir. Domino etkisiyle bu üç senaryonun yaşanması ve önemli enerji kaynaklarının bulunduğu Ortadoğu'da sıcak çatışmaların yaygınlaşması dünya ekonomisini ve uluslararası düzeni olumsuz yönde etkileyecektir.[155]

5.4. Çin

Çin, ABD tarafından İran'ın izolasyonu yönündeki girişimlerdeki başarısını belirlemede çok kritik bir rol oynamaktadır. ABD ve İran arasında devam eden mücadelede hem destekleyici hem de frenleyici bir aktör olmaktadır. Yayımlanan birçok rapora göre 1980'lerin ortalarından itibaren Çin ve İran arasında yapılan gizli bir anlaşma gereği İranlı nükleer teknikerler Çin tarafından eğitilmişler ve İran'ın

---

[154] "Bomb kills Iran nuclear scientist as crisis mounts", 12 Ocak 2012, http://www.sundaytimelk /index.php?option=com_content&view=article&id=14649:bomb-kills-iran-nuclear-scientist-as-crisis-mounts&catid=81:news&Itemid=625, erişim tarihi: 22.07.2013.

[155] Atilla Sandıklı-Bilgehan Emekliler 'İran Nükler Krizinin Türkiye'ye Olası Etkileri' http://www.bilgesam.com/tr/images/stories/rapor/Rapor47.pdf, erişim tarihi: 22.07.2013.

İsfahan'daki ilk nükleer araştırma merkezinde uranyum zenginleştirme için son derece önemli olan yakıt üretim ve dönüştürme tesisinin inşasını desteklemişlerdir.[156]

1990'lı yıllarda Çin, ilk olarak uranyum zenginleştirmede kullanılmak üzere UAEA denetiminde uranyum zenginleştirme teknolojisinde kullanılan uranyum hexafluorid temininde bulunmuş, 1991 yılında da 20 Megawatlık bir araştırma reaktörü kurulması yönünde anlaşmaya varmışlardır. Benzer şekilde iki devlet Tahran yakınlarında 1994 yılında 300 Megawatlık hidrolik nükleer reaktör inşası için yeni bir anlaşma imzalamışlardır. İsfahan'daki tesislerin de Çin'in desteğiyle tamamlandığı bilinmektedir. Aynı Almanya ve Fransa konusunda olduğu gibi Çin de ABD baskısı ile birlikte birçok defa söz konusu nükleer anlaşmaları iptal ettiğini açıklasa da Çin ve İran arasındaki nükleer işbirliği bir şekilde devam edebilmiştir.[157]

Çin'in asıl amacının, Rusya gibi bu büyük pazardan payını almak, ihtiyacı olan enerji, petrol ve gaz ihtiyacını sağlamaya çalıştığını belirtmek de doğru bir tespit sayılabilir. İran tek başına Çin'in %17'lik enerji ihtiyacını karşılayabildiği, İran-Irak Savaşı'nda da en fazla silah satın aldığı ülke konumunda olduğu düşünülürse, Çin'in İran'ın stratejik işbirliğini kaybetmek istememesi gayet doğal bir durum olarak algılanabilir. Bu artan enerji ve petrol tüketiminin nedenleri olarak; artan nüfus, fueloille çalışan santraller, sanayi ve endüstri için gerekli olan petrokimya ürünlerine olan ihtiyaç, kullanımı hızla artan motorlu taşıtlar, elektriğin petrolle üretilmesi sıralanabilir. Bu nedenlere dayanarak, Çin Orta Doğu'dan petrol ihtiyacının % 51'lik kısmını karşılamaktadır. Buradan da %12'lik kısmının İran'dan sağlandığı düşünülürse; Çin için Orta Doğu'nun, özellikle de İran'ın ne kadar önemli olduğu anlaşılır.[158]

---

[156]Brandon Fite, 'China's Role in The Iranian Nuclear Program' March 2012 http://csis.org/files/publication/REPORT_Iran_Chapter_X_China_and_Russia_Final_Revision2212.pdf, erişim tarihi: 17.03.2013.

[157]Ezgi Uzun, 'An Evaluation of the Iranian Nucler Program From a Power Transition Perspective' Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, Yüksek Lisans Tezi.

[158]Atasoy, *a.g.e.* s. 123

1992 yılında Haşimi Rafsancani, Çinli firmalar Qinshan Nuclear Power Company ile Shanghai Nuclear Research and Design Institute tarafından İran'ın Darkovin şehrinde iki adet 300 Megawat gücünde nükleer reaktör kurulacağını açıklamıştır. Takip eden yıllarda Çin - İran ilişkileri, özellikle ABD'nin Çin üzerinde yoğunlaştırdığı baskısı sebebiyle, ciddi dalgalanmalar yaşamış olsa da kopma noktasına gelinmemiştir [159]

Çin, UAEK ile görüşmelerde Rusya ile beraber İran'ın tarafını tutmaya çalışmış ve İran'ın nükleer krizinin BM Güvenlik Konseyi'ne gitmesini engellemeye çalışmıştır. Fakat 2006 yılında durumlar değişmeye başlamış, Çin İran'a destek olmaya çalışsa da, krizin Güvenlik Konseyi'ne gitme kararına onaylamışlardır. Bu durumdaki çelişki de, Çin'in ABD ile olan ilişkilerini tehlikeye atma korkusundan kaynaklanmaktadır.[160]

İran ile Çin arasındaki ilişkiler sadece nükleer alanda değil, aynı zamanda ekonomik ve ticari alanda da devam etmiştir. Çin'in İran'a askeri alanda sağlamış olduğu teknoloji ve malzeme sayesinde İran, 1340 km menzilli 700kg başlık taşıyabilen Şahap–3 ve 2000km menzilli 1000 kg baslık taşıyabilen Şahap–4 füzelerini geliştirebilmiştir.[161] Ayrıca yükselmekte ve gelişmekte olan Çin'in petrole ve enerjiye ihtiyacı bulunmaktadır. Tükettiği petrolü %40'a yakını ithal edildiği ve İran'dan ithal ettiği petrolün miktarı 2006 itibariyle %10'nu geçmeye başlayınca ilişkiler gittikçe birbirine bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Bunun dışında 2004 yılı içerisinde Çin ile İran arasında 25 yıllık bir petrol ve doğalgaz anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca Çin'in İran üzerinde stratejik çıkarları bulunmaktadır. Çin'in Doğu Türkistan güvenliği ve Orta Doğu'daki siyasi etkinliği yine İran'la olan ilişkilerinde oldukça önemlidir. Bunların dışında Çin, Batı ile sorun yasayan İran'ın

---

[159]Kibaroğlu, 'İran Bir Nükleer Güç Mü Olmak İstiyor?' http://www.mustafakibaroglu.com/ sitebuilder content/sitebuilderfiles/ASAM-IranOzel.pdf, erişim tarihi: 21.03.2013.

[160]Ekrem Erkin, 'İran Nükleer Krizi ve Çin', 15 Şubat 2006, Uluslararası ilişkiler ve Stratejik Araştırma Merkezi, İran Nükleer Krizi ve Çin, http://turksam.net/tr/a791.html, erişim tarihi: 24.03.2013.

[161] Kibaroğlu, *a.g.e.* erişim tarihi :26.03.2013.

petrolünü güvenle satacağı ülke konumundadır. Çin'in de aynı şekilde petrolünün büyük bir kısmını Ortadoğu'dan ithal eden ve de her geçen gün biraz daha fazla artan petrol ve enerji ihtiyacını karşılamak için İran'la ve Batı ile ilişkileri kötü olan Ortadoğu ülkeleriyle iyi ilişkiler içerisinde olması gerekir.[162]

2002 yılından beri Çin, İran'ın nükleer çalışmaları konusundaki soru işaretlerinin diplomasi ve görüşmeler neticesinde barışçıl bir platformda değerlendirmesi gerektiğini, uygulanan yaptırımlarla çözülemeyeceğini her fırsatta açıklamıştır. Birçok Batılı ülkenin aksine Çinli analist, İran'ın nükleer programının bir tehdit oluşturmadığını, uranyum zenginleştirme (LEU-low-enrichment uranium) seviyesinin yeterli düzeye ulaşmadığını ve yakın bir gelecekte İran'ın nükleer silah elde etmesinin mümkün olmadığını belirmektedirler.[163]

Çin açısından bakıldığında; Çin'in ulusal güvenlik politikasında[164] büyük yer tutan Orta Doğu bölgesinin küresel politik dengelerde jeostratejik bir önemi olması ve bu küresel sahnede yükselen rolü sebebiyle bu bölgedeki güçlerle ilişkilerini sıkılaştırmak istemekte, İran ise bu amacın ana hedefi konumunda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra İran'ın Hürmüz Boğazı'ndaki kontrolü ve petrol üretimi konusunda jeopolitik baskıda en önemli rolü oynaması, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara yansımaktadır.[165]

---

[162]Erkin Ekrem; 'Şanghay İşbirliği Örgütü'nde İran Sorunu', 15 Haziran 2006, TÜRKSAM, http://www.turksam.org/tr/yazdir938.html, erişim tarihi: 26.03.2013.

[163]'Iran Nuclear Issue: The View From Beijing' http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/asia/north-east-asia/b100%20The%20Iran%20Nuclear%20Issue%20The%20View%20from%20Beijing.pdf, erişim tarihi: 27.03.2013.

[164] Çin ulusal güvenlik strateji belgesinde üzerinde durduğu diğer önemli bir konu kitle imha silahlarının kontrolü ve yayılması konusunda BM ve diğer uluslararası örgütlerin aldığı kararları desteklemesidir. Çin söz konusu kitle imha silahlarının dünyayı daha güvensiz yaptığını ve insanlık için büyük tehdit oluşturduğunu belirtmektedir. Kendisinin de kitle imha silahlarına sahip olduğunu ancak bu silahları hiçbir zaman ilk kullanan ülke olmayacağını ve bu silahları bir caydırıcı unsur olarak sahip olmayan ülkelere karşı kullanmayacağını belirtmektedir.

[165]'Key Issues in China-Iran Relations' http://mideast.shisu.edu.cn/picture/article/33/f6/91/1c67de2f4f80bc2016e87091b9f3/2eb09457-0465-4db0-9793-1609849e1087.pdf, erişim tarihi: 27.03.2013.

5.5. Avrupa Birliği

Basında İran Nükleer Krizi olarak adlandırılan süreç, 14 Ağustos 2002 tarihinde Ulusal Direniş Konseyi ve Halkın Mücahitleri Örgütü'nün[166] eski bir üyesi olan Alireza Jafarzadeh'un Washington D.C.'deki basın toplantısında, İran içerisindeki kaynaklardan edindiği bilgilere dayanarak, Natanz'daki uranyum zenginleştirme tesisi ve Arak'taki ağır su reaktörlerine ilişkin iki gizli nükleer projeyi ifşa eden bir konuşma yapması ve bu açıklamaların ardından ABD'nin, zaten son üç yıldır İran'ın nükleer silah üretme niyetinde olduğunu iddia ederken artık kendince somut ve haklı bir gerekçeye sahip olması ve İran'ı nükleer silah yapmaya teşebbüs etmekle suçlamasıyla başlamıştır.[167]

İran, bahsi geçen nükleer tesislere nükleer materyal (nükleer yakıt) sokmadan 180 gün önce UAEA'ya bilgi vermekle yükümlüdür ve dolayısıyla Natanz Tesislerinin varlığı tek basına NPT'nin ihlali anlamına gelmemektedir.[168] İran'ın UAEA'ya bildirmeden yürüttüğü bu faaliyetlerin ortaya çıkması sonrasında ABD, İran'ın ani denetim hakları sağlayan ek protokolü meclis onayından geçirmesi ve tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermesini istemiştir. Bu durumun Irak benzeri bir senaryoya dönüşmesi ve ABD'nin tek taraflı politikalar uygulama yoluna gitmesinden çekinen üç Avrupa Birliği ülkesi duruma müdahale etmiş ve bu tarihten sonra sorunun diplomasiyle çözümlenmesi için 'Avrupa Birliği Üçlüsü adı altında İran'la gerekli müzakereleri yürütme sorumluluğunu üstlenmişlerdir.[169]

---

[166]İran'ın sürgündeki rejim karşıtı direniş gruplarındandır. Daha önce Sah hükümetine karsı da direnç göstermiş ve 1979 İslam devriminin gerçekleşmesinde aktif olarak rol almıştır. Ancak sol eğilimli bir grup olması ve belirgin görüş ayrılıklarının olması dolayısıyla İslam rejimi tarafından dışlanmıştır. Dini liderler yönetiminin iktidarı kendileriyle paylaşmak istememesi sonrasında ise ülke içerisinde terörist faaliyetler gerçekleştirmeye başlamışlardır. Ülkede terörist grup ilan edilmeleri nedeniyle ülke dışına çıkmak ve faaliyetlerine dışarıdan devam etmek durumunda kalmışlardır. Bu kuruluş ABD ve Avrupa Birliği'nce de de terörist grup ilan edilmiş ve kara listeye alınmıştır.

[167]Ekinci, 'İran Nükleer Krizinde Avrupa Birliğinin Rolü' Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara-2008 http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00521.pdf, erişim tarihi: 18.03.2012.

[168]Mohammad Sahimi, 'Iran's Nuclear Program Part III: The Emerging Crisis', Payvand, 10 Haziran 2003, http://www.payvand.com/news/03/oct/1039.html, erişim tarihi: 17.09. 2012.

[169]Ekinci, *a.g.e.* s. 112

Ekim 2003'te, UAEA Başkanı'nın İran'ın ek protokolü imzalaması için belirlediği nihai tarihin arifesinde, AB'nin başlıca üyelerinden Almanya, İngiltere ve Fransa'nın dışişleri bakanları Tahran'a tarihi bir ziyaret gerçekleştirdiler. O zamandan bu yana, sivil nükleer reaktörlerde kullanılmak üzere uranyumu zenginleştirme hakkına sahip olduğunu öne süren İran ile İran'ın yakın zaman içerisinde bir de facto nükleer silah sahibi devlet olacağını ve bu nedenle İran'ın zenginleştirme faaliyetlerini sona erdirmesi gerektiğini savunan ABD arasındaki anlaşmazlığa uygulanabilir bir çözüm bulma amacıyla 'AB Üçlüsü' ile İran düzenli aralıklarla müzakerelerde bulunmuşlardır.[170]

Bu müzakereler günümüze kadar Tahran Bildirisi, Paris Anlaşması ve Brüksel Anlaşması'yla sonuçlanmıştır[171]; Tahran Bildirisi 8 Kasım 2003'te Almanya, Fransa ve İngiltere'nin Dışişleri Bakanları'yla İran devleti arasında yayınlanan ortak bir bildiridir. Bu bildiride her iki taraf da Uluslararası Atom Enerji Ajansı için bütün soruların ve meselelerin yanıtlanmasında ve İran'ın nükleer çalışmalarının barışçıl olduğu yönünde güvenin sağlanmasında işbirliği içerisinde olacaklarını bildirmişlerdir. İran İslam Cumhuriyeti NPT'ye bağlı kalacağını ve İran'ın savunma mekanizmasında nükleer silahın yeri olmadığının altını çizmiştir. İran devleti Uluslararası Atom Enerji Ajansının kuşkularını ortadan kaldırmak için bu ajans ile işbirliği içerisinde olacağını açık bir şekilde dile getirmiştir. İran Avrupa ülkelerinde güven sağlamak için protokolü imzalayacağını ve uranyum zenginleştirmesini durduracağını açıklamıştır.

Buna karşın Almanya, Fransa ve İngiltere'nin dışişleri bakanları İran'a dört olanak sunmuştur: Birincisi İran'ın barışçıl nükleer programına NPT çerçevesinde resmiyet tanıyacaklarını, ikincisi protokolün İran'ın ulusal güvenliğini ve

---

[170]'İran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu' http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/Kibaroglu-IranNukleer-MEJ2006-Turkce.pdf, erişim tarihi: 18.03.2013.

[171]'İran dış Politikasının Nükleer Program Çıkmazı' http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2215/iran_dis_politikasinin_nukleer_program_cikmazi, erişim tarihi:18.03.2013.

egemenliğini zedelemeyeceğini, üçüncüsü ajans başkanının onayıyla bu kararları ve anlaşmaları yerine getirmesi halinde İran'ın nükleer dosyasının daha kolay bir hale geleceğini ve dördüncü olarak da İran'dan kaynaklanan uluslararası rahatsızlığın yumuşayacağını açıklamışlardır. İran devleti Tahran Bildirisi'nin ardından Hakemler Konseyi'nde İran dosyasının kapanacağı düşüncesindeydi. Oysaki Baradey konseye sunduğu raporda İran'ın nükleer çalışmalarının dosyasının gelecek Hakemler Konseyi'nin oturumuna kadar açık tutulmasını istemiştir. Bunun ardından İran rest çekerek yeniden uranyum zenginleştirme çalışmalarına başlayacağını açıklamıştır. İran ve Avrupa ilişkileri yine kriz safhasına tırmanmıştır.

24 Kasım 2004 tarihinde Paris Anlaşması ise bu krizin ortadan kaldırılması için bir çaba olmuştur. Paris Anlaşması'na göre İran ve AB (üç Avrupa ülkesi) Tahran Bildirisi'ne bağlı kalacaklarını ve NPT çerçevesinde hareket edeceklerini açıklamıştır. Bu anlaşmaya yeni kararlar da eklenmiştir. İran İslam Cumhuriyeti NPT'nin ikinci maddesine dayanarak nükleer silahların peşinde olmadığını ve olmayacağını açık bir şekilde söylemiştir. İran daha çok güven sağlamak için uranyum zenginleştirmesini genişleteceğini açıklamıştır. Ancak bu durdurmanın süresi konusunda iki taraf da anlaşma sağlayamamıştır. Bir ay sonra da Brüksel müzakereleri genel olarak işin uzmanlık alanıyla devam etmiştir.

Bu müzakerelerden hem İran hem de Avrupa belli amaçları gütmekteydiler. Avrupa birinci olarak İran'ın nükleer silahlara kavuşmasını engellemek istiyor. Avrupa Birliği de tıpkı ABD gibi İran'ın nükleer silahlara sahiplenmesinden yana değildir. Brüksel'e göre nükleer silaha sahip bir İran ABD'den daha tehlikeli olabilir çünkü Orta Doğu'nun Avrupa ile arası daha yakındır. İran nükleer silaha sahiplenirse kendi topraklarından füzeler ile Avrupa'yı vurabilir. İkinci olarak da İran'ın nükleer çalışmalarını engelleyerek Orta Doğu'da ve Basra Körfezi'nde barışın sağlanmasıdır. Birçok siyasi analizciye göre ABD ve Irak arasında yapılan iki savaşta en önemli kaybı Avrupa yaşamıştır. Çünkü Avrupalılar bu hassas bölgede her zaman geleneksel rollerini oynamışlardır ancak ABD'nin buraya yerleşmesiyle dışlanmış duruma gelmiştir. Üçüncü olarak da Avrupa Orta Doğu ve Basra Körfezi'nde önemli rol

oynamak istemektedir. Irak Krizi'nde Avrupa önemli bir yer alamamış hatta Filistin sorununun ortadan kalkmasında bile Avrupa ABD'nin gölgesinde kalmıştır. Bu nedenle AB İran ile ilişkilerini üst düzeye çıkararak bölgede yeniden yerini almaya çalışmaktadır. Dördüncü ve son olarak da Avrupa Birliği İran ile işbirliği yapmak ve İran'ın da bu işbirliğinde güven sağlamasını istemektedir. Bir taraftan İran'ın tehlike haline geleceğini düşünerek nükleer silahlara sahiplenmesini engellemek istemekte, diğer taraftan da bölgede Türkiye'ye alternatif, güçlü bir ülke olarak İran'ın barışçıl nükleer çalışmalarını onaylamaktadır.[172]

İran da bu müzakerelerden ve Atom Ajansı ile uzlaşmadan belirli çıkarlar gütmektedir. İran kendi varlığını sürdürme, toprak bütünlüğünü koruma ve ulusal egemenliğini sağlamlaştırma amacıyla tanımladığı ve hedeflediği nükleer çalışmaları tanımlayıp amaçlamaktadır. Bu müzakerelerde İran'ın güttüğü ilk hedef bölgede İran'ın bir tehlike haline gelmesini engellemektir. ABD her fırsatta İran nükleer çalışmalarını bölgeye ve uluslararası güven ve barışa tehlike oluşturacağı söylemini ortaya atmaktadır. İran ABD'nin iddialarını ortadan kaldırmak için AB ülkeleriyle müzakere politikasını yürüterek nükleer çalışmasının bir güvenlik meselesine haline gelmesini engellemek istemektedir. İkincisi, İran kendisine karşı uluslararası bir oluşumun önlemini almak istemektedir. ABD ve İsrail uluslararası kamuoyunu İran'a karşı seferber etme çabasındadır. İran bu eylemi önlemek için AB ile müzakere sürecine girmiştir. Üçüncü olarak da, İran Atom Ajansı ile aralarındaki meseleleri ortadan kaldırarak dosyasının Güvenlik Konseyi'ne gitmesini engellemek istemektedir. Bu yönde ABD uluslararası camianın İran'a karşı kuşkularından yaralanarak İran'ın nükleer program dosyasının Güvenlik Konseyi'ne gitmesini sağlamak istemektedir. Dördüncü amacı, İran'ın barışçıl nükleer teknolojisini elde ederek bir taraftan nükleer yakıtı sağlamış olması diğer taraftan da bu çalışmalarını hem uluslararası camiada hem de AB'de resmen tanınmasıdır. Eğer İran'ın nükleer çalışması resmen tanınırsa dosyası da Güvenlik Konseyi'ne gitmekten kurtulmuş olacaktır. Beşinci amaç da İran'ın nükleer dosyasını normal hale getirmesini sağlamak istemesidir. İran'ın AB ile müzakerelere başlamasında güttüğü en önemli

[172] Ekinci, *a.g.e.* s.123

amaç İran dosyasının Hakemler Konseyi'nde özel durumdan çıkmasıdır. İran Tahran Bildirisi ve Paris Anlaşması çerçevesinde, uranyum zenginleştirme sürecini durdurarak Avrupa ülkelerinin himayesiyle dosyasının özel durumdan çıkmasını istemiştir. Son olarak da İran bu müzakerelerle kendisine karşı dünyada oluşan güvensizliği ortadan kaldırarak imajını iyileştirmek istemektedir. Ulusal gücün en önemli olgularından birinin uluslararası güven olduğu kanısında olan İran, bu müzakereler çerçevesinde hem güç kazanmak istemekte hem de nükleer çalışmalarının dünyaya hiçbir tehlike oluşturmayacağı iddiasını kanıtlamaya çalışmaktadır.

İran'ın krizin ilk yıllarında Avrupa Birliği Üçlüsü ile sürdürdüğü müzakerelerde başarılı bir diplomasi yürüttüğünü söylemek de yanlış olmayacaktır. UAEA ile yoğun bir işbirliği içerisinde sürece yardımcı olmaya çalışma girişimleri ve teklifleri değerlendirmeye meyilli olması, hatta birçok kez çözüm için öneriler sunmuş olması güven arttırıcı önlemler alması ve gönüllü adımlar atması kendisini daha sert uluslararası etki ve tepkilerden korumasına yardımcı olmuştur. Krizin ikinci yarısında ise İran'da yönetim el değiştirmiş ve muhafazakârlar iktidara gelmişlerdir. Devrimin ve devrim ruhunun en koyu savunucularından biri olan yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad da dış politikada ve özellikle nükleer program hususunda daha katı bir politika izleme yoluna gitmiştir. Bu tarihten sonra İran kendisini BM Güvenlik Konseyi kararlarından koruyamamıştır. ABD'nin basından itibaren hedeflediği gibi BM Güvenlik Konseyi kapıları aralanmış ve bunu sağlayan en önemli etken de; yeni yönetimin katı politikaları haricinde, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın İsrail konusundaki çok sert açıklamaları olmuştur. "Siyonist rejim dünya haritasından silinmelidir" açıklaması ABD'ye İran'a karsı önemli bir koz sunmuş ve "gördüğünüz gibi başka bir ülkeyi haritadan silmek isteyen bir yönetimin nükleer güce/silahlara erişmesi engellenmelidir" diyebilme olanağı sağlamıştır. Bu tarihten sonra başından itibaren ABD politikalarından uzak durmaya çalışan bazı Avrupa Birliği ülkelerinin (Fransa, Almanya, Avusturya gibi) de fikir değiştirdiği ve İran'a sert bir mesaj gönderme konusunda konsensüse varmaya başladıkları görülmüştür. Bu asamadan sonra Avrupa Birliği ve ABD politikalarında gözle

görülür bir yakınlaşmanın başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yakınlaşma sonucunda da 2006 yılında kriz dosyası UAEA yetkisinden çıkarak Güvenlik Konseyi'ne intikal etmiş ve müzakereler 5+1 Grubu[173] tarafından yürütülmeye başlamıştır.[174]

5.6. Birleşmiş Milletler (Güvenlik Konseyi)

Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliği korumakla görevli, devletleri bağlayıcı kararlar alabilen ve bu kararlarını gerektiğinde siyasi, iktisadi, diplomatik veya askeri zorlama tedbirlerine başvurarak uygulatan bir organdır. Devletler, Konsey'in kararlarına uymakla yükümlüdür; diğer deyişle, Konsey'in aldığı kararlar bağlayıcıdır. Konsey'in bağlayıcı karar alma yetkisinin temelini ilke olarak BM Antlaşmasının VII. Bölümü oluşturmaktadır. "Barısın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumlarında Alınacak Tedbirler" baslığını taşıyan VII. Bölüm Güvenlik Konseyi'ne başlıkta sayılan durumları tespit etme ve gerekli gördüğü takdirde yine aynı bölüm içerisinde yer alan 41. ve 42. maddelere göre iktisadi, diplomatik tedbirler veya askeri kuvvet kullanılmasını ihtiva eden tedbirler alma yetkisini tanımaktadır.[175]

Güvenlik Konseyi İran meselesini ilk olarak 29 Mart 2006 tarihli toplantısında ele almıştır. Bu toplantıda belirlediği eylem planına göre İran'ın tutumunu da dikkate alarak aynı yılın Temmuz ayında aldığı kararla bu ülkeye karşı zorlama tedbirleri uygulanması sürecini başlatmıştır. Bu ilk kararla başlayan "ambargo rejimi" meselenin seyrine göre alınan müteakip kararlarla devam ettirilerek günümüze kadar gelmiştir ve bu kararlar sırasıyla şöyledir[176];

---

[173] Avrupa Birliği Üçlüsü 'ne ek olarak Güvenlik Konseyi'nin daimi ve veto sahibi ülkeleri olan ABD, Rusya ve Çin'den oluşan bir grup.

[174]Ekinci, *a.g.e.* s.124

[175]'Hukuki ve Siyasi Yönleriyle Güvenlik Konseyinin İran Ambargosu' Orsam Rapor No:25 http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011118_iranraporsonorsam.pdf, erişim tarihi: 19.06.2012.

[176]Svetlana Klyuchanskaya, Iran's Nuclear Program, http://tmun.utmn.ru/wp-content/uploads/SC.pdf, erişim tarihi: 19.06.2012.

İran'a karşı zorlama sürecinin ilk halkasını 31 Temmuz 2006 tarihli 1696 (2006) sayılı karar oluşturur. Konsey'e göre, İran'ın nükleer programının sadece barışçıl amaçlar taşıdığına uluslararası toplumu ikna etmesi ve UAEA ile arasındaki ihtilafların halli için söz konusu tedbirlerin yerine getirilmesi elzemdir. Bunun yanı sıra UAEA'nın GOV/2006/14 kararında yer alan nükleer faaliyetleri askıya alma talebi tekrarlanmış ve İran'ın bir dizi tedbir alması istenmiştir; Bunlardan birincisi, araştırma ve geliştirme de dahil olmak üzere, her türlü zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerinin tamamını 31 Ağustosa kadar Ajans denetiminde askıya almak, ikincisi ise, ağır su araştırma reaktörü inşası kararını gözden geçirmektir.

1696 (2006) sayılı kararda söz konusu yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamak amacıyla iki tür zorlama tekniğine başvurulmaktadır. Bunlardan ilki "nükleer ambargo" olarak nitelendirebileceğimiz zorlama tedbirleridir. Konsey bütün devletlere hitap ederek onları nükleer maddeleri zenginleştirme ve yeniden değerlendirme amacıyla kullanılabilecek her türlü mal ve teknolojiyi İran'a satmaktan, vermekten ve göndermekten men etmektedir. Aynı yasak İran'ın balistik füze programı için de getirilmektedir. Bu şekilde İran'ın nükleer programını geliştirebilmesi için ihtiyaç duyduğu dış desteğin önüne geçilmiş olmaktadır.

Konsey'in başvurduğu ikinci zorlama tekniği ise kararın 8. paragrafında formüle edilmiştir. Söz konusu paragrafta, UAEA'nın bir ay sonra vereceği rapora göre İran'ın 1696 (2006) sayılı kararı uygulamaması halinde BM Antlaşmasının 41. maddesi çerçevesinde ilave zorlama tedbirleri alınacağı belirtilmektedir. Bir tür ültimatom sayılabilecek bu beyan Konsey'in işi sıkı tuttuğunu, İran'a müşahhas adımlar atmadan diplomatik manevralarla meseleyi sürüncemede bırakma imkânı tanımama niyetini göstermektedir.[177]

---

[177] Birleşmiş Milletler Anlaşması Madde 41:Güvenlik Konseyi, kararlarını yürütmek için silahlı kuvvet kullanımını içermeyen ne gibi önlemler alınması gerektiğini kararlaştırabilir ve Bileşmiş Milletler üyelerini bu önlemleri uygulamaya çağırabilir. Bu önlemler, ekonomik ilişkilerin ve demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf, radyo ve diğer iletişim ve ulaştırma araçlarının tümüyle ya da bir bölümüyle kesintiye uğratılmasını, diplomatik ilişkilerin kesilmesini içerebilir. http://www.tbmm.gov.tr/ komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf, erişim tarihi: 20.06.2012.

Ancak İran uzlaşmaz bir tavır sergileyerek kararda belirtilen yükümlülükleri yerine getirme yönünde hiçbir adım atmamıştır. Bunun üzerine Güvenlik Konseyi 2006 yılının sonunda İran meselesiyle ilgili ikinci kararını aldı. 1737 (2006) sayılı karar bazı teferruatlardaki farklılıklar ve ilaveler dışında hukuki temel ve muhteva olarak birincisinin devamı seklindedir. Konsey burada da VII. Bölüme dayanarak hareket etmiş, fakat hüküm olarak doğrudan 41. maddeye atıfta bulunmuştur. 1737 (2006) sayılı kararın ekinde İran'ın nükleer programına ve balistik füze yapımına doğrudan veya dolaylı katkıda bulunan kurum, şirket ve kişi adlarının sıralandığı bir liste yayınlanmıştır. Listede İran Atom Enerjisi Kurumu, enerji ve silah endüstrisi şirketleri gibi kuruluşlarla, bunlarda görev yapan bazı üst düzey yöneticilerin adı bulunmaktadır. Tamamı İran kökenli olan bu kurum ve şahıslara yönelik özel tedbirler öngörülmektedir. Tedbirler esas olarak mali niteliktedir ve anılan şahısların mülkiyetinde veya denetiminde bulunan fonların, mali varlıkların ve iktisadi kaynakların dondurulmasını hedeflemektedir. Her devlet bu işlemleri kendi ülkesinde gerçekleştirecektir; ayrıca, kendi vatandaşlarının ve ülkelerinde bulunan bütün şahıs ve birimlerin listede yer alanlarla fon temini ve diğer tür mali ilişkilerde bulunmasını da engelleyecektir.

Güvenlik Konseyi UAEA'dan gelen raporlar üzerine İran'ın işbirliği ve uzlaşmaya yanaşmadığını, daha önce alınan kararlara uymadığını bir kez daha tespit ederek yaklaşık 6 ay sonra aldığı yeni bir kararla İran meselesini değerlendirmeye devam etmiştir. 1747 (2007) sayılı yeni karar hukuki temelleri itibariyle öncekilerin devamı seklindedir; muhteva olarak ise, bazı ilaveler dışında uygulamada olan tedbirler hatırlatılıp teyit edilmektedir. Mal varlığı dondurma uygulaması genişletilerek devlete ait olan Sepah Bankası ve Devrim Muhafızları'na bağlı firmalar da dahil edilmiştir.[178] Söz konusu karar daha çok İran'ın silah sanayisini hedef almaktadır. Bu bağlamda spesifik olarak, tanklar, zırhlı araçlar, büyük çaplı top sistemleri, savaş uçakları, saldırı helikopterleri, savaş gemileri, füze sistemlerini

[178]Sinan Ogan, aynı yerde.

anmaktadır. Devletlerin satış, hibe ve sair yollarla bahsedilen silahları doğrudan veya dolaylı olarak İran'a göndermesi, tedarik, imalat ve geliştirme çalışmaları için mali ve teknik destek sağlamaları yasaklanmaktadır. Mali tedbirlerle birlikte konvansiyonel silah ambargosunun uygulamaya konulması Konsey'in nükleer program dışındaki alanları da hedef almaya başladığını göstermektedir. Diğer deyişle, 1747 (2007) sayılı kararla Konsey baskının şiddetini arttırmayı amaçlamaktadır.

Zorlama süreci bu şekilde benzer tedbirlerin, tehditlerin, tekliflerin sıralandığı üç kararla ilk iki yılını doldurmuştur. Sürecin bir diğer halkası olan 1803 (2008) sayılı karar 3 Mart 2008 tarihinde alınmıştır. 1803 (2008) sayılı karar, ambargo kapsamında daha sıkı denetime tabi tutulacak İranlı kurum ve şahıslar listesine ilaveler ve bir husus dışında geçmiş kararların bir özet tekrarından ibarettir. Kararda yenilik olarak nitelendirilebilecek husus İran'a giden veya bu ülkeden gelen deniz ve hava ulaşımının denetlenmesidir. Devletler havaalanlarında ve limanlarında deniz hukuku ve uluslararası sivil havacılık kurallarına uygun olarak İran Hava Kargosu (Iran Air Cargo) ve İran Deniz Yollarına (Islamic Republic of Iran Shipping Line) ait olan veya bu şirketler tarafından kullanılan uçak ve gemilerin yüklerini denetleyeceklerdir.

2008 ve 2009 yıllarında İran meselesi sürüncemede kalmaya devam etmiştir. 2010 yılına gelindiğinde ise, Konseyce yeni bir karar alınmıştır. Önceki yaptırım kararları ile kıyaslandığında en sert karar niteliğindeki tasarıya Türkiye ve Brezilya hayır oyu verirken Lübnan çekimser oy kullanmıştır.[179]1929 (2010) sayılı kararın[180] giriş kısmında açıklanan gerekçelerine bakıldığında İran meselesi deyim yerindeyse giderek kangren haline dönüşen bir yara olarak tasvir edilmektedir. Konsey önce, UAEA raporları ve kendi gözlemlerinden hareketle İran meselesinde başlangıçtan

[179]Sinan Ogan, 'İran'a Yaptırım Kararı Ne Getirir Ne Götürür' http://www.turksam.org/tr/a2075.html, erişim tarihi: 21.03.2013.

[180]Çin ve Rusya daha önceki tutumlarının aksine bu oylamada "evet" oyu kullanmışlardır; Security Council Imposes Additional Sanctions on Iran, 9 June 2010, http://www.un.org/ News/Press/docs// 2010/sc9948.doc.htm, erişim tarihi: 23.03.2013.

beri hiçbir gelişme kaydedilmediğini, İran'ın geçmiş kararların hiçbirisine uymadığını tespit ederek konuya girmektedir. Konsey, İran'ın yükümlülüklerine aykırı olarak Kum şehrinde bir nükleer zenginleştirme tesisi kurmasını ve bunu UAEA'ya bildirmekte gecikmesini büyük bir endişeyle not etmektedir; Konsey'in yine büyük bir endişeyle not ettiği diğer gelişme ise İran'ın Ajans'ı bilgilendirmeden zenginleştirilmiş uranyum üretmesidir.[181] Durumu bu şekilde değerlendiren Konsey'in bu kararda da birkaç küçük ilaveyle önceki kararlarda aldığı tedbirleri aynı ifadelerle tekrarlaması açık bir tutarsızlıktır.

Konsey'in bu "sabırlı" tutumunun meseleyi çözmede ne kadar etkili olduğu tartışılabilir. Aynı şekilde, ABD'nin de büyük beklentilerle devreye soktuğu Konsey'in "acizliğine" ne kadar sabredeceği de muammadır. Fakat Konsey'in kararları uluslararası güç dengesinin, daha kesin ifadeyle büyük güçler arasındaki bilek güresinin ifadesidir. Güvenlik Konseyi'nin İran'a baskı sürecini ambargo mantığı içerisinde, belki ilave zorlama tedbirleriyle baskıyı arttırarak sürdüreceği söylenebilir.[182]

5.7. Özet

İran ve uluslararası toplum arasındaki mevcut gerilimin yegane sebebi İran'ın nükleer programı değildir. Aslında bu durumu iki şekilde açıklamak mümkündür. Birincisi, II. Körfez Krizi sonrası değişen güç dengeleri bağlamında Orta Doğu'da, ABD ve İsrail çıkarlarını negatif yönde etkileyebilecek güçlü bir İran'ın ortaya çıkması özellikle Afganistan'daki Taliban Rejiminin ve Irak'taki Saddam iktidarının devrilmesi, İran'ın bölgedeki bölgesel rakiplerini ortadan kaldırmıştır. Konunun diğer bir boyutu ise, bu iki olaydan sonra ABD'nin Ortadoğu ve Basra'da askeri etkisinin

[181]Ivanka Barzashka, 'Using Enrichment Capacity to Estimate Iran's Breakout Potential', Federation Of The American Scientists Issue Brief, 21.01.2011, 14, http://www.faorg/pubs/_docs/IssueBrief_Jan2011_Iran.pdf, erişim tarihi: 24.03.2013.
[182]'Iran Announces Plan to Produce Medical Reactor Fuel', erişim tarihi: 02.03.2013.

artmış olmasıdır. Aslında bu durum İran'ın zararına gibi gözükse de bir de olayın farklı bir algılamasını yapmak imkanlar dahilindedir. Yani, Afganistan ve Irak'ın peşpeşe işgali, Rusya, Çin ve İran'ı doğal bir işbirliğine itmiştir. Bu işgaller Rusya ve Çin'in, durumun ciddiyetini anlaması bakımından önem arz etmektedir. Dünyanın her neresinde olursa olsun anti-Amerikan oluşumlara destek sağlayan İran da mevcut duruşunu Çin ve Rus ittifakıyla güçlendirmiştir. Çok önemli hayati ve kilit gelişmeler yaşanmadığı sürece, geçmişteki ABD-Rusya çekişmesi yerini ABD ve İran-Rusya-Çin ittifakının çekişmesine bırakması muhtemel görünmektedir. İran Ortadoğu'da bir İsrail'in varlığını hiçbir zaman kabullenmemektedir. Bunun içinde askeri gücünü sürekli arttırmış ve tüm dünya tarafından nükleer silahı olduğu bilinen bir İsrail karşısında da aynı seviyede durmaya çalışmaktadır. İran'ın İsrail'le birlikte ABD'nin de bölgedeki davranışlarından hoşnut olmayan İran, kendi gibi düşünen ülkelerle anlaşmalar yaparak füze programını gereken teknolojiye ulaştırmıştır.

6. İRAN NÜKLEER PROGRAMI VE TÜRKİYE

6.1. Türk İran İlişkilerinin Tarihsel Perspektifi:

Türk-İran ilişkileri tarihin en köklü en geniş uluslararası ilişkilerini teşkil eder. Bu ilişkiler tarihin çok eski dönemlerine dayanmaktadır. Asya Hunlarından itibaren Türklerle İranî kavimlerin yakın bir ilişki içerisinde oldukları bilinmektedir. Bunu Türkçeye geçen Farsça kelimelerden anlıyoruz.

Bu ilişkiler 1639 Kasr-ı Şirin Anlaşması'ndan itibaren istikrarlı bir gelişme göstermiş ve bu anlaşma sonrasında iki ülke arasındaki bazı ufak sınır ayarlamaları dışında günümüze dek değişmemiştir. Buna karşın 1639'dan sonra sınır bölgesinde çıkan ayaklanmalardan kaynaklanan bazı ihtilaf ve çatışmalar yaşanmıştır. Örneğin 1720 yılında iki ülke arasında 20 yıl süren bir savaş başlamıştır. 1821-1823 yılları arasında iki ülke yine karşı karşıya gelmiş, Erzurum Anlaşması ile sınırın aynen korunması karara bağlanmasına rağmen sınırın belirlenmesi konusunda ihtilaf ve sınır ihlalleri devam etmiştir. Sınırın sabitlenmesi ancak 1914 yılında gerçekleşebilmiştir.[183]

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ise, ikili ilişkilerde bazı sorunlar yaşanmıştır. Mesela İran'daki dini sınıf ve muhafazakâr kesimler, Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformlara ve Türkiye'de laik bir sistemin inşa edilmesine tepki göstermiştir. Musul sorunu ve 1925'te Doğu Anadolu'da başlayan Şeyh Sait İsyanı sırasında İranlı aşiretler sık sık sınır ihlallerinde bulunmuş ve Musul sorunu çözüldükten sonra da bu ihlaller zaman zaman devam etmiştir. İki ülke arasında 1926 yılında imzalanan Güvenlik ve Dostluk Anlaşması'nda taraflar bu eylemlere son vermeyi ve gerekli önlemleri almayı taahhüt etmiş, ancak sınır olayları yine de sürmüştür.

---

[183] İlter Türkmen, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası", Bilge Adamlar Kurulu Raporu, BİLGESAM Yayınları, İstanbul 2010, s.11.

1926'da imzalanan başka bir anlaşma ile Ağrı bölgesinde Türkiye lehine sınır düzenlemesi yapılmıştır. Aynı yıl imzalanan Uzlaşma, Yargı Yönetimi ve Hakemlik Anlaşması ile bu sınır düzeltmesi teyit edilmiştir. 1926 tarihli Güvenlik ve Dostluk Anlaşması 1932'de güncelleştirilmiş ve böylece iki ülke arasındaki dostluk istikrarlı bir yapıya kavuşturulmuştur.[184]

1926 yılından sonra yaşanan bu olumlu gelişmelerin en önemli nedenlerinden biri, İran'da Kaçar hanedanlığını askeri bir darbe ile sona erdiren ve Türkiye'nin modernleşme sürecini örnek alan Albay Rıza Pehlevi'nin Şah olmasıydı. Şah Pehlevi, 1934 yılında Türkiye'ye yaklaşık bir ay süren bir ziyarette bulundu ve bu dönemde (1925-1941) iki ülke arasındaki dostane ilişkiler gelişti. İki ülke bölgedeki gelişmelere karşı benzer dış politika yaklaşımları sergiledi. Buna rağmen İran, petrol kaynakları sayesinde zenginleştikçe iki ülkenin bölgedeki nüfuz rekabeti su yüzüne çıkmaya başladı ve Tahran'ın isteksiz davranması nedeniyle iki ülke arasında ekonomi ve enerji işbirliği bir türlü geliştirilemedi.[185]

Rıza Pehlevi'nin oğlu Muhammed Rıza'nın şahlığı döneminde (1941-1979) de ikili ilişkilerin genel itibarıyla istikrar ve barış içinde olduğu söylenebilir. Bu çerçevede Atatürk ve Şah Muhammed Rıza döneminde Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Temmuz 1937 yılında imzalanan ve bölgesel işbirliği anlaşması niteliğinde olan Sadabat Paktı ile ikili ilişkilerde başlayan barış ve istikrar süreci, Soğuk Savaş konjonktürünün büyük bir bölümünde devam etti. Aynı şekilde Şubat 1955'te İngiltere, Türkiye, İran, Irak ve Pakistan arasında yapılan Bağdat Paktı ve sonrasında paktın dağılmasıyla oluşturulan Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organisation) da Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin işbirliği içinde gelişmesinde büyük rol oynadı.

---

[184] Türkmen, *a.g.e.* s. 11.
[185] Türkmen, *a.g.e.* s. 11-12.

İki devletin Soğuk Savaş döneminde Batı blokunda yer almaları, ikili ilişkilerin iyi seyretmesinde temel etken olmuştur.[186] Ancak Pehlevi hanedanını iktidardan deviren 1979 Humeyni Devrimi, Türkiye-İran ilişkilerinde bir kırılma noktası oluşturmuş ve iki ülkenin birbirlerinin siyasi rejimlerini tehdit olarak algılamaları ilişkileri etkilemiştir.

İran'da 1979 yılında yapılan devrim ile yönetim sistemi değişmiş ve Şah dönemindeki anayasal monarşiden dini cumhuriyete geçilmiştir. İran'da kurulan yeni siyasal sistem, Türkiye'deki laik devlet düzeniyle tezat teşkil ediyordu. Bu nedenle iki ülke arasında güvensizlik ve kuşku ortamı oluşmaya başladı. Türkiye, İran'da Türkiye'nin laik sistemine karşı yayınlar yapıldığı gerekçesiyle rahatsız olduğunu ileri sürerken, İran ise Türkiye'de devrim ve kendi yöneticileri aleyhine propaganda yapıldığı yönündeki şikâyetlerini ortaya koyuyordu. Türkiye İran'ı devrim ihraç etmekle, İran da Türkiye'yi kendi rejimini yıkmak için faaliyette bulunmakla suçluyordu.

Türkiye-İran ilişkileri, 1980 - 1988 İran-Irak Savaşı yıllarında özellikle Türkiye'nin tarafsız tutumu nedeniyle gelişme gösterdi. İran ve Irak, Türkiye'nin savaş sırasındaki tarafsızlığına o kadar güvendi ki, karşılıklı haklarının korunmasını Türkiye'nin Bağdat ve Tahran'daki büyükelçiliklerine bıraktı. Bu nedenle İran ile ticaret hacmi bu dönemde 2 milyar dolara ulaştı. Buna rağmen İran ile siyasi ilişkiler kırılgan bir zeminde seyrediyordu. Zira Tahran yönetimi 1990'lı yıllarda PKK terör örgütüne destek vermeye başlamıştı.

İran ile ilişkiler 2000 sonrası dönemde ise hızlı bir gelişme gösterdi ve diplomatik temaslar arttı. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2001'de 1,2 milyar dolar iken, bu rakam 2010'da 11 milyar dolara, 2011'de ise 15 milyar dolara yükseldi.[187]

---

[186] Soğuk Savaş Dönemi Türkiye-İran İlişkileri için bkz. Gökhan Çetinsaya, "Türk-İran İlişkileri", içinde Türk Dış Politikasının Analizi, der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 2004, s. 207-234.

[187] Günlük Ortadoğu Bülteni, ORSAM Yayınları, No: 1297, 8, http://www.orsam.org.tr/ tr/trUploads/ OrtadoguBulteni/201214_04jantur.pdf, erişim tarihi: 04.03.2013.

Enerji Bakanı Taner Yıldız, Şubat 2012'de yaptığı açıklamada Türkiye'nin petrol ithalatının yaklaşık%50'sinin ve Mart 2012'de yaptığı açıklamada doğalgaz ihtiyacının %20'sinin İran'dan yapıldığını ifade etti. Ayrıca iki ülke arasında Türkmenistan doğalgazının İran üzerinden Türkiye'ye sevk edilmesi, İran doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakledilmesi ve Güney Pars gaz kaynaklarının belirli fazlarının Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından işletilmesi konularında mutabakat imzalandı. Ancak bugüne kadar bu projelerde önemli bir gelişme görülmedi.

Bununla birlikte Türkiye ile İran arasındaki iyi ilişkilerin zirvesini, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Örgütü Güvenlik Konseyinin İran aleyhine aldığı yaptırım kararlarına ret oyu vermesi oluşturmuştur. Arap ülkelerinde başlayan isyan dalgalarının Suriye'ye sıçraması ve Ankara'nın Esad rejimine karşı çarpışan muhalif grupları desteklemeye başlaması Türkiye İran ilişkilerini çıkmaza sokmuştur. Diğer yandan Suriye konusunda Türkiye'yi desteklemeyen İran Füze kalkanının Malatya/Küreciğe yerleştirilmesini kendi güvenliğine tehdit olarak algılamıştır. Kısaca söylenecek olursa, 2010 yılına kadar Türkiye İran arasındaki ilişkiler diplomatik, ekonomik ve kültürel alanda iyi bir gelişme göstermiş bu tarihten sonra yukarıda ele alınan nedenler yüzünden çıkmaza sürüklenmiştir.[188]

---

[188] Fahri Türk, 'Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Doğu' Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Kitapları-1 Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul 2013 Sayfa. 122.

6.2 Müzakere Sürecinde Türkiye'nin Etkisi ve Aktif Arabulucu Rolü:

İran'ın 1979 İslam Devrimi öncesinde temelleri atılmış olan nükleer programı, 1990'lı yıllarda yeniden başlatıldıktan sonra İran, ABD-Batı ilişkilerinde önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Türkiye önceleri İran'ın nükleer programına kayıtsız kalsa da nükleer programdan dolayı İran ile Batı arasındaki gerginliğin son sekiz yılda artmasına paralel olarak, konuyla ilgilenmeye başlamıştır. 2000'li yıllarda İran'ın nükleer programı hem Türkiye-İran ilişkilerinde hem de Türkiye'nin Batılı müttefikleri ile temaslarında giderek artarak gündeme gelmeye başlamıştır. Türkiye'nin İran'ın nükleer programına yönelik artan ilgisinin en önemli sebebi, ABD'nin liderliğini yaptığı bir grup Batı ülkesinin, Türkiye'ye İran'a karşı işbirliği yapması için baskı uygulamasıdır. Türkiye'nin İran nükleer programıyla ilgilenmeye başlamasının ikinci nedeni ise İran nükleer programının yol açması muhtemel bölgesel etkilerdir.

Son olarak geçen on yıl zarfında Türkiye-İran ilişkilerinde kaydedilen ilerleme nedeniyle Türkiye, İran'ın nükleer programın ve onun muhtemel sonuçlarına karşı daha duyarlı hale gelmiştir**.**

Türkiye enerji ihtiyacının önemli bir kısmını İran'dan karşılamaktadır; iki ülke arasında 1996 yılında imzalanan doğalgaz anlaşması uyarınca 2001'den itibaren doğalgaz ithal edilmeye başlanması iki ülke arasındaki enerji alanındaki ilişkilerin hız kazanmasına neden olmuştur. Böylece 2011 yılına gelindiğinde İran Türkiye'nin doğalgaz ithal ettiği ülkeler sıralamasında Rusya'dan sonra ikinci sıraya yükselmiştir. 2005 ila 2011 yılları arasında Türkiye İran'dan toplam 40,8 milyar metreküp doğalgaz ithal etmiştir. Bundan başka Türkiye'ye doğalgaz sevkiyatı yapılacak 420 kilometrelik yeni bir boru hattının yapımına başlanmıştır.[189]

[189] Türk, *a.g.e.* s. 135.

Türkiye enerji ihtiyacının önemli bir kısmını İran'dan karşılarken, Tahran ile ihracatını artırarak ekonomisini geliştirmeye çalışmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye nükleer kriz nedeniyle İran'ın olası bir çatışma ortamına çekilmesini ve dolayısıyla bölgedeki mevcut istikrarsızlığın kontrol edilemez boyuta gelmesini önlemek için yoğun bir diplomatik çaba harcamaktadır.

İran'ın nükleer programından kaynaklanan sorunların AB ile İran arasındaki müzakerelerde çözülmesini bekleyen Türkiye, özellikle 2005 yılından sonra sorunların diplomatik yollardan çözümü için tarafları aktif olarak teşvik etmeye başlamıştır. Türkiye'nin bu tutumunda AB ile İran arasında üç yıl süren müzakerelerin başarısız olması; İran'da Mahmud Ahmedinecad'ın iktidara gelerek İran'ın nükleer programına hız vermesi; buna karşılık ABD'nin İran'ın nükleer programını engellemek için askeri operasyon ihtimalini gündeme taşıması gibi gelişmeler etkili olmuştur. Türk yetkililer, sorunun diplomatik yollardan çözümünün teşvik edilmesi yaklaşımı çerçevesinde Batılı muhataplarına diplomatik yolları daha fazla zorlamaları tavsiyesinde bulunurken, İranlı muhataplarından çatışmacı yaklaşımdan kaçınmalarını ve diplomasiden uzaklaşılmaksızın sorunun çözümü için daha fazla çaba göstermelerini istemiştir.[190]

Nitekim İran ve Batı arasında kesintiye uğrayan nükleer müzakereler Türk hükümetinin girişimleriyle 26 Nisan 2007'de yeniden başlamıştır. Dönemin İran Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri ve nükleer konulardaki Başmüzakerecisi Ali Laricani ile AB Yüksek Temsilcisi Javier Solana, Ankara'da bir araya gelerek görüşmelerde bulunmuştur.[191] Ancak ne bahsi geçen görüşmede, ne de onun devamındaki görüşmelerde İran ile Batı arasında nükleer sorunun çözümü yönünde somut bir ilerleme kaydedilememiştir. Türkiye'nin, özellikle Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın İran'ın nükleer programı ile ilgili tutumu, 2008 yılının sonlarında değişmeye başlamıştır. Türk hükümetinin yaklaşımındaki en önemli

[190] http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201076_bayram.pdf, erişim tarihi: 06.04.2013.
[191] "İran nükleer görüşmeleri Ankara'da başladı," Hürriyet, 25 Nisan 2007.

değişiklik Türkiye'nin önceki dönemlerdeki tecrübesinden hareketle, İran ile ABD arasında arabuluculuk yapabileceğini ilan etmesi olmuştur.[192] Yani Türkiye, daha önce yaptığı gibi tarafları diplomatik yollardan sorunlarını halletme hususunda teşvik etmek yerine bizzat arabulucu rolü oynamaya soyunmuştur. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın tavrının değişikliğinde etkili olan faktörlerden birisi, İran ile diyaloga gireceğini vadeden Barack Obama'nın Kasım 2008'de Amerikan başkanlık seçimlerini kazanmış olmasıdır.[193] Böylece Türkiye üzerinde İran'a karşı Batı ile işbirliği yapması yönündeki uluslararası baskı büyük ölçüde hafiflemiş ve İran ile Batı arasındaki sorunun diplomatik yollardan çözülmesi ihtimali güçlenmişti. Türk hükümetinin İran'a yönelik bu tutumunun ana belirleyicisi olarak Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 'Davutoğlu Doktrini'[194] olarak tanımlanan komşularla sıfır sorun politikasının olarak değerlendirilebilir. Uygulanmaya çalışılsa da, geriye dönüp baktığımız zaman bu doktrinin Türkiye'ye değil, diğer devletlere daha çok yaradığını görmekteyiz.[195]

İran ile Batı arasında "aktif" arabuluculuğa soyunan Türkiye'yi cesaretlendiren bir diğer gelişme ise ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'un Şubat 2009'da ziyaret ettiği Türkiye'de, yeni Amerikan yönetiminin İran ile ilişkiye geçmek için Türkiye'nin desteğini isteyeceğini belirtmesi olmuştur. Buna rağmen İran, Türkiye'nin İran ile ABD/Batı arasında arabuluculuk yapma teklifini "nazikçe" reddetmiştir.[196] Türkiye'nin İran ile Batı arasında resmen olmasa da fiili olarak "arabulucu" rolü oynaması ancak Ekim 2009'da Viyana'da imzalanan uranyum takas anlaşmasının başarısız olması üzerine başlamıştır.

---

[192] "Erdoğan Washington'da Konuştu," Hürriyet, 14 Kasım 2008.

[193] http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201076_bayram.pdf, erişim tarihi: 08.04.2013.

[194] 'Davutoğlu Doktrini' Türkiye'nin yumuşak güç unsurlarını arttırarak, bölgesel bağımlılığa dayalı, komşu ülkelerle sorunsuz ilişkiler ve uluslar arası örgütlerde görünürlüğün arttırılması politikasıdır. http://www.usakgundem.com/yazar/1911/davuto%C4%9Flu-doktrini-t%C3%BCrkiye%E2%80%99yi-akil-%C3%BClke-yap%C4%B1yor%E2%80%A6.html erişim tarihi: 19.11.2013.

[195] Türk Dış Politikasında Sıfır problemden Kaosa Doğru http://www.1news.com.tr/yazarlar/20120730113733876.html, erişim tarihi: 12.07.2013.

[196] "Ahmadinejad: No need for Turkish mediation," Press TV, 11 Mart 2009; "Türkiye arabulucu olamaz," NTV, 20 Ekim 2009.

İran'ın Viyana'da varılan anlaşmaya karşın yeni önerilerde bulunması Batılıların tepkisini çekmiş ve Batılılar İran'ın önerisini reddetmiştir. Buna rağmen Cenevre ve Viyana'da taraflar arasında yakalanan iyimser havanın ve Viyana anlaşması ile ortaya çıkan güven artırıcı adım fırsatının kaybolmaması için, dönemin UAEA Başkanı Muhammed Baradey ortaya yeni bir öneri artmıştır. Baradey 8 Kasım'da katıldığı bir televizyon programında, İran'ın elindeki az zenginleştirilmiş uranyumun İran'a nükleer yakıt teslim edilene kadar her iki tarafın da güvendiği bir ülke olan Türkiye'de depolanmasını önermiştir.[197] Baradey'in önerisine ABD'den ve Rusya'dan da destek gelmiştir. Böylece Türkiye, İran'ın nükleer programı ile ilgili sürece aktif olarak dâhil olmaya başlamıştır. Baradey'in önerisini ortaya atmasından sonra Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin İran'ın az zenginleştirilmiş uranyumunu depolamak için hazır olduğunu bildirmiştir. Hatta daha ileriye giderek ABD, UAEA ve İran arasında adeta mekik dokurcasına Baradey önerisinin hayata geçirilmesi için çalışmaya başlamıştır.

Baradey önerisinin ortaya atılmasından sonra konu ilk defa 9 Kasım 2009'da, İSEDAK Zirvesi için İstanbul'da bulunan İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad ve Dışişleri Bakanı Muttaki ile Türk muadilleri arasında görüşülmüştür. Dışişleri Bakanı Davutoğlu İranlı muadillerinin yanı sıra UAEA Başkanı Baradey ve Amerikalı yetkililerle de bir dizi görüşme yapmıştır.[198] Ancak İran'dan gelen ilk resmi açıklamalar oldukça olumsuz olmuştur. Nihayet İran Dışişleri Bakanı Manuchehr Muttaki 18 Kasım'da yaptığı açıklamada İran'ın zenginleştirilmiş uranyum stokunu kesinlikle ülke dışına çıkarmayacağını ilan etmiştir. Bu gelişmeler Batı tarafından Viyana anlaşmasını reddeden İran yönetiminin Baradey'in önerisini de kabul etmediği, böylelikle sorunun müzakere yoluyla çözümünü reddettiği şeklinde değerlendirilmiştir. Böylece, taraflar arasında güven artırıcı bir tedbir olarak düşünülen nükleer yakıt anlaşması ihtimalinin tükenmesiyle birlikte Batı ile İran arasında sorunların müzakere yoluyla çözülmesi

[197] "IAEA Chief: Iran should store enriched uranium in Turkey," Today's Zaman, 9 Kasım 2009.
[198] "Ankara İran'ın uranyumunu depolamaya sıcak bakıyor," Zaman, 10 Kasım 2009.

umutları da büyük öl-çüde kaybolmaya başlamıştır. Bu yeni durumda ABD, İran'a karşı yeni yaptırım tasarısı üzerinde uluslararası (özellikle Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri arasında) bir uzlaşı arayışına girerken İran, TNAR için ihtiyaç duyduğu yakıtı kendi imkânlarıyla karşılamak için uranyumu yüzde 20 oranında zenginleştirme hazırlıklarına başlamıştır.

Ortaya çıkan bu olumsuz tabloya rağmen Türkiye, İranlı yetkililer ile uranyum takası konusunda görüşmeye devam etmiştir. Davutoğlu bu tarihten sonra altı defa daha Tahran'a gitmiş ve İran Dışişleri Bakanı Muttaki de beş kez Türkiye'ye gelmiştir. Davutoğlu, İranlı muadili Muttaki, Amerikan Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ve UAEA yetkilileri ile de birçok telefon görüşmesi yapmıştır. Başbakan Erdoğan da bu süre zarfında ABD Başkanı Obama ve Almanya Şansölyesi Angela Merkel dâhil Batılı ve İranlı yetkililerle İran'ın nükleer programının çözümü konusunda çok sayıda görüşme gerçekleştirmiştir. Batılı muhataplarıyla yaptıkları görüşmelerde İran'a karşı yeni yaptırım kararı alınmasına karşı olduklarını belirten Türk yetkililer, soruna diplomatik yollardan çözüm bulunması konusunda ısrar etmiştir. Türk yetkililer İranlı muadilleriyle yaptıkları görüşmeler sırasında da İran'ın barışçıl nükleer programını desteklediklerini belirterek İran'ı Baradey önerisini yeniden değerlendirmesi konusunda teşvik etmiştir. Türkiye'nin girişimlerine karşılık İran'dan çelişkili cevaplar gelmiştir. Bir taraftan uranyum ve yakıt değişiminde adres olarak önerilen Türkiye ile sorun olmadığı belirtilirken diğer taraftan İran'ın uranyumunun ancak nükleer yakıtla eşzamanlı olarak İran topraklarında takas edilebileceği ifadesi uzunca bir süre tekrar edilmiştir.[199]

12-13 Nisan 2010'da Washington'da düzenlenen Nükleer Güvenlik Zirvesi sırasında İran'ın nükleer programı bir kez daha gündeme gelmiştir. ABD, Zirve'yi İran'a karşı hazırladığı yeni yaptırım karar tasarısına karşı destek bulmak için uygun bir zemin olarak değerlendirmeye çalışmıştır. Buna karşılık Türkiye'nin yaptırım kararına karşı duruşu ve İran'ın nükleer programından kaynaklanan sorunun çözümü

---

[199] http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201076_bayram.pdf, erişim tarihi: 17.05.2013.

için diplomatik yolların kullanılması girişimleri ile Brezilya'nın aynı yöndeki pozisyonu örtüşmüştür. Yeni yükselen güçlerden birisi olan ve BM Güvenlik Konseyi'nde daimi üyelik iddiasında bulunan Brezilya, uzun süreden beri İran'ın "barışçı" nükleer faaliyetlerini destekliyor ve sorunun diplomatik yollardan çözümünü istemekteydi. Brezilya Cumhurbaşkanı Lula da Silva yaptığı bir açıklamada İran'ın şimdiye kadar BM kurallarını ihlal etmediğini ve sadece Batılıların şüpheleri üzerine İran'a yaptırım uygulanmasına karşı olduğunu ifade etmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin geçici üyelerinden birisi olan Brezilya'nın Cumhurbaşkanı Da Silva, Washington Zirvesi sırasında Başbakan Erdoğan ile görüşerek İran'ın nükleer programı meselesinde barışçı bir çözüm oluşturma, gerekirse arabuluculuk yapma konusunda Türkiye ile görüş birliğine varmıştır.[200]

6.3. Türkiye – İran – Brezilya Uranyum Takas Antlaşması (Tahran Bildirisi)

Türkiye, Brezilya ile müzakere yoluyla çözümü için yeni bir öneri hazırlamış ve bu gelişmeden ABD Başkanı Obama'yı da haberdar ederek destek istemiştir. Da Silva ve Erdoğan'ın Obama'dan istediği destek Obama'nın Da Silva'ya hitaben yazdığı 20 Nisan tarihli mektupla gelmiştir. Bu mektupta Obama, "Brezilya'dan İran'ı uranyumunu Türkiye'nin himayesine vermesi için etki altına almasını" istemiştir.[201] Benzer içeriğe sahip başka bir mektup da Erdoğan'a gönderilmiştir. Washington Zirvesi'nin hemen ardından Dışişleri Bakanı Davutoğlu Brezilya'ya giderek bu ülkedeki mevkidaşı Celso Amorim ile bahsedilen öneri hakkında görüşmelerde bulunmuştur. Böylece Washington Zirvesi, Türkiye ve Brezilya arasında İran'ın nükleer programının diplomatik yollardan çözülmesi yönünde yeni bir girişimde bulunmaları için ortak bir zemin sağlamıştır.

28 Nisan'da Tahran'a giden Brezilya Dışişleri Bakanı Amorim, Batı ile İran

---

[200] http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201076_bayram.pdf, erişim tarihi: 17.05.2013.

[201] Barack Obama, "İran'la Nükleer Takasa Varız," Radikal, 29 Mayıs 2010.

arasındaki nükleer krizin aşılması için Türkiye ile birlikte arabuluculuk yapmayı önermiştir.[202] İran Brezilya'nın önerisine olumlu cevap vermiş; İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad 4 Mayıs 2010'da, nükleer yakıt anlaşmasında Brezilya'nın arabuluculuğunu prensip olarak kabul ettiğini açıklamıştır.[203]BM himayesinde düzenlenen NPT'nin gözden geçirildiği konferansın açılışına katılmak üzere New York'a giden Ahmedinecad, İran'ın nükleer yakıt takasına hazır olduğunu belirterek karşı tarafın samimiyet göstermesi durumunda bu sorunun çözülebileceğini söylemiştir. Ahmedinecad, bu kapsamda Başbakan Erdoğan'ın ve Brezilya Devlet Başkanı Lula da Silva'nın İran'a gideceklerini ve bu konuda görüşmeler yapacaklarını duyurmuştur.[204] Da Silva 16 Mayıs'ta üç yüz kişilik bir delegasyonla birlikte Tahran'a gitmiştir. Başbakan Erdoğan ise İran'dan anlaşmayla ilgili olumlu bir sinyal gelmediğini belirterek Tahran'a gitmeyeceğini açıklamıştır. Ancak İran'ın anlaşmaya razı olduğu haberinin gelmesi üzerine Erdoğan 16 Mayıs'ta Tahran'a gitmiştir. 17 Mayıs'ta Da Silva, Ahmedinecad ve Erdoğan'ın nezaretinde Amorim, Muttaki ve Davutoğlu uranyum takası mutabakatına ilişkin Tahran Bildirisini imzalamıştır.[205]

Brezilya, İran ve Türkiye Dışişleri bakanlarının imzaladığı Tahran Bildirisi tamamlanmış bir anlaşma değil, üç ülkenin İran ile Viyana Grubu (ABD, Fransa, Rusya ve UAEA) arasında nükleer yakıt takası anlaşması yapılmasını sağlamak için vardıkları mutabakatı göstermektedir. Diğer bir deyişle, İran, Tahran Bildirisi'ne imza atarak bildiride belirtildiği üzere Viyana Grubu ile nükleer yakıt takası konusunda anlaşmaya hazır olduğunu beyan etmiştir.

Bildirinin ilk maddesinde Türkiye ve Brezilya, NPT çerçevesinde İran'ın barışçıl amaçlı uranyum zenginleştirme faaliyetleri dâhil nükleer enerji araştırma-geliştirme ve kullanma hakkını kabul etmiştir. Bildiride, İran ve Viyana Grubu

---

[202] "Brezilya: Türkiye ile arabuluculuk yapabiliriz," NTV, 28 Nisan 2010
[203] "Iran accepts Brazil mediation on nuclear fuel deal," BBC News, 5 Mayıs 2010.
[204] "Erdoğan İran'a gidecek," Hürriyet, 5 Mayıs 2010.
[205] Bildirinin tam ve orijinal metni için bkz. "Joint Declaration of the Ministers of Foreign Affairs of Turkey, Iran and Brazil," http://www.mfa.gov.tr/17_05_2010-joint-declaration-of-the-ministersof-foreign-affairs-of-turkey_-iran-and-brazil_.en.mfa>, erişim tarihi: 17.06.2013.

arasında nükleer yakıt takası anlaşmasına varılmasının, nükleer enerjiyle ilgili konularda uluslararası alanda yapıcı ve olumlu bir havanın yaratılması ve işbirliği sürecinin başlaması için önemli bir adım olacağı belirtilmiştir. Bu çerçevede İran, düşük düzeyde zenginleştirilmiş 1200 kg uranyumu Türkiye'ye emanet bırakmayı kabul etmiştir.[206] Türkiye ve Brezilya ise Türkiye'ye emanet edilen uranyumun İran'ın malı olduğunu kabul etmiş ve İran'a isterse uranyumun Türkiye'de depolanma ve saklanma koşullarını izleme izni vermiştir. Üç ülke, İran'ın bildiride belirtilen hususları kabul ettiğini 7 gün içinde resmi kanallardan UAEA'ya bildirmesi ve daha önce İran'a 120 kg uranyum yakıtı vermeyi kabul etmiş olan Viyana Grubunun cevabını beklemesi konusunda anlaşmıştır. Taraflar, Viyana Grubu'nun olumlu cevap vermesi durumunda takas anlaşmasının detaylarının görüşülmesini ve yazılı bir anlaş-maya varılmasını öngörmüştür. Kesin anlaşma sağlandığı takdirde İran, bir ay içerisinde az zenginleştirilmiş uranyumu Türkiye'ye göndermeyi kabul etmiş, karşılığında Viyana Grubu'nun 120 kg nükleer yakıtın en geç bir yıl içinde İran'a teslim edilmesini istemiştir. Anlaşmaya riayet edilmemesi halinde Türkiye, İran'ın isteği doğrultusunda, depoladığı uranyumu derhal ve koşulsuz olarak İran'a geri vermeyi kabul etmiştir.[207]

Tahran Bildirisi ile İran, 2009 yılının Ekim ayında önce "evet" dediği, ancak sonra yeni şartlar ileri sürdüğü uranyum takas anlaşmasını kabul ettiğini duyurmuş oldu. Kasım ayında Baradey tarafından ortaya atılan İran'ın az zenginleştirilmiş uranyumunu Türkiye'ye göndermesi önerisi de İran tarafından reddedilmişti. Türkiye'nin aylarca süren ikna çalışmalarına rağmen İran nükleer yakıt takasının eşzamanlı olması ve İran topraklarında gerçekleştirilmesi talebinden geri adım atmamıştı. Ancak Brezilya'nın devreye girmesinden sonra ve ABD'nin Rusya ve Çin'i yeni yaptırımlar konusunda ikna etmesinden sonra İran az zenginleştirilmiş uranyumunu Türkiye'de depolamayı kabul etmiştir. Bu nedenle başlangıçta İran ile

---

[206] İran: Uranyum Takası Türkiye'de Yapılacak", Radikal, 17 Mayıs 2010, http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=997227&Date=17.05.2010&Categor yID=81, erişim tarihi: 17.06.2013.

[207] 17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu",http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortakdeklarasyonu.tr.mfa, erişim tarihi: 20.07.2013.

Batı arasındaki ihtilafların çözümü konusunda güven artırıcı bir adım olarak görülen takas anlaşması, arada geçen bunca zamandan sonra kendisinden beklenen etkiyi yaratamamıştır.

ABD, 5+1 üyeleri ve UAEK bildiriye ihtiyatla yaklaşmıştır. Tahran Bildirisi'nin beklenen etkiyi yaratmamasının ilk nedeni, yukarıda da ifade edildiği gibi İran'ın uzun süre direndikten sonra, ancak BM Güvenlik Konseyinden yeni yaptırım çıkma ihtimali güçlenince anlaşmaya razı olmasıdır. İkincisi, İran'ın Bildirinin imzalandığı gün yüzde 20 oranında uranyum zenginleştirmeye devam edeceğini açıklamış olmasıdır. Bu açıklama, İran'ın pozisyonunu değiştirmeye niyeti olmadığı şeklinde değerlendirilmiş, Çin ve Rusya'nın Amerika'nın yeni yaptırım arayışına desteklerini sürdürmelerine neden olmuştur. Tahran Bildirisi'nin beklenildiği üzere güven inşa edici etki yaratamamasının bir diğer nedeni de bildiride NPT'ye üye ülkelerin barışçı nükleer enerji elde etme ve kullanma hakları tanındığı halde, Güvenlik Konseyi'nin ve UAEA'nın NPT çerçevesindeki yükümlüklerini tam olarak yerine getirmediği için İran aleyhinde aldıkları kararların göz ardı edilmiş olmasıdır.[208]

[208] Emily B. Landau, "Brazil and Turkey: Mediators for what?" Jerusalem Post, 18 Mayıs 2010.

6.4 İran'ın Nükleer Silah Geliştirmesinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi:

Tahran Bildirisi, Türkiye ve Brezilya'nın girişimlerine rağmen beklenen ve istenen uzlaşı zeminini sağlayamamış ve BM Güvenlik Konseyi'nden yeni yaptırım kararı çıkma ihtimaline karşı İran'ın yaptığı diplomatik bir manevra olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle Washington yönetimi, İran'a yeni bir yaptırım uygulanması konusunda Güvenlik Konseyi'ne talepte bulunmuştur. Türkiye ve Brezilya diplomatik müzakerelere devam edilmesi gerekçesiyle yeni yaptırımlara karşı çıkmasına rağmen 1929 sayılı yaptırım kararı Türkiye ve Brezilya'nın "hayır", Lübnan'ın ise "çekimser" oyuna karşı 12 "evet" oyu ile Güvenlik Konseyi tarafından 9 Haziran 2010'da kabul edilmiştir.[209]

Tahran yönetimi, Güvenlik Konseyi'nin yaptırım kararı sonrasında uranyum zenginleştirme çalışmalarının NPT'den kaynaklanan bir hakkı olduğunu vurgulayarak nükleer faaliyetlerine devam etmiş ve kısa bir süre sonra yaklaşık 40 kg %20 oranında zenginleştirilmiş uranyum ürettiğini açıklamıştır.[210]

Bu gelişmelere karşın askıda bulunan görüşmelere tekrar başlanması için Türkiye öncülüğündeki diplomatik arayışlar devam etmiş ve 5+1 üyeleriyle İran arasındaki müzakereler bu kez 21–22 Ocak 2011 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında Viyana grubu ülkeleri ABD, Rusya ve Fransa ile İran ilk kez ayrı bir toplantı gerçekleştirmiş,[211] ancak 5+1 üyelerinden oluşan heyete başkanlık yapan AB Dış Politika Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton görüşmeler sonrasında müzakerelerden olumlu bir sonuç alamadıklarını

---

[209]Çin ve Rusya daha önceki tutumlarının aksine bu oylamada "evet" oyu kullanmışlardır; Security Council Imposes Additional Sanctions on Iran, 9 June 2010, http://www.un.org/ News/Press/docs// 2010/sc9948.doc.htm, erişim tarihi:20.07.2013.

[210] Türkmen, a.g.e. s.11.

[211] "22 Ocak 2011, P5+1 ile İran Arasında 21-22 Ocak 2011 Tarihlerinde İstanbul'da Gerçekleştirilen Toplantı Hk",http://www.mfa.gov.tr/no_-28_-22-ocak-2011_-p5_1-ile-iran-arasinda-21-22-ocak-2011-tarihlerinde- istanbul_da-gerceklestirilen-toplanti-hk_.tr.mfa, erişim tarihi: 20.07.2013.

belirtmiştir. Ashton, İran'ın nükleer programını sadece barışçıl amaçlarla sürdürdüğüne ilişkin argümanlar ortaya koyması gerektiğini ve İran'ın işbirliği için gerekli tavrı sergilemediğini vurgulamıştır. Dolayısıyla İstanbul görüşmelerinden de nükleer krizi diplomatik yöntemlerle çözecek somut bir ilerleme kaydedilememiştir. Yapılan müzakerelerden bir kez daha sonuç çıkmaması üzerine UAEK Başkanı Yukiya Amano tarafından İran nükleer çalışmalarıyla ilgili bir rapor hazırlanmıştır. 9 Kasım 2011 tarihinde açıklanan UAEK raporunda, İran nükleer santrallerinde nükleer silah üretmeye yönelik birçok deney yapıldığı ve gerçekleştirilen bu deneylerin bir kısmında da başarıya ulaşıldığı aktarılmıştır. Raporda ayrıca İran'ın nükleer silah tasarımı ve üretimi konusunda faaliyetlerde bulunduğu ve bu yönde denemeler yaptığı belirtilmiştir. Öte yandan raporun vurguladığı önemli hususlardan biri de, İran'ın nükleer savaş başlığı elde etmek için bilgisayar simülasyonları ve modellemeleri gerçekleştirdiğini, nükleer enerji mühendislerinin nükleer başlıkların füzelere uyumu konusunda çalışmalar yaptığını ve bu kapsamda orta menzilli Şahab 3 füzesinin nükleer füzeye dönüştürülmeye çalışıldığını ileri sürmüş olmasıdır.[212]

Diğer taraftan müzakerelerin yapılamadığı 15 aylık süreçte İran'a uygulanan yaptırımlar etkili olmaya başlamış ve Tahran yönetimi müzakerelere tekrar başlanılmasına hazır olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin de girişimleriyle 14 Nisan 2012'de 5+1 ülkelerinin temsilcileri ile İran temsilcileri İstanbul'da yeniden müzakerelere başlamıştır. İstanbul görüşmesinin ardından5+1 ülkelerinin temsilcilerine başkanlık eden Catherine Ashton ve İran heyetine başkanlık yapan İran Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Said Celili müzakerelerin olumlu geçtiğini belirterek müteakip toplantının 23 Mayıs 2012 tarihinde Bağdat'ta yapılacağını açıklamışlardır. Müzakerelerde NPT'nin esas alınması vurgulanmış, barışçıl nükleer araştırmaların serbest olduğu fakat gerçekleştirilen nükleer faaliyetlerin NPT rejimine ve Ek Protokole uygun bir şekilde UAEK'nın denetimine

[212] Raporun tamamı için bkz. "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran", GOV/2011/65, http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2011/gov2011-65.pdf, erişim tarihi: 21.07.2013.

açık ve şeffaf olması gerektiği ifade edilmiştir.

Türkiye'nin İran nükleer programına yaklaşımı ilkesel ve nettir. Türkiye, NPT'ye üye ülkelerin sivil amaçlı nükleer enerji üretme hakkı olduğunu ileri sürmekte; askeri amaçlı nükleer faaliyetlere ve nükleer silahlanmaya karşı olduğunu belirterek NPT rejimine taraf ülkelerin nükleer programlarını uluslararası denetime açık ve şeffaf geliştirmeleri gerektiğini savunmaktadır. Bu çerçevede Türkiye, İran nükleer programına ilişkin yürüttüğü politikalarda "NPT'ye üye bir ülke olarak İran'ın da barışçıl amaçlı araştırma, üretme ve kullanma (nükleer zenginleştirme faaliyetleri dâhil nükleer yakıt çevrimi) hakkının bulunduğunu" belirtmektedir. Türkiye, barışçıl amaçlı nükleer enerji hakkı üzerinde dururken bu hakkın kullanılmasının NPT'de belirtilen sınırlama ve yükümlülüklere uygun olması gerektiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda İran'ın NPT'den kaynaklanan hak ve yükümlülüklerini tehlikeye sokacak tedbir, eylem ve retorik açıklamalardan kaçınarak her türlü çatışmacı davranışlardan uzak durmasını ve bunun yerine nükleer alanda işbirliği yapmasını istemektedir.[213]

Türkiye ve İran zaman zaman bölgede rekabete girseler de komşu olmaları sebebiyle iyi ilişkiler kurma gayretindedir. Nükleer program konusunda her iki ülke birbirine kuşkuyla yaklaşmaktadır. İran Türkiye'nin kurulduğu günden bugüne kadar Batı blokunda olması sebebiyle Türkiye'ye karşı mesafeli ve kuşkulu yaklaşmaktadır. Türkiye'nin İran'a yönelik politikası ise ABD ve İsrail'in gölgesinde gerçekleşmektedir. Türkiye'nin İran politikası daha çok müttefiki ABD ve AB'nin İran politikasına ve baskılarına nasıl tavır alacağı konusunda olmuştur. Türkiye İran'a yönelik sürdürülen zorlayıcı ekonomik yaptırımlara, baskılara ve askeri güç kullanımına karşıdır. Türkiye bu sorunun ancak ikna yoluyla çözüme kavuşabileceğini, güç kullanmanın işi daha da zor bir hale getireceğini savunmaktadır. Türkiye diplomatik çözümden yanadır ve ABD ile İran arasında arabulucu rol oynamak istemektedir. Türkiye askeri müdahaleye de son derece

[213] "17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu".

karşıdır. Olası bir askeri müdahalenin İran'ın nükleer çalışmalarını durdurmayacağını yalnızca erteleyeceğini tahmin etmektedir. Bu durumun bütün İranlıları rejimin arkasında birleşmeye yol açacağını öngörmektedir.[214]

Türk-İran ilişkilerinin bugün ilginç bir safhaya ulaştığı görülmektedir. İran'ın nükleer programı ve Suriye hududuna yerleştirilen Patriot füzelerine tepkisi dışında halen Türkiye ile İran arasında üç ana konuda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, İran'ın Suriye'de Esad rejimine askeri dâhil her türlü yardımı yaparken Türkiye'nin muhalif güçlere verdiği destekten kaynaklanmaktadır. İkinci konu Irak'ı bir arka bahçe ve Başbakan Maliki'yi de kendisine yakın bir yardımcı ortak olarak gören İran'ın Türkiye'nin Irak'ta ülkenin siyasi bütünlüğünü sağlamak amacıyla Irak'taki bütün etnik ve dini kesimlerle yürüttüğü yakın ilişkilerden duyduğu hassasiyettir. Üçüncü görüş ayrılığı ise NATO'nun ülkemizde (Kürecik) konuşlu erken uyarı radarından kaynaklanmaktadır.

Türkiye ve İran'ın politikaları ve karşılıklı çıkarları gittikçe birbiri ile uyuşmaz hale gelmektedir. İran üst düzey yetkililerinin Türkiye aleyhindeki demeçleri prensipte tepkinin ötesinde bir anlam taşımaktadır. Nitekim son zamanlarda uzun süre pürüzsüz görülen Türkiye-İran ilişkilerinin çelişkileri daha bariz hale gelmiştir. Bu açıdan İran'ın nükleer programı dâhil bölge istikrarını tehlikeye sokan çeşitli politikalarının değerlendirilmesinde fayda vardır. Bir yandan kendi güvenliğinin gereklerini ekonomik ve ticari çıkarlarını gözetirken diğer yandan İran'ın takip ettiği genel politika ve özellikle de nükleer programının bölgede yarattığı kaygı ve endişeleri ciddi şekilde değerlendirmesi gerekir.

---

[214] Yeliz Yazan, İran Nükleer Programı Muhtemel Senaryolar ve Türkiye'nin denge Politikası Çabaları http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/Imagesimages/files/13.pdf erişim tarihi: 21.07.2013.

Türkiye'nin İran politikasında ayrıca ABD ve Batı ile ilişkilerini, NATO dayanışmasını ve AB ile üyelik sürecini de göz ardı etmemesi önem taşımaktadır.[215]

6.5. Özet

Türkiye-İran ilişkileri her zaman büyük önem taşımakla beraber farklı dönemlerde inişli çıkışlı bir seyir göstererek 1926 senesinde imzalanan Güvenlik ve Dostluk Anlaşması ile istikrarlı bir eksene oturtulmuştur. Ancak iki ülke arasında İslam devrimi öncesinde bile bir rekabet olagelmiştir. İslam devrimi kuşkusuz Türkiye'deki rejimin tam bir antitezi olarak tezahür etmiş ve bu durum uzun bir süre İran ile Türkiye arasında gerginlikler yaratmıştır. Tarihi açıdan bakıldığında İran Şiiliği Osmanlı Devleti dahil bölgedeki güçlere karşı siyasi bir ideoloji olarak gelişmiş ve bir araç olarak kullanılmıştır. Sünniliğe ve özellikle halifeliğe karşı dini bir ideoloji olarak gelişmiştir. Son yıllarda İran ile ilişkilerimiz hemen her alanda özellikle ticari alanda belirli şekilde gelişmiş, ticaret hacmi 2012 yılında 20 milyar doları aşmıştır. İran'dan petrol ve doğal gaz ithalatı ticari ilişkilerin bel kemiğini teşkil etmektedir. Yaptırımlara rağmen Türkiye halen petrol ve gaz ihtiyacının daha az oranda olsa da İran'dan karşılanmağa devam etmektedir. Türkiye, İran'ın nükleer programının barışçı amaçlı olduğu noktasından hareketle konunun yaptırımlar yerine siyasi müzakereler yolu ile çözümleneceği görüşündedir. Türkiye, bu görüşünü gerek Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde gerek UAEA'da görüşmelerde dile getirerek oylamalara bu çerçevede katılmıştır. Ayrıca konunun barışçı yollardan bir çözüme ulaştırılması amacıyla 2010 yılında Türkiye-İran-Brezilya Nükleer Anlaşmasının imzalanmasında büyük rol oynamıştır. Ancak Anlaşma'nın uygulamaya dönüşemediği bilinmektedir. Türk-İran ilişkilerinin bugün ilginç bir safhaya ulaştığı görülmektedir. İran'ın nükleer programı ve Suriye hududuna yerleştirilen Patriot füzelerine tepkisi dışında halen Türkiye ile İran arasında 3 ana

[215]Son Gelişmeler Işığında İran ve İran-Türkiye İlişkileri http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2379:son-gelimeler-inda-ran-ve-tuerkiye-ran-likileri&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150, erişim tarihi: 22.07.2013.

konuda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, İran'ın Suriye'de Esad rejimine askeri dahil her türlü yardımı yaparken Türkiye'nin muhalif güçlere verdiği destekten kaynaklanmaktadır. İkinci konu Irak'ı bir arka bahçe ve Başbakan Maliki'yi de kendisine yakın bir yardımcı ortak olarak gören İran'ın Türkiye'nin Irak'ta ülkenin siyasi bütünlüğünü sağlamak amacıyla Irak'taki bütün etnik ve dini kesimlerle yürüttüğü yakın ilişkilerden duyduğu hassasiyettir. Üçüncü görüş ayrılığı ise NATO'nun ülkemizde (Kürecik) konuşlu erken uyarı radarından kaynaklanmaktadır. Türkiye ve İran'ın politikaları ve karşılıklı çıkarları gittikçe birbiri ile uyuşmaz hale gelmektedir. İran üst düzey yetkililerinin Türkiye aleyhindeki demeçleri prensipte tepkinin ötesinde bir anlam taşımaktadır. Netice olarak son zamanlarda uzun süre pürüzsüz görülen Türkiye-İran ilişkilerinin çok yakın bir dönemde tersine bir durum sergileme olasılığı çok yüksek görünmektedir. Doç Dr. Savaş Genç ile yapılan söyleşide de (Ek-2) değinildiği gibi, Suriye konusu Türkiye-İran ilişkileri açısından iyi bir test olmuş, Türk dış politikasında İran'ın gelecek yıllarda bir tehdit olarak algılanma olasılığının yüksek olduğu değerlendirilmiştir.

7. SONUÇ

1990'ların başında ABD'nin süper güç statüsünü daha uzun yıllar sürdürebilmesinin planlarını yapan Amerikan yöneticileri için, nükleer kapasiteye sahip bir İran kabul edilemeyecek bir gelişmedir. Nükleer teknolojiye ve dolayısıyla da nükleer silahlara sahip bir İran, hem ABD'ye hem de onun bölgedeki müttefik ve çıkarlarına doğrudan bir tehdit oluşturacaktır. İran için ise, her ne kadar açıkça ifade etmeseler de, ABD tehdidini gidermenin tek ve en etkili yolu nükleer teknolojiye ve sonra da nükleer silahlara sahip olmak gözükmektedir. Çünkü ABD'nin Irak'ın işgaline ilişkin gerekçelerinin daha baştan hepsinin yanlış ve asılsız çıkması ve buna rağmen işgali gerçekleştirmesi, İran'ın kendi güvenliğine yönelik muhtemel gelişmelerin habercisi niteliğindedir. Bu anlamda hem ABD'nin İran politikası hem de İran'ın kendisine yönelik artan Amerikan tehdidine karşı müttefik arayarak uluslararası alanda yalnızlığını gidermeye çalışması ve nükleer teknoloji geliştirmeye daha fazla ağırlık vermesi, iki ülkenin de daha fazla güvenlik arayışının yansımaları olarak değerlendirilebilir.

ABD, Clinton döneminde geçmişe ilişkin İran konusunda büyük hatalar yaptıklarını itiraf etmiş, ancak bu ülkeyi uluslararası alanda soyutlama politikasından da vazgeçmemiştir. Ayrıca ABD, Orta Doğu'da İran'ı kendisine tehdit olarak gören başka bir ülkeyi, İsrail'i, müttefiki olarak kabul etmekte ve bu ülkenin nükleer silahlar da dahil kitle imha silahlarına sahip olmasını olağan kabul etmektedir. İran ise ABD'nin Orta Doğu bölgesinde İsrail ve başka ülkeleri desteklemesini, her ne kadar bu ülkeler kendi güvenliklerini sağlamak için yaptıklarını söyleseler de, kendisine tehdit olarak algılamaktadır. ABD ve İsrail gibi iki nükleer ve konvansiyonel güce karşı tek başına karşı koyabilmenin güçlüğünün farkında olan İran, nükleer güç olma isteği yanında Rusya ve Çin ile işbirliği imkanlarını geliştirmeye çalışmaktadır.

ABD'nin itirazlarına rağmen Rusya, SSCB dönemindeki süper güç statüsünün özlemi ile olsa gerek, İran ile nükleer santraller kurulması ve

konvansiyonel silah ticareti konularında işbirliği yapmaktadır. Çin de aynı şekilde artan enerji ihtiyacı ve büyük güç olması nedenleriyle İran ile işbirliğine gitmektedir. Ancak ABD'nin tek süper güç olması, hem Rusya'yı hem de Çin'i İran ile yaptıkları işbirliğinin derinliği konusunda etkileyebilmektedir. ABD ve İsrail, İran'ın nükleer silah sahibi olmasının Orta Doğu'daki "dengeyi" bozacağını ve bunun da bölgede var olan "barışı" ve "istikrarı" sona erdireceğini savunmaktadırlar. Oysa bugün tartışılan en önemli sorun Ortadoğu'da olan değil, olmayan barış ve istikrardır. Bunun da en önemli sebebi, Filistin sorunu merkezli Arap-İsrail sorunlarına çözüm bulunamamış olmasıdır. Bugün Mısır ve Ürdün, İsrail ile barış antlaşmaları imzalamışlardır. Suriye'nin İsrail'in Golan Tepelerinden çekilmesi ve 1967 sınırları içinde bir Filistin devletinin kurulması durumunda İsrail ile bir barışa yanaşacağı ihtimali yüksektir denebilir. İran da bu şekilde davranan bir İsrail ile resmi bir barış antlaşması imzalamasa da ona karşı daha yumuşak olabileceği söylenebilir. Oysa kitle imha silahları ile donanmış ve Amerikan desteğini de güçlü şekilde yanında bulan İsrail'in, Filistin yönetimi ile imzalanan Oslo Barış Antlaşmasını ve barış planını bile uygulamaktan sürekli olarak kaçındığı gözlenmiştir. Dolayısıyla Orta Doğu'da daha kalabalık nüfusu, ekonomik, askeri potansiyeli ve radikal söylemiyle İran'ın nükleer silah elde etmesi doğal olarak ABD ve İsrail'i oldukça rahatsız etmektedir. Çünkü böyle bir durumda ABD artık genel olarak Orta Doğu'da ve özel olarak da İran'a karşı politikalarında rahat olamayacağını hissetmektedir.

Yine ABD'nin, İran'ın nükleer silah elde etmesinden duyduğu endişenin, aslında Tahran'ın bunu ABD'ye veya İsrail'e karşı kullanması ihtimalinden ya da İran rejiminin bunu terörist gruplara vermesi ihtimalinden kaynaklandığını söylemek de zordur. İran'ın ABD'ye veya İsrail'e karşı bu silahı kullanması durumunda kendisinin daha ağır şekilde nükleer silahlarla cezalandırılacağı bir gerçek olarak ortadadır. Yine İran tarafından desteklendiğine inanılan herhangi bir terörist grubun böyle bir silahı ABD ya da İsrail'e karşı kullanması durumunda tek suçlanacak ve cezalandırılacak olan İran olacaktır. Nükleer bir saldırı ile tamamen yok olma tehlikesi karşısında olan İran'ın, Hizbullah veya İslami Cihat gibi örgütlere nükleer silah vermek bir yana, bu ve başka örgütlerin nükleer silahı başka yollardan ele

geçirmiş olsalar bile bunları İsrail veya ABD'ye karşı kullanma çabasından vazgeçirme yönünde çalışacağı kuvvetle muhtemeldir. O halde İran nükleer teknoloji veya silah elde etmekle neyi amaçlamaktadır?

İran'ın nükleer silah elde ederek, Orta Doğu'da Soğuk Savaşın sınırlamalarından kurtulmuş ABD'den ve nükleer silahlarla donanmış İsrail'den kendisine yönelebilecek herhangi bir askeri saldırıyı önlemeyi ve böylece güvenliğini ve rejimin bekasını garanti altına almayı amaçladığı söylenebilir. Nükleer silaha sahip bir İran kendisini daha güvende hissederek daha rahat hareket edecek, bu da İran'ın küresel ve bölgesel politikalarda rolünün daha da artmasına yol açacaktır. Bu anlamda ABD ve İsrail için İran'ın nükleer faaliyetleri sorunu, nükleer silahlara sahip İran'ın Ortadoğu'da kendilerine karşı muhtemel bir denge kurmasını önlemek isteğiyle ilgilidir. Yoksa konu ABD'nin ileri sürdüğü gibi bölgesel güç dengesinin İran lehine değişmesi durumu ile ilgili gözükmemektedir. Çünkü İran bölgedeki güç dengesini; nükleer silahlara ve ikinci vuruş kapasitesine sahip olduktan sonra ve kendisine karşı yönelebilecek bir nükleer saldırıyı kesin şekilde önleyebilecek bir teknolojiye sahip olduğu anda ancak bozmuş olur. İran nükleer silahlara sahip olsa bile, kendisine karşı bir nükleer saldırıyı kesin şekilde önleme yeteneğinden orta ve uzun vadede yoksun olacağı düşünülürse, bu silahları ne ABD'ye ne de İsrail'e karşı kullanabilecektir. Ancak İran'ın nükleer silah gücü dolayısıyla kendisine karşı herhangi bir askeri saldırıyı caydırma kapasitesine sahip olacağı da açıktır. Bunun da Soğuk Savaş dönemindekine benzer, ancak bölgesel alanla sınırlı, bir dengenin ortaya çıkmasına yol açması büyük bir olasılıktır. Böyle bir durumda da ABD Orta Doğu bölgesinde ekonomik, siyasi, askeri ve ideolojik çıkarlarını hayata geçirmek konusunda daha az rahat olacaktır. Soğuk Savaş döneminde nükleer silahların oluşturduğu dehşet dengesi, 1945 sonrası Avrupa'da yeni bir büyük çaplı savaşın ortaya çıkmamasında ve hatta bir refah ve güven unsuru olarak AB'nin kurulup gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Aynı şekilde Pakistan ve Hindistan arasında daha birkaç yıl önce ortaya çıkan savaş ihtimali iki tarafında nükleer silahlara sahip olmaları nedeniyle giderilmiş, taraflar aralarındaki Keşmir sorununun çözümü konusunda daha olumlu davranmaya başlamışlardır. İran ile ABD arasında 1979'dan

bu yana devam eden düşmanlığın ve Orta Doğu'da yıllardır süren kaosun kaderinde nihai barışa ulaşmak için, belki de Soğuk Savaşın ortaya çıkardığı dehşet dengesine benzer bir süreçten geçmek vardır.

İran'a yönelik muhtemel senaryolardan bir diğeri askeri müdahaledir. Yaptırımlar ve İran'ın bunlar karşısında her geçen gün daha da keskinleşen tutumu kamuoyunda askeri müdahalenin her an olabileceği hissini yaratmıştır. ABD'den ziyade İsrail İran'ı vuracak söylemleri dikkat çekmektedir. Bu söylem artık bir senaryodan ibaret kuvvetle olası bir durumdur. İran'ın nükleer silah üretmesi İsrail için beka sorunudur. İsrail'in kendi bekası için dönüşü olmayan bir yerde İran'ı vurma olasılığı çok yüksektir. İsrail'in bugüne kadar İran nükleer tesislerine füze saldırısında bulunması ABD ve Rusya tarafından ertelenmiştir. Mevcut koşullar İsrail'in kendi varlığı tehdit altındayken ABD ve Rusya'ya danışmadan saldırıda bulunma olasılığını gündeme getirmektedir. İsrail ABD'nin desteği olmadan İran nükleer tesislerini tamamen yok edemeyeceğinin farkında olmasına rağmen, İran'ın nükleer çalışmalarını 3-5 yıl geriye götürebileceğini ummaktadır.

Bütün uluslararası diplomatik yolların başarısız olması durumunda İsrail tek başına askeri saldırıda bulunmalı mı sorusuna İsrail halkı %49'a karşı % 46'ı ile ''evet'' demiştir. İran'ın yıllar içinde nükleer silah sahibi olabileceğini düşünüyor musunuz sorusuna ise % 70'e evet %18'e hayır yanıtı verilmiştir. İran'ın nükleer silah elde ettikten sonra İsrail'e kullanacağı yönünde halk arasında da güçlü bir inanç vardır. Bu soruya İsrailliler % 66 evet, % 32 hayır yanıtı vermiştir. İran nükleer çalışmalarının İsrail'in varlığına bir tehdit oluşturup oluşturmadığı sorusuna ise İsrail halkının tepkisi çok nettir. % 82 oranında evet varlığımıza tehdittir denilmiştir. İran'ın nükleer silah kullanması durumunda İsrail halkının % 82'si İsrail'de yaşamayı düşünmediklerini ifade etmesi böyle bir olasılığın sonuçlarının vahimliğini ortaya koymaktadır. Anketteki belki de en can alıcı soru ''İsrail'in İran nükleer saldırısı tehdidiyle yaşamasının maliyeti, İran'a saldırıda bulunmasının maliyetinden daha mı fazladır'' sorusudur. Bu soruya kamuoyu % 65 evet derken % 27 hayır demiştir. ABD ile işbirliği olmadan İsrail'in tek başına İran'a müdahalede bulunması

olasılığına genel bakış ise % 34,9'dur. Görüldüğü üzere İsrail halkı da İran'a askeri saldırıyı olumlu olarak değerlendirmekte ve kendi ülkesel varlıklarının devamı için bunu zaruri görmektedir. İsrail'in İran'a yönelik saldırısı konusunda ABD kamuoyu yoklamasına bakıldığında ise ABD kamuoyunun % 69'u diplomatik yollara başvurmaktan yanadır. İsrail'in İran'a saldırması durumunda ABD halkının yalnızca % 25'i İsrail isterse ABD'nin askeri destekte bulunmasından yanayken, %14'ü yalnızca diplomatik destekte bulunulmasından yanadır. İran'ın nükleer silah sahibi olması durumunda ise ABD halkının % 62'si bu silahları İran'ın İsrail'e karşı kullanacağını düşünmektedir. ABD halkının İsrail'e oranla askeri saldırıdan yana olmadığı açıktır. ABD kamuoyu askeri saldırının nükleer silah üretimini yok etmeyeceğini yalnızca 3-5 sene erteleyeceğini savunmaktadır. İsrail için İran doğrudan ve varlığını yok edebilecek bir tehditken ABD için bu derece net ve varlık sebebi bir tehdit değildir. Yalnızca ''prestij'' tehdidi olabilir. Bütün bu karmaşık durum içinde Türkiye ise çok yönlü politika üretmek zorunda olmakla birlikte bir nevi iki arada kalmıştır. Her şekilde Türkiye'nin ekonomik olarak zarar göreceği aşikardır.

EKLER

- **Ek 1- Doç. Dr. Atilla SANDIKLI[*] ile Yapılan Söyleşi**

SORU: Bilindiği üzere, İran ve Kuzey Kore nükleer programları açısından Batılı devletlerce haydut devletler olarak nitelendirilmişlerdir. Kuzey Kore'den ziyade İran'ın nükleer programı çok daha endişe verici olarak değerlendirilmektedir. Sizce özellikle nükleer kulübe dahil devletlerce, İran'ın nükleer programına karşı çıkılmasının temel sebebi İsrail'in güvenliğini sağlamaya mı yöneliktir?

Baktığımızda İran nükleer programına karşı çıkışın sebepleri arasında İsrail'in güvenliği önemli bir rol oynamaktadır ancak sadece buna bağlamak yetersiz bir değerlendirme olur. İran'ın jeopolitik ve jeokültürel yapısı ana etkeni oluşturur diyebiliriz. İlk olarak jeopolitik yapısına bakıldığında özellikle petrol ve doğalgaz rezervlerinin hatırı sayılır miktarda olmasının yanı sıra bu kaynakların bulunduğu bölgenin de tam ortasında yer almakta, aynı zamanda bunların ulaşım kaynaklarını kontrol eden bir coğrafyaya sahiptir. İkinci önemli etken jeokültürel yapısıdır. İran köklü bir tarih ve emperyal yapıya sahip bir devlettir. Bu emperyal yapısı özellikle 1979 devrimiyle Müslüman olduktan sonra, devrim ihracı söylemleri ile iyice hissedilmiştir. İslami ve Şii yapılanmayı kullanmak suretiyle etki alanını genişletme, Orta Doğu bölgesinde birincil bölgesel güç olma amacı güdebilecek bir yapıya sahiptir. Tüm bunların yanında ABD ve Batı için İsrail'in güvenliği önemli bir noktadır. İran, ABD ve Batı'ya yönelik tamamen düşmanca ifadelerde bulunmakta hatta İsrail'in varlığını kabul etmeyerek onun yok edilmesi gerektiği söylemlerinde bulunmaktadır. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde İran'ın Kuzey Kore'den çok

[*] Doç. Dr. Atilla Sandıklı, Kur. Kd. Alb. rütbesinde kendi isteğiyle Türk Silahlı Kuvvetleri'nden emekli olduktan sonra Türkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi TASAM'ın kuruluşunda genel müdür olarak görev aldı. Halen BİLGESAM başkanlığı görevini sürdürmektedir. Bu söyleşi 24 Mayıs 2013 tarihinde BİLGESAM'da gerçekleştirilmiştir.

farklı bir yapıya sahip olduğu, sahip olduğu enerji kaynaklarıyla potansiyel bir güç olduğu, önü açıldığında çok hızlı gelişebilecek bir ülke olduğu anlaşılmaktadır. Netice olarak Batılı Devletlerin nükleer bir İran'a karşı çıkışının ana sebebi İsrail'in güvenliğini sağlamak olmamakla birlikte tetikleyici bir etken olduğu söylenebilir.

SORU: İran'ın nükleer programını devrim öncesi nükleer program ve devrim sonrası nükleer program olarak nitelendirecek olursak, Şah döneminde müttefik ABD tarafından temelleri atılan nükleer programın, devrim sonrasında yüz seksen derece değiştiği anlaşılmaktadır. Sizce 1979 öncesinde ABD'nin İran'ın Nükleer programına destek vermesi nasıl açıklanabilir?

O dönemlerde ABD için nükleer teknolojiyi bazı ülkelere transfer etmek ve bundan belli bir gelir sağlamak amaçtı. Aynı zamanda o ülkelerde yapılacak nükleer santraller vasıtasıyla kaynakların kontrol edilmesi, bir kısmının ABD'ye transferi gibi olanakları elde etmek çok cazipti. Nükleer silahların sınırlandırılması-yasaklanması gibi kavramlar da söz konusu olmadığı için müttefik İran sakıncalı görünmüyordu. ABD ve Şah dönemi İran'ının siyasi ve ekonomik ilişkileri son derece yüksekti. İran bulunduğu bölgede ABD'nin ortak menfaatlerini, çıkarlarını koruduğu bir devlet durumundaydı ve İran'da yatırım yapmanın mahsuru yoktu. Devrim sonrasında ise, müttefik İran bir anda kendi çıkarlarına ters giden, kontrol edilmesi gereken bir devlet haline dönüştü ki, hemen kısa bir süre sonra İran'ın yayılmacı psikolojisini bertaraf etmek için Irak Savaşına sürüklendi. Burada eğer İran eğer savaş döneminde nükleer teknoloji ve silaha sahip olsaydı neticeleri neler olurdu sorusunu soracak olursak vereceğimiz yanıtlar ABD'nin neden Devrim sonrası İran'a devrim öncesinden 180 derece farklı bir açıdan yaklaştığını anlayabiliriz.

SORU: İran yürüttüğü nükleer programın barışçıl amaç taşıdığını her platformda dile getirmesine rağmen, uluslararası toplumda barışçıl olmadığı, nükleer silah elde etmeye yönelik olduğu algısı oluşmuştur. Yönetim şekli olarak dini temellere dayalı bir rejim olan İran'da, dini açıdan en yüksek makamda bulunan Ali Hamaney'in "nükleer silahların üretilmesi,

bulundurulması ve kullanılması haramdır" şeklindeki fetvasının, İranlı devlet adamları için hukuken mutlak bağlayıcı olduğu göz önüne alındığında, nükleer programın amacının barışçıl olduğu söylenebilir mi?

Özellikle dini lider olarak Hamaney İran'ın en önemli yönetim kademesinde olması sebebiyle söylediklerinin hepsinin doğru olması gerektiği yönünde bir algı vardır. Ancak İran'ın kültürel alt yapısına bakıldığında 'takiye' geleneği görülecektir. Ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda takiye yapılması meşru bir anlayıştır. Biz nükleer silah kullanmak istemiyoruz ancak yarın bir gün koşullar değiştiğinde, bize karşı bir saldırı olduğunda kullanırız demesi gayet olağandır. Aslında bu söylemlerden daha çok eylemlere bakıldığında İran NPT'yi imzalamıştır ve NPT uyarınca ülkelerin nükleer teknoloji geliştirmesinin önünde herhangi bir engel yoktur. Ancak nükleer çalışmaların silah elde etme sınırına ulaşmaması gerekmekte. Bunu kontrol etmekle görevli kurum ise Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ve ajans NPT ek protokolüne göre de habersiz ve istediği yeri kontrol edebilme yetkisine sahip. İran bugüne kadar bu çerçevede yapılan denetimlerde gelen yetkililerin çalışma alanlarını çok sınırlayarak nükleer silah elde etme çalışmaları yaptığı yönündeki şüpheleri artırmıştır. Hamaney'in söz konusu açıklamaları olmasına rağmen İranlı yetkililerin İran'ın nükleer silaha sahip olacağı, İsrail'in yok edileceği gibi söylemleride dikkat çekmektedir. Hamaney'in bu söylemine rağmen İran'ın nükleer silaha sahip olmak istediği açıkça anlaşılmaktadır.

SORU: 'Arap Baharı' ya da İran resmi makamlarının tercih ettiği tabirle 'İslami Uyanış' uluslararası toplumun ilgisini çektiği gibi İran'da da yoğun olarak tartışılmakta hatta İranlı analistlere göre olaylar, "Batı destekli laik diktatörlüklere" karşı Müslüman halkların tepkisinden kaynaklanmakta ve bu yüzden İran'daki 1979 Devrimi'yle benzer özellikler taşımaktadır. Bu bağlamda, İran'ın öncülüğünü yaptığı ABD, İsrail ve emperyalizm karşıtı söylem ve bu söyleme bağlı olarak geliştirdiği refleksler ve en önemlisi, tüm yaptırımlara rağmen nükleer programına devam etmesi İran'ın Arap toplumu nezdinde popülaritesini arttırdığı ve dolayısıyla nükleer programını motive ettiği söylenebilir mi?

İran Arap Baharına farklı bir açıdan bakmakta ve Batı'ya karşı uyanışın, isyanın bir simgesi gibi göstermeye çalışmaktadır. Arap Baharının gerçekleştiği devletlerde iki seçenek söz konusuydu. Birincisi, İran gibi uluslararası ortamdan soyutlanmış, kendi kaynaklarını kullanma özelliğinden uzaklaşmış, din adına birçok şeyi sınırlamış bir ülke modeli, ikinci seçenek ise, Batıyla ilişkilerini geliştirmiş, insan hakları, hukukun üstünlüğü, serbest piyasa ekonomisi gibi belli bir aşamaya ulaşmış Türkiye modeli. İkinci seçenek daha çok rağbet görmüştür. İran'ın nükleer silah elde edemediği takdirde etki alanın sınırlı olacağını ki öyle bir duruma gelmeden önce farklı teknolojiler kullanılmak suretiyle engelleneceğini öngörmek çok zor değil.

SORU: Bilindiği gibi Türkiye ve Brezilya birlikte uzun bir süre İran ile uranyum takas anlaşması için görüşmelerde bulundu. Sonunda bu anlaşma diğer büyük devletler tarafından kabul görmedi? Bu durum AKP'nin yürüttüğü dış politikanın başarısızlığı olarak yorumlanabilir mi? Diğer yandan İran ve Türkiye'nin Suriye konusunda son dönemde çatışma içinde olduğu dikkate alındığında bu noktada iki ülke ilişkilerinin daha da gerilmesi halinde Türkiye İran'ın nükleer programı konusunda sert söylemlere yönelebilir mi?

Tahran Bildirisinden önce söz konusu noktaya gelinebilmesi için Brezilya ve Türkiye bir anlaşma imzalanabilmesi için öncülük etmişlerdir. Bakıldığında, Türkiye hem İran ile hem de Batı'yla ilişkilerini olumlu devam ettiren bir ülke konumunda. Türkiye'nin neden böyle bir girişimde bulunduğu aslında bir kırılma noktasıdır. Bu şu şekilde açıklanabilir; İran ile sınır komşusu olması sebebiyle sıcak çatışmanın dışında dahi mevcut ambargolar aslında tam manasıyla uygulandığında bu durumdan en çok etkilenecek ülkelerin başında gelecektir. Bu durumu engelleyebilmek ve şu ana kadar üzerine düşen tüm girişimleri yapmış olmak adına yapılmış bir hamledir. Bu açıdan bakıldığında girişimi başarısız olmasına rağmen verilmek istenen mesaj verilmiştir. Bir noktada eylemde başarısız ama o eylemde beklenen diğer hasılalarda bir çok girdi sağladığı söylenebilir.

Türkiye'nin Batılı güruhun bir parçası olması Batılı politikaların tam tersi bir politika sergilemesi pek mümkün görünmemekle birlikte, zaman zaman belli bir esneklik sergilenmesi de mümkün olabilir. Ancak bu esneklik uzun süreli ve sürdürülebilir olmaktan uzaktır. Bu aşamada acaba Türkiye farklı bir blokamı kayıyor ya da Batıdan uzaklaşıyor mu gibi sorular gelmeye başlayacaktır.

Tüm bunlara ilave olarak İran'ın nükleer silah ve atma vasıtalarına sahip olması durumundan en çok etkilenecek olan ülke Türkiye'dir. Tarih aslında boşuna yaşanmış deneyler bütünü değildir. Geçmişi anlamak bugünü değerlendirmemizi, yarını öngörmemizi sağlar. Çünkü geçmişte İran mevcut güç olarak Türkiye'nin üzerine çıktığında bu gücü ilk siyasi bir baskı unsuru olarak kullandığı dönem Şah dönemidir. Bu anlamda nükleer silaha sahip olduğunda ilk yapacaklarının, Batılılarla ilişkileri iyi olan, bölgede sürekli rekabet içerisinde olduğu Türkiye'ye yönelik bir siyasi baskı olacağı değerlendirilebilir.

- **Ek 2- Doç. Dr. Savaş GENÇ[*] ile Yapılan Söyleşi**

SORU: Bilindiği üzere, İran ve Kuzey Kore nükleer programları açısından Batılı devletlerce haydut devletler olarak nitelendirilmişlerdir. Kuzey Kore'den ziyade İran'ın nükleer programı çok daha endişe verici olarak değerlendirilmektedir. Sizce özellikle nükleer kulübe dahil devletlerce, İran'ın nükleer programına karşı çıkılmasının temel sebebi İsrail'in güvenliğini sağlamaya mı yöneliktir?

Öncelikle İsrail'in güvenliği için olduğu söylenebilir. Ancak burada karşımıza başka bir şey daha çıkmaktadır. İran yapı olarak öngörülebilir bir ülke değildir.

[*] Doç. Dr. Savaş Genç, Fatih Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Başkanı. Bu söyleşi 8 Haziran2013 tarihinde Şükrü Balcı Polis Meslek Yüksek Okulunda gerçekleştirilmiştir.

İran2ın en büyük özelliği Orta Doğu bölgesinde farklı yerlerde sorun çıkartabilen ve bu sorunlar mazeretiyle kendine bir hareket alanı oluşturabilen bir ülkedir. Mutlaka İsrail'in güvenliği en önemli etkendir ve şöyle örneklendirilebilir; İran, Batı ve İsrail karşıtlığıyla kendi siyasal sistemini ayakta tutmak gibi bir tercihi vardır. İçerisinde rejimin tartışılmaması ve kendi siyasal sistemini kontrol altında tutabilmek için Batının kendisine saldıracağı yönünde sürekli bir korku aşılama yöntemi uygulamaktadır.

SORU: İran'ın nükleer meselesi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine getirildiği tarihten günümüze kadar olan süreçte, Konsey'ce bir dizi yaptırım kararı alınmış ve İran'dan 'nükleer ambargo' olarak tabir edilen bu yaptırımlara uyması beklenmiş ise de, İran birkaç küçük adım dışında bu kararların hiç birisine uymamıştır. ABD tarafından büyük beklentilerle devreye sokulan yaptırımlar Güvenlik Konseyi'nin başarısızlığına bağlanabilir mi? Bundan sonraki dönemde Konsey, ambargo mantığını mı devam ettirir, yoksa beklenmedik bir hamle mi yapar?

İran'a ambargonun ötesinde bir hamle yapılabilmesi için gerçekten silah geliştirme aşamasında olması gerektiği değerlendirilebilir. Bakıldığında ambargonun pekte istenen tesiri gerçekleştirmediği bunun da en büyük sebebinin bizatihi G8 ülkelerinin uymaması olduğu görülecektir. Bu durum İran'ı el altından ucuz enerji satmak zorunda bırakıyor. Örneğin Japonya bile İran'dan ucuz enerji satın alıyor. Uluslararası sistemin mevcut şartlar altında çok büyük bir risk görmeden İran'a operasyon düzenleyebileceği pek mümkün görünmemekte. Belki önceden söylenerek sadece nükleer santrale yönelik kısıtlı bir operasyon olabilir. Ancak bu durumda dahi çok kolay bir seçenek olmamakla birlikte İsrail'in Batı paktını dinlemeyip kendisinin bir operasyon yapması da olası seçenekler arasındadır.

SORU: 'Arap Baharı' ya da İran resmi makamlarının tercih ettiği tabirle 'İslami Uyanış' uluslararası toplumun ilgisini çektiği gibi İran'da da yoğun olarak tartışılmakta hatta İranlı analistlere göre olaylar, "Batı destekli

laik diktatörlüklere" karşı Müslüman halkların tepkisinden kaynaklanmakta ve bu yüzden İran'daki 1979 Devrimi'yle benzer özellikler taşımaktadır. Bu bağlamda, İran'ın öncülüğünü yaptığı ABD, İsrail ve emperyalizm karşıtı söylem ve bu söyleme bağlı olarak geliştirdiği refleksler ve en önemlisi, tüm yaptırımlara rağmen nükleer programına devam etmesi İran'ın Arap toplumu nezdinde popülaritesini arttırdığı ve dolayısıyla nükleer programını motive ettiği söylenebilir mi?

İran, Arap Baharı sürecinde bir model olarak algılamamıştır. Özellikle değişmeye başlayan Orta Doğuda İran'ı şu şekilde görmek mümkün; şu anda bölgesel güç denildiğinde akla hangi ülkeler geliyor sorusuna %35 oranda Türkiye, %30 oranında da İran olarak cevap verilmektedir. Aynı soru on sene sonrası için sorulduğunda ise Türkiye yine %35'lerde olmasına rağmen İran %5'lere düşmektedir. Yani İran rejimi akıntıya ters kürek çeker bir pozisyondadır. Örneğin İran tarafınca Mısır'da olanlar bir İslam uyanışı, rönesansı gibi lanse edilmeye sahiplenilmeye çalışılmışsa da bu durumdan aslında hiçte hoşnut değildir. Bunun sebebi ise, demokratikleşme, özgürleşme yönündeki baskı arttıkça, İran rejimi üzerindeki baskının da artacak olması ve bunun sonucunda kendi halkının da aynı söylemlere başvurabilecek olmasıdır.

SORU: Bilindiği gibi Türkiye ve Brezilya birlikte uzun bir süre İran ile uranyum takas anlaşması için görüşmelerde bulundu. Sonunda bu anlaşma diğer büyük devletler tarafından kabul görmedi? Bu durum AKP'nin yürüttüğü dış politikanın başarısızlığı olarak yorumlanabilir mi? Diğer yandan İran ve Türkiye'nin Suriye konusunda son dönemde çatışma içinde olduğu dikkate alındığında bu noktada iki ülke ilişkilerinin daha da gerilmesi halinde Türkiye İran'ın nükleer programı konusunda sert söylemlere yönelebilir mi?

Radikal bir şekilde değişeceğini hatta değiştiğini değerlendirmek mümkün. Türkiye ve İran ilişkilerini sürekli sıcak tutmak kapıları tamamen kapatmamak zorunda olan iki ülkedir. Ancak İran'ın sahip olduğu enerji kaynakları bakımından

sorun çıkartma kapasitesi ve kredisi bulunmasına rağmen Türkiye yeterli yer altı zenginliği olmaması sebebiyle, bölgede huzur ve barış olduğunda mal üretip satabilen bir ülke konumundadır. Türkiye enerji kaynaklarından kazanamadığı gibi bütçesindeki açığın %40'lık bir bölümü enerji girdisinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak Türkiye istese de İran ile aynı politikaları güden sorunlu bir devlet modelini benimsemekten uzaktır. Aslında Suriye konusu Türkiye İran ilişkileri açısından iyi bir test olmuştur. Devamında İran'ın Türkiye tarafından bir tehdit olarak algılama olasılığı yüksek olup, önümüzdeki on yıllarda Türk dış politikasında İran gibi ciddi bir sorun olabileceği, yani Türkiye'nin takas anlaşması sırasında Türkiye ve Brezilyanın verdiği fotoğrafın çok ötesinde sert mesafeli bir tepki vereceği değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

KİTAP MAKALE VE BİLDİRİLER

Arı, Tayyar, Uluslararası İlişkiler Teorileri MKM Yayıncılık, 5. baskı, Ekim 2008, Bursa.

Armaoğlu, Fahir, 20. yy. Siyasi Tarihi Cilt 1-2: 1914-1994, Alkım Yayınevi, 12. Baskı, 1995, İstanbul.

Celalifer Ekinci, Arzu, İran Nükleer Krizi, Usak Yayınları, Ortadoğu Serisi, 1. Baskı, Ocak 2009, Ankara.

Gaffy, Mark, Sırada İran mı Var?, Bülent ARAS, Irak Savası Sonrası Ortadoğu, Tasam Yayınları, 1. Baskı, Eylül 2004, İstanbul.

İşbilen, Evren, Nükleer Satranç: İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye, Ozan Yayıncılık, 2008, İstanbul.

Özbay, Fatih, Satranç Tahtasında İran, Tasam Yayınları, Uluslararası İlişkiler Serisi, 1. Baskı, Ocak 2007, İstanbul.

Sönmezoğlu, Faruk, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Filiz Kitabevi, 3. Baskı, 2000, İstanbul.

Türk Fahri Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Doğu Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Kitapları-1 Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul 2013

İNTERNET KAYNAKLARI

Aaron-Bleek-Stein Philipp, 'Ağır Sularda İran'ın Nükleer Programı' http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran 20Gulf/Iran/116-in-heavy-waters-irans-nuclear-program-the-risk-of-war-and-lessons-from-turkey-turkish (Erişim Tarihi: 09.01.2013)

Abbas Karaağaçlı, 'Nükleer İran' http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1467:nuekleer-ran&catid=168:ortadogu-analizler (Erişim Tarihi:11.03.2012)

Amos Harel, 'Israel won't be pressured into signing nuclear non proliferation treaty'http://www.haaretz.com/news/barak-israel-won-t-be-pressured-into-signing-nuclear-non-proliferation-treaty-1.284258 (Erişim tarihi: 04.03.2011)

Anthony H. Cordesman, " İran's Military Forces 1988–1993" CSIS, Eylül 1994, s. 97. http://csis.org/files/publication/REPORT_Iran_Chapter_X (Erişim Tarihi: 17.03.2011)

Arzu Celalifer Ekinci, 'Nükleer Programın Tarihsel Arka Planı' http://www.usakgundem.com (Erişim Tarihi:03.04.2011)

Arzu Celalifer Ekinci, 'İran Nükleer Krizinde Avrupa Birliğinin Rolü' Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara-2008 http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00521.pdf. (Erişim Tarihi: 18.03.2012)

Atilla Sandıklı- Bilgehan Emekliler, 'Kaos Senaryolarının Merkezinde İran' Rapor No:40, İstanbul 2012

http://www.academia.edu/2523286/Kaos_Senaryolarinin_Merkezinde_Iran (Erişim tarihi:28.07.2012)

Atoms for Peace Speech http://www.iaea.org/About/history_speech.html (Erişim Tarihi :07.03.20011)

Bahçeşehir Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi 'Ortadoğu'da Güvenlik Sorunları' http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/ortadogu_rapor.pdf. (Erişim Tarihi:21.07.2011)

Bayram Sinkaya, 'İran'ın Nükleer Programı' http://www.orsam.org.tr/ tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2009129_bayram.tr.pdf (Erişim Tarihi:11.01.2013)

'Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar'http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/1608/17302.pdf (Erişim Tarihi: 10.03.2011)

Burak Bilgehan Özpek, 'En Uzun On Yıl' http://orsam.org.tr/tr/ trUploads/Yazilar/Dosyalar/201227_burake.pdf (Erişim Tarihi:07.01.2013)

Bülent Aras, 'Dances with Wolves: Russia, İran and The Nuclear Issue' MIDDLE EAST POLICY, VOL. XIII, NO. 4, WINTER 2006 http://www.bulentaras.com/fp/files/ArasandOzbay.pdf (Erişim Tarihi: 27.01.2013)

Cenap Çakmak, 'ABD, İran ve Nükleer Pazarlık' http://www.bilgesam.org/ tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1357:abd- ran- ve- nuekleer - pazarlk&catid=168:ortadogu-analizler (Erişim Tarihi:10.01.2013)

Daryll Kimball, 'Start I at a Glance' http://www.armscontrol.org/ factsheets/ start1 (Erişim Tarihi:06.03.2011)

Defne Atasoy, ‘İran’da Şah Sonrası Nükleer Enerji Politikası, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00520.pdf. (12.02.2011).

Dünyada Nükleer Enerji ‘Nuclear Power Reactors in The World’ http://www.iaea.org/Publications/Booklets/NuclearPower/np10.pdf (Erişim Tarihi: 04.04.2011)

Ekrem Erkin, ‘İran Nükleer Krizi ve Çin’, 15 Şubat 2006, Uluslararası ilişkiler ve Stratejik AraştırmaMerkezi, İran Nükleer Krizi ve Çin, http://turksam.net/tr/a791.html, (Erişim Tarihi:24.03.2013)

Elaine Sciolino, ‘Nuclear Ambitions Aren’t New For Iran’ The Newyork Times June 22, 2003http://www.nytimes.com/2003/06/22/weekinreview/the-world-nuclear-ambitions-aren-t-new-for-iran.html (Erişim Tarihi: 08.07.2011)

Engin Sune, ‘Amerikan Dış Politikasında İran’ http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1006 (Erişim tarihi: 04.03.2011)

Erdem Denk, ‘Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar’ http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/1608/17302.pdf (Erişim Tarihi:08.10.2012)

Erkin Ekrem; ‘Şanghay İşbirliği Örgütü’nde İran Sorunu’, 15 Haziran 2006, TÜRKSAM, http://www.turksam.org/tr/yazdir938.html (Erişim Tarihi.26.03.2013)

Ersin Çelikkanat, 11 Eylül Sonrası ABD-İran İlşkileri http://arastirmax.com/bilimsel_yayin/262/1/6/123-152_11-eyl%C3%BCl-sonrasi-abd-iran-ili%C5%9Fkileri-siyasi-boyutta-t%C3%BCrkiye%E2%80%99ye (Erişim Tarihi:08.01.2013)

Ezgi Uzun, ‘An Evaluation of the Iranian Nucler Program From a Power Transition Perspective’ Eylül 2001 Yüksek Lisans Tezi http://tez.sdu.edu.tr/ Tezler/TS00520.pdf.

Fahri Türk, ‘Yahudi Devletinin Demografik Temelleri: Birinci Dünya Savaşı’na Kadar Osmanlı Devletinin Filistin Siyaseti’ Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:9, Sayı:2, Aralık 2007, http://sobedergi.trakya.edu.tr/dosyalar/December2007.pdf (Erişim Tarihi: 04.10.2013)

Fatih Özbay, ‘Nükleer Prizmasından Bakarak Rusya İran İlişkilerinin Geleceği’http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article &id=1772 (Erişim Tarihi:28.01.2013)

‘Gazze Operasyonu Işığında İran’ın İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımı’ Ortadoğu Analiz Şubat’09 Cilt 1 Sayı 2 http://www.orsam.org.tr/ tr/trUploads/ Yazilar/Dosyalar/2009214_davut.subat.pdf (Erişim Tarihi: 13.03.2013)

Güner Özkan, ‘ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu’ http://www.setav.org/ ups/dosya/23958.pdf (Erişim tarihi: 07.02.2011)

Haluk Özdemir, ‘Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme’http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/63/3/7-Ozdemir-Haluk.pdf (Erişim tarihi: 01.02.2011)

‘History of the IAEA’ http://www.iaea.org/About/about-iaea.html (Erişim Tarihi:14.11.2012)

http://www.turksam.org/tr/a1881.html#_edn7 (Erişim tarihi: 24.01.2011)

http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2004/gov2004-83.pdf (Erişim Tarihi:18.03.2012)

http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2004/gov2004-11.pdf (Erişim tarihi: 18.03.2012)

http://tr.wikipedia.org/wiki/Siyonizm (Erişim Tarihi:14.03.2013)

http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf

http://edition.cnn.com/WORLD/9801/07/iran/interview.html Transcript of interview with Iranian President Mohammad Khatami (Erişim Tarihi:01.01.2013)

Hukuki ve Siyasi Yönleriyle Güvenlik Konseyinin İran Ambargosu Orsam RaporNo:25 http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011118_iranraporsonorsam.pdf (Erişim Tarihi:19.06.2012)

Iran Slams Obama's tough language on Nuclear Arms http://www.haaretz.com/news/iran-slams-obama-s-tough-language-on-nuclear-arms-1.256833 (Erişim tarihi: 04.03.2011)

Iran Has a Right to Nuclear Power http://www.youtube.com/watch?v=8xnibFpHfvc (Erişim Tarihi:10.01.2013)

Iran's Violations of International Law Special Report 1948-2011 http://www.paxamerica.org/ wp-content/uploads/2010/02/SPECIAL-REPORT-Irans-Violations-of-International-Law-03-2011.pdf (Erişim Tarihi:14.10.2012)

http://www.un.org/News/Press/docs//2010/sc9948.doc.htm (Erişim Tarihi: 23.03.2013)

Iran Announces Plan to Produce Medical Reactor Fuel, http://www.nti.org/gsn/article/iran-announces-plan-to-produce-medical-reactor-fuel/ (Erişim Tarihi:02.03.2013)

Iran Nuclear Issue: The View From Beijing http://www.crisisgroup.org/~/media /Files/asia/north-east-asia/b100%20The%20Iran%20Nuclear%20Issue%20The%20View%20from%20Beijing.pdf (Erişim Tarihi: 27.03.2013)

İran'da Mevcut Tesisler http://www.iaea.org/ Publications/Documents/Board/2004/gov2004-83_annex1.pdf (Erişim Tarihi: 06.05.2011)

İran ve Türkiye'deki Nükleer Tesisiler http://file.setav.org/Files/Pdf/iran-israil-ve-turkiyede-nukleer-tesisler-greenpeace-2007.pdf (Erişim Tarihi: 15.09.2012)

İnadına Şahab, Hürriyet, 29 Haziran 2009 http://www.hurriyet.com.tr/dunya/12574207.asp (Erişim tarihi:24.01.20011)

Ivanka Barzashka, 'Using Enrichment Capacity to Estimate Iran's Breakout Potential', Federation Of The American Scientists Issue Brief, 21.01.2011, 14, http://www.faorg/pubs/_docs/IssueBrief_Jan2011_Iran.pdf (Erişim Tarihi:24.03.13)

İran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/Kibaroglu-IranNukleer- MEJ2006-Turkce.pdf (Erişim Tarihi:18.03.2013)

İran dış Politikasının Nükleer Program Çıkmazı http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2215/iran_dis_politikasinin_nukleer_program_cikmazi (Erişim Tarihi: 18.03.13)

Kemal Turan, 'İran Nükleer Krizinde Bıçak Sırtında Siyaset' http://www.harpak.edu.tr/saren2/files/GSD/guv_str_sayi_7_haziran2008.pdf (Erişim Tarihi:17.08.2012)

Key Issues in China-Iran Relations http://mideast.shisu.edu.cn/ picture/article/33/f6/91/1c67de2f4f80bc2016e87091b9f3/2eb09457-0465-4db0-9793-1609849e1087.pdf (Erişim Tarihi:27.03.2013)

Konuşma Metni 'http://georgewbushwhitehouse. archives.gov/news/releases/ 2002/01/print/20020129-11.html' (Erişim Tarihi:27.09.2012)

Mark Gaffy, 'Sırada İran mı Var?', Bülent ARAS, Irak Savası Sonrası Ortadoğu, Tasam Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Eylül 2004, s.132

Mehmet Durmuş, 'Şahtan Hatemi'ye İran Dış Politikası', http://www.turksam.org/ tr/a653.html (Erişim Tarihi:14.03.2013)

Michael Jasinski, 'Russia's Nuclear and Missilse Technology Assistance to İran' http://cns.miis.edu/iran/rusnuc.htm (Erişim tarihi: 22.01.2011)

Mohammad Shahimi, 'Iran's Nuclear Program, Part I: Its History' http:www.payvand.com/news/03/oct/1015.html (Erişim Tarihi:03.04.2011)

Mohammad Sahimi, 'Iran's Nuclear Program Part III: The Emerging Crisis', Payvand, 10 Haziran 2003, http://www.payvand.com/news/03/oct/1039.html (Erisim Tarihi: 17.09. 2012)

Mustafa Kibaroğlu, ‘Enerji Mi Silah Mı Nükleerin İki Yüzü’ Avrasya Dosyası Nükleer Özel Sayı 2005http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/Kibaroglu-AvrasyaDosyasi-Nukleer- 04Haziran2005.pdf (Erişim Tarihi: 08.03.2011)

Mustafa Kibaroğlu, ‘Ortadoğu’da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge Oluşturulması Çabaları ve Türkiye’ http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/kibaroglu-orsam-ortadoguanaliz-aralik2012.pdf (Erişim Tarihi:15.03.2013)

Nail Elhan, ‘İran’ın Nükleer Diplomasisi’ http://nailelhan.wordpress.com/2010/10/24/iran%E2%80%99in-nukleer-diplomasisi-guvenlik-ve-kalkinma-temelinde-uluslararasi-ve-yerel-politikalar/ (Erişim tarihi: 07.02.2011)

Nihat Ali Özcan, ‘İran Sorununun Geleceği’ Tepav Ortadoğu Çalışmaları http://www.tepav.org.tr/upload/files/1269869551r4959.Iran_Sorununun_Gelecegi_Senaryolar__Bolgesel_Etkiler_ve_Turkiye_ye_Oneriler.pdf (Erişim Tarihi:18.08.12)

Nuclear Powers http://www.world-nuclear.org/info/reactors.html (Erişim Tarihi: 07.04.2011)

Nuclear Iran, Nuclear History, http://www.isisnucleariran.org/nuclear-history/ (27.03.2011)

Nükleer Enerji Nedir? http://www.taek.gov.tr/ogrenci/bo-um1_01.html (Erişim Tarihi:06.03.2011)

Nükleer Silahlar; Üretimi ve Etkileri http://www.ttb.org.tr/ STED/sted1001/nukleer.pdf (Erişim Tarihi: 06.03.2001)

Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (INFCIRC/214) 15 Mayıs 1974 http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2012/gov2012-55.pdf (Erişim Tarihi: 27.03.2011)

Okan Yeşilot, 'Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları' http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/download/1937/1935, erişim tarihi: 04.10.2013.

Orçun Demir, 'Rusya'nın İran Politikası' http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3704 (Erişim Tarihi: 03.02.2013)

Paul Kerr, 'Iran's Nuclear Program: Tahran's Compliance with International Obligations', Congressional Research Service, September 18, 2012 http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/R40094.pdf (Erişim Tarihi:19.11.2012)

Protocol Of Negatiations Between Iran and Russia, Signed by V.N. Mikhailov and R. Amrollakhi,1995,http://www.iranwatch.org/government/Russia/russia-iran-protocolofnegotiations.htm (Erişim Tarihi:29.07.2011)

Ramazan Özdamar, 'İran'ın Nükleer Programı', Çanakkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 20012, http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00520.pdf. (12.03.2012).

Rusya'nın Ortadoğu Politikası Orsam Rapor No: 125, Temmuz 2012, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2012714_rapor125.pdf (Erişim Tarihi:26.02.2013)

Russian-Iranian Nuclear Cooperation http://cns.miis.edu/archive/summit/irnuke.htm

Rusya-İran İlişkilerinde Nükleer Çatlak http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=4975&kat1=1 (Erişim Tarihi:26.02.2013)

Said Hossein Mousavian,'The Iran's Nuclear Dilemma' http://www.nonproliferation.eu/documents/backgroundpapers/mousavian.pdf (Erişim Tarihi:13.11.2012)

Said Hossein Mousavian, 'The Reasons Iran Doesn't Want The Bomb' http://nationalinterest.org/commentary/ten-reasons-iran-doesnt-want-the-bomb-7802?page=1 (Erişim Tarihi:13.11.2012)

Salih Durmuş, 'Nükleer Silahların Uluslararası İlişkilerdeki Rolü' Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006 http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00520.pdf. (11.02.2011)

Salih Erdurmaz, 'İran Nükleer Programı: İran Ne Yapmak İstiyor?' http://www.turksam.org/tr/a1881.html#_edn7 (Erişim tarihi: 01.02.2011)

Salih Köysüren, 'Nükleer Silahların Ortadoğu Barış Sürecine Etkisi', Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2008, http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00520.pdf. (Erişim tarihi: 15.02.2011)

Sedat Laçiner, 'Nükleer İsrail ve Nükleer İran' http://www.usak.org.tr/myazdir.asp?id=1490 (Erişim Tarihi: 10.03.2013)

Sedide Kayrak, ‘Rusya Federasyonu’nun Ortadoğu Politikası’ http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2092:rusya-federasyonunun-ortadogu-politikasi&catid=104:analizler-rusya&Itemid=136 (Erişim Tarihi:23.01.2013)

Semira Nikou , ‘Iran’s Nuclear Sites’ http://iranprimer.usip.org/resource/irans-nuclear-sites-0 (Erişim Tarihi: 16.09.2012)

Seval Gökbaş, ‘Çok Kutuplu Yeni Uluslararası sistemde Güvenlik Algısı’ http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/yeniguvenlikalgisi.pdf (Erişim tarihi: 01.02.2011)

Simon Handersen- OlliHeinonen ‘Nuclear Iran’ http://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/PolicyFocus121.pdf (Erişim Tarihi: 15.09.2012)

Sinan Ogan, ‘İran’a Yaptırım Kararı Ne Getirir Ne Götürür’ http://www.turksam.org/tr/a2075.html (Erişim Tarihi:21.03.2013)

Soğuk Savaş ve Sonrası Dönemde Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma http://eprints.sdu.edu.tr/359/1/TS00520.pdf (Erişim tarihi: 18.10.2012).

A/RES/1 (I), BM 1.Genel Kurulu Kararı, 24 Ocak,1946 http://www.un.org/ russian/ga/ 1/docs/res1.html , (Erişim tarihi: 14.11.2012).

Statute of The IAEA, http://www.iaea.org/About/statute_text.html#A1. (Erişim Tarihi:14.11.2012)

Svetlana Klyuchanskaya, Iran’s Nuclear Program, http://tmun.utmn.ru/wp-content/uploads/SC.pdf(Erişim Tarihi:19.06.2012)

Talha Köse, ‘İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti’ http://arsiv.setav.org/ups/dosya/24693.pdf (Erişim Tarihi: 02.12.2012)

Timeline of Iran’s Nuclear Activities http://iranprimer.usip.org/ resource/timeline-irans-nuclear-activities (Erişim Tarihi: 05.01.2013)

The National Security Stategy of the United States of America, The White House, Eylül 2002, http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.pdf (Erişim Tarihi: 07.01.2013)

The IAEA's Iran Report: Assessment and Implication http://www.armscontrol.org/issuebriefs/The-IAEAs-Iran-Report_Assessment-and-Implications

Tolga Demiryol, ‘İran Nükleer Krizi Bağlamında İsrail-ABD İlişkileri’ http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20121127_tolgademiryol.pdf (Erişim Tarihi:21.01.2013)

‘What is Axis of Evil’ http://www.wisegeek.com/what-is-the-axis-of-evil.htm#did-you-know (Erişim Tarihi:01.01.2013)

Zuhal Bayındır, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Yüksek Lisans Tezi ‘İran’ın Nükleer Silahlanma Politikası’ http://tez.sdu.edu.tr/ Tezler/TS00520.pdf. (Erişim Tarihi: 27.01.2013)